

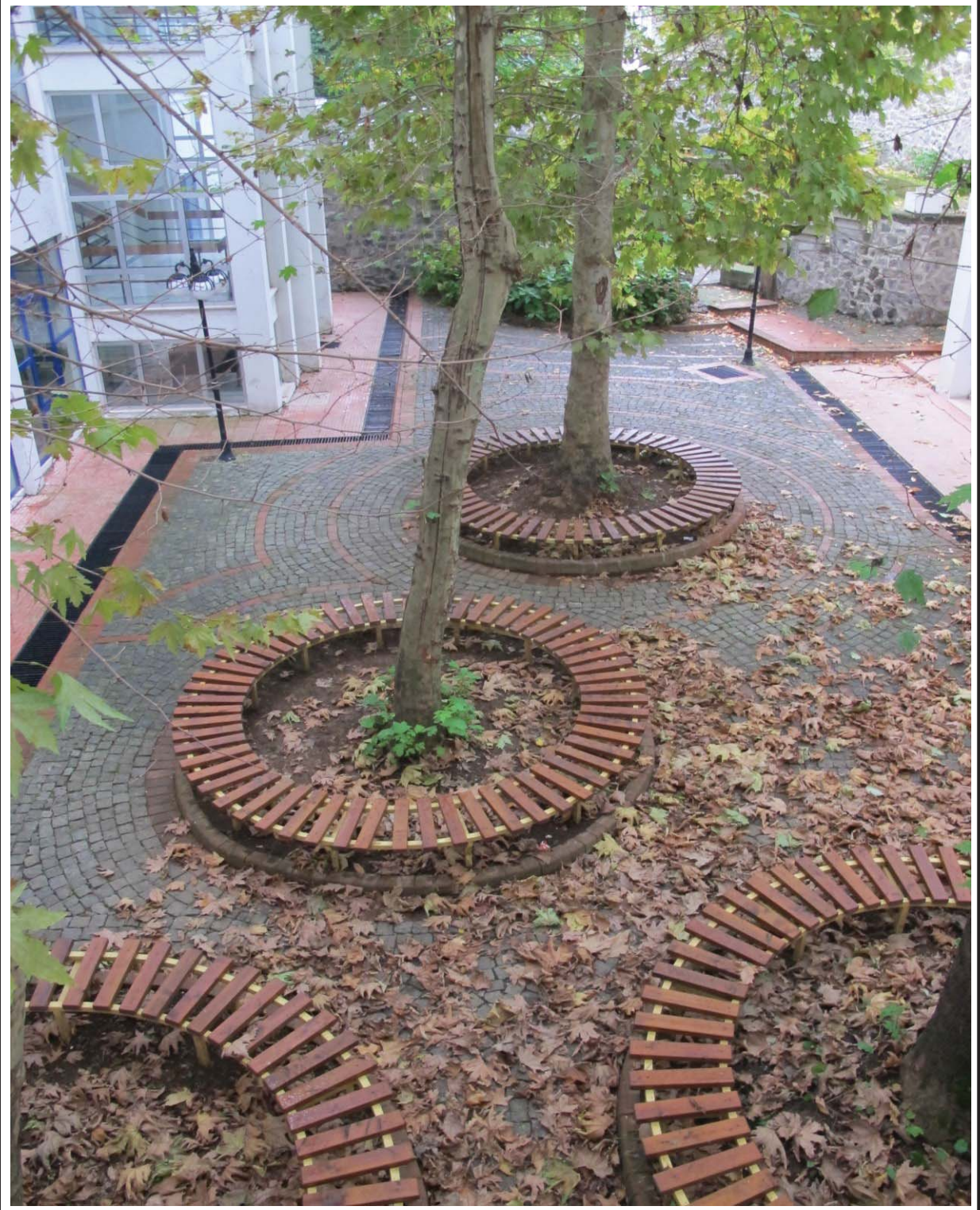
KARADENİZ TEKNİK UNIVERSİTESİ MİMARLIK FAKULTESİ

MİMARLIK BÜLTENİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE

Yıl: 2016

Sayı: 9

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ

MİMARLIK BÜLTENİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE

YIL: 2016

SAYI: 9

MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ

.....
ARCHITECTURAL BULLETIN
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
FACULTY OF ARCHITECTURE

.....
YIL : 2016 Sayı : 9
ANNO : 2016 Number : 9

.....
Bu Bülten

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi'nin bir yayınıdır.

Yayınlayan/Publisher

KTU Mimarlık Fakültesi

Bülten, Mimarlık, İç Mimarlık, Şehir ve Bölge Planlama eğitimi alanı içine giren bilim dalları ile ilgili bilimsel ve akademik yazıları bir araya getirir.

Sorumlu Yönetmen/Responsible Editor

PROF. DR. YALÇIN YAŞAR

.....
This bulletin is a publication of Karadeniz Technical University, Faculty of Architecture.

Yayın Kurulu/ Editorial Board

PROF. DR. YALÇIN YAŞAR
DOÇ. DR. DİLEK BEYAZLI
DOÇ. DR. MUTEBER ERBAY

.....
This bulletin assembles scientific and academic articles related to architectural education and to sciences within the field of architectural, interior design and regional planning education.

Yazışma/Correspondance

HANDAN HACIAHMETOĞLU

İsteme ve Yazışma Adresi

Address for orders and the other corospondance

Baskıya Hazırlayan

DOÇ. DR. DİLEK BEYAZLI
DOÇ. DR. MUTEBER ERBAY

MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ
61080 TRABZON / TURKEY

Kapak Resmi

MUTEBER ERBAY

.....
Tel : +90 462 325 32 40
Fax : +90 462 325 55 88

KTU Mimarlık Bülteni'nin bu sayısı, KTU Mimarlık Fakültesi'nin kuruluş tarihi olan 2005'ten sonra tamamlanan "DOKTORA" tezlerinden üretilmiş yayınlardan oluşmaktadır. Bültenin bu sayısı 2009-2010 yıllarını kapsamaktadır.

İÇİNDEKİLER

- Architectural Conventions and Circulation Areas
NİHAN CANBAKAL ATAÖĞLU, ŞENGÜL ÖYMEN GÜR 1-11
- Rehabilitation of the Historic Urban Quarter in Tokat
EMİNE SAKA AKIN, HAMİYET ÖZEN 13-26
- Gümüşhane Kurum Vadisi Maden Köyü Yerleşmeleri
GÜLER ERÜZ, ÖMER İSKENDER TULUK 27-39
- Tarihi Erzurum Kenti Üç Kümbetler ve Çevresinde Bir Analiz Çalışması
SÜLEYMAN ÖZGEN, AYŞE SAĞSÖZ 41-55
- "İstanbul Beşlisi" Sınıflamasının Mekansal Analizi
DERVİŞ DEMİRKAYA, NİLGÜN KULOĞLU 57-66
- Kimlik / Kültür / Mekan Üçgeninde Bir Tarihi Merkez:
Sürdürülebilirlik Bağlamında Santa Harabeleri
MURAT TUTKUN, AYŞE SAĞSÖZ 67-82
- Bütünleşik Kentsel Koruma ve Ekonomisi: Trabzon Kenti Örneği
SANEM ÖZEN TURAN, SALİHA AYDEMİR 83-101
- Camın Dayanılmaz Hafifliği: Saydam Mimarlık
DERYA ELMALI ŞEN, AYŞE SAĞSÖZ 103-114
- Mimar Mehmed Ağa Ve Dünyası: Risâle-İ Mi'mâriyye Üzerinden 16. Ve
17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını Ve Mimarlığını Anlamlandırma
Denemesi
HALİL İBRAHİM DÜZENLİ, ŞENGÜL ÖYMEN GÜR 115
- Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1960) Modernite Düşüncesinin
Mekânsal Kuruluşu: Merkez-Periferi Dinamikleri Bağlamında Trabzon
Örneği
EVİRİM DÜZENLİ, AYHAN USTA 117
- Huzurevlerinde Mekansal Yaşam Kalitesinin Arttırılması: Kullanıcı
Beklentileri
REYHAN MİDİLLİ SARI, AYŞE SAĞSÖZ 119-130
- Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin
İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği
HÜSEYİN EMRE ENGİN, HAMİYET ÖZEN 131-146
- Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Modernleşme ve Mimarisi
MUKADDES ATAMAN, ŞENGÜL ÖYMEN GÜR 147-154
- Mimari Tasarımda Mimesis; Archiprix Projeleri Üzerinden Mimetik Bir
Çözümleme Denemesi
ÖZGÜR HASANÇEBİ DEMİRKAN, AYHAN USTA 155
- Mekan, Algı ve Biliş Bağlamında Hastane Tasarım Dilini Anlamak: SDÜ
Hastanesi Örneği
BERNA GÜÇ, AYHAN KARADAYI, ZİYA GENÇEL 157-172

Architectural Conventions and Circulation Areas¹

Nihan CANBAKAL ATAÖĞLU^{II}, Şengül ÖYMEN GÜR

Karadeniz Technical University, Trabzon Vocational High School, Department of Architecture and Urban Planning, Trabzon

Özet

Mimarlık dünyasında, tasarlama edimini yönlendiren gereklilikler, gelenekler ve konvansiyonlar vardır. XX. yüzyılın son çeyreğine kadar mimarlıkta konvansiyonlar, sağlam konumlarını korumuşlardır. Tasarım ölçütleri konvansiyonlarla şekillenen katı tipolojilerden bu dönemde sıyrılmaya başlamıştır.

Modernizmin yıktığı kalıplara karşı XX. yüzyıl başından beri kendi içkin kurallarıyla uygulanan birçok akımla tasarlanan yapıda, mimari zenginleşmiş, çeşitlenmiş geçmişin dar açılı tipolojilerinden sıyrılmıştır. 1970 sonrası mimari, kökünden sarsılmış, tasarım geleneğini belirleyen kökleşmiş kurallar, konvansiyonlar alt üst edilmiştir. Böyle bir ortamda dikkat çeken pek çok yapının sirkülasyon alanı tasarımı da bildik ve alışıldık kuralların ötesinde tasarlanarak ilgi çekici olabilmektedir. Modern Mimari Sonrası sirkülasyon alanlarının geometrisi, algısı, ölçeği ve büyüklüğünde köklü değişimler görülmektedir. Çalışmada, Modern Mimari Sonrası seçilen üç örnek binada sirkülasyon alanlarının konvansiyonlarının geçirdiği köklü değişimi sinamak amacıyla sentaktik analizler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Konvansiyon, tasarım, sirkülasyon alanları

¹Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Çağdaş Mimaride Bir Antitez: Sirkülasyon" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale, daha önce International Congress Livenarch IV (2009) sunulmuş ve Proceedings Volume I, p. 525-539 sayısında yayınlanmıştır.

¹Yazışmaların yapılacağı yazar: Nihan CANBAKAL ATAÖĞLU. canbakalnihan@hotmail.com; Tel: (532) 408 52 82

Introduction

In all the societies where social, cultural and scientific outcomes of modernity have been felt, there occurs a need for many issues to be investigated as a result of the rapid transformations of the values. For many people or societies, the deterioration of the values causes various conventions and canons lose their meanings, or at least lose their basic assumptions and to adopt new values or concepts. In such a critical context, there is a need for re-questioning the conventions that shape the architectural design acquisition.

The fact that certain topics have many conventions eases the design process. In the world of architecture, there are some necessities, traditions and conventions that shape the design acquisition. *Traditions are the long-held habits that connect the members of a society to each other* (Hançerlioğlu, 1996). Conventions are the basic building blocks of traditions. Every tradition is a convention but not every convention is a tradition. While necessities are depended on the natural circumstances that are required by the conditions or the atmosphere, conventions determine the forms and make them more meaningful.

In the Sociology Terms Dictionary that is published by TDK, the word "convention" is defined by Ozankaya as *"Each of the forms that are commonly used as a tradition, fashion, or habits in a society or group"* and on the other hand the word "conventional" is used as *"a behavior or conduct that is parallel with the commonly held behaviors or conducts of a society or a group"* (Hançerlioğlu, 1996, S. 47).

Until the last quarter of the XX century conventions in the architecture preserved their strong statues. Design criteria began to get rid of rigid typologies that are shaped by the conventions during this period. While modern architecture was measuring the truths of the past, it rejected conventional motifs where the meaning is put into a form and the geometry that was created by the local and regional elements that strengthen

the concept of identity in the traditional architecture. Instead, it adopted a new geometry that created its own rules by itself and that can be read through such concepts as unity, integrity, order, utility and purity. (Gür, 1998a and Gür, 1998b). Architecture became rich and varied with the structures that were designed under the effects of various movements that used their own rules since the XX century and finally it got rid of the narrowing typologies. In the post 1970, the architecture was shaken deeply and disorder became the rival of order, and many rules were violated and this became the most distinguishable fashion of the time. The deep-rooted rules, conventions that determine the design tradition were shaken and such rules typical to aesthetics, order and human nature were interpreted by every individual differently and thus universal norms were disregarded.

In today's polyphonic architecture atmosphere, the knowledge of the existence of architecture conventions makes it possible to render full power on the issue, to question the present order, and to evaluate what is natural and what is unnatural.

The practical benefits of the conventions and their effects for our day can be given as follows.

1. They adopt a communicative role in the society and architecture.
2. Conventions make the architectural object more meaningful.
3. Since these conventions are created through the cultural, social, and historical background, they are the part of the social identity and architectural identity.
4. They preserve the spiritual continuity between us and the past.
5. They create paths to be followed by the users.
6. Considering the design process as a problem, conventions ease and organize the design activity.
7. There is a need to question the existence of the conventions in order to adopt a critical perspective for the order in which we live and to put it in right. Conventions can be categorized as the following titles (Canbakal, 2002).

Conventions in design (patterns)

The forms or the patterns that record the thoughts, longings, cultural values and the beliefs turn into a way of communication or symbols (Roth, 2000). Every member of the society in which patterns are used can explain these patterns.

Conventions in drawing technique

Architectural drawings adopt the role of communicator among the customers, designers, and the producers.

Conventions in colors

Colors have commonly held meanings for all the societies involved other than their wave lengths. For example, yellow is a warning color due to its wave length, red, on the other hand, is provoking and pastel colors have the comforting effects on people. That the white stands for "innocence" and the black for "mourning" are the universally acknowledged conventions. The consideration of "green" as a sacred one according to the Islam led to interiors of mosques to be decorated with green.

Conventions in numbers

People, as a need for social life, needed units of measurements or measurement systems in order to share, communicate, produce or exchange their productions. In the Japan building tradition tatamis on the floor are modules for the room sizes. In the Greek Architecture gold is a rate conventions and the ken measurements in Japan is the numeric convention that shape the buildings.

Vitruvius (1993), in his book of "Ten books on Architecture" and in the temple step design said "*The front steps must be arranged always as to be single number. In this way, while taking the first step our right foot will come to the level of the temple first*". He, thus, determined the rules to be followed in the temple design and all these conventions turned into building elements. In the same book, it is pointed that "ten" was determined to be the best number but

mathematicians determined it to be "six". In the traditional Bali architecture the most important spaces are the temples. The existence of eleven roofs according to the significance of the owner or the temple itself, is a convention that the numbers reflected on the architecture (Elmas, 2000). (Figure 1)

Figure 1. Temple in traditional Bali architecture, (Elmas, 2000)

Conventions in shaping space

In addition to the obligations posed by physical conditions such as landscape, topography and climatic conditions, there are social and cultural conventions that shape the space. In various cultures, the conventions that shape the space turn into powerful basis and determine the structural form of places of worship.

For example, in Ancient Greek, in "Ten Books on Architecture", architect Vitruvius determined the location of temples according to the principle of "the direction of immortal gods' temples, the temple, and the statue on sella should be on the west under unrestrictive conditions and where the person has freedom of choice.

In mosques, niche is an ax, a sign that leads the direction of Kaaba. In this context, niches turn into niş that shows the direction of Kaaba. It is a convention that the doors of minarets towards the balcony are opened to the south (Gönençen, 1997).

Conventions in form

In his classical work "House Form and Culture", Rapoport (1969), emphasizes that

even if the structural materials are the same, houses from different cultures take different shapes. In addition to the obligations caused by climatic conditions and topography, religious and social elements play important role in the process of this shaping. It is conventional that form and typology serve for this function. It is still conventional that a society uses a form or structural element as its own traditional symbol such as bays, eaves in a traditional Turkish house and domes in Islamic architecture. (Figure 2)

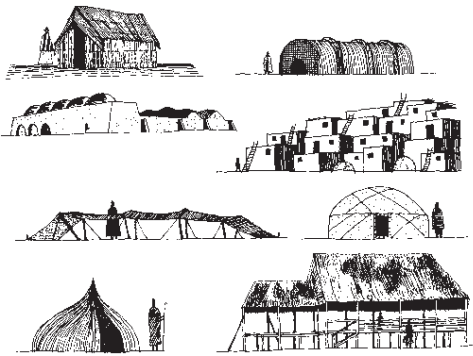

Figure 2. Forms of houses from various cultures that use the same structural materials, (Rapaport, 1969)

Forms dating back to the time of Platon, rediscovered in Renaissance, constituting the classical period of Modern Architecture, the basis of pure geometry compromise the conventional forms. These classical rational forms are regular shapes like cupe, square, cone, pyramid, and cylinder (Kortan, 1992). In the compositions which are generally designed by these forms, structural elements and masses form the conventional compositions. The structural elements of classical front are readable, analyzable, objective and do not cause misconception. Using regular geometrical forms, Isozaki designed a composition around the cylindrical atrium of Disney Building which is composed of free, independent conventional masses. (Figure. 3)

Claming that his method is irregular architecture, F. Gehry omits the common rules of architecture. These structures, walls of which are not vertical and edges are not right-angled and for which it is impossible to say where the roof starts and outer walls finishes, and which construction elements are

the conveyor and which are conveyed, deny all conventions (Tanyeli, 2000). (Figure. 3)

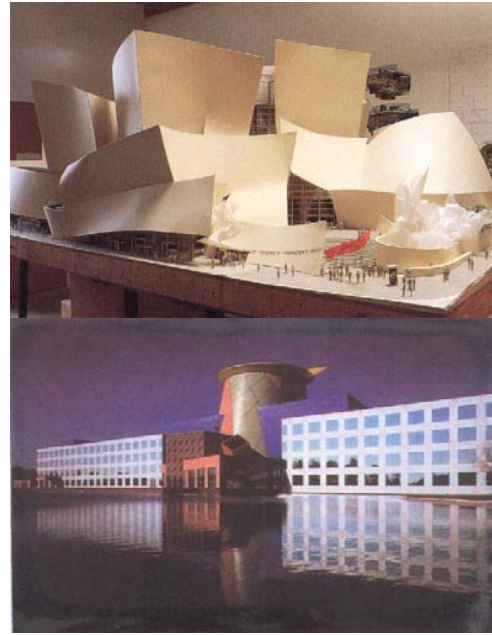

Figure 3. Team Disney Building, Arata Isozaki, Florida, 1989-1991, Disney Concert Hall, Frank Gehry, Los Angeles, 1988

Semantic and symbolic conventions

It takes time for objects and structures to construct the meaning. They function as a means of communication like language of the people from the same culture. Like language, the existence of codes which take their basis from the shared values of society proves the idea that these are the prerequisites of social communication (Yalçın, 1997).

Forming continuity with past experiences and passing on from generation to generation, the image of house includes semantic and symbolic conventions.

Historically, house is an organized combination of communication, interaction, space, time and meaning. While it reflects the characteristics, life style, attitude, norms and environmental preferences, it also shows images relating to the essences of users and tendency of self-expression (Gür, 2000).

In most cultures, house is a value passed on from generation to generation and its permanency makes it the representative of family continuity. Deep-rooted relations with time make house, day by day, a well-

known but unconsciously memorized place (Ersoy, 2001).

Vies Van Der Rohe's Farnsworth House is the extreme example of contemporary rationalism (Özer, 1993). Excluding the conventions of traditional house image, the abstract geometry of structure prevents us from making sense of the form. That a structure introduces itself, its meaning and its capacity to transfer the function to us depends on commonly - accepted conventional phenomenon. (Figure 4)

Figure 4. Farnsworth House, Ludwig Mies van der Rohe, Plano, 1950

Conventions on scale

The two important rules of classical architecture, in other words, the conventions on the concept of scale can be described as:

1. The harmony of the proportions
2. Sense of measurable space (Scaglietti, 2000)

The harmony of proportions are determined by the conventional measure systems can take different forms in each movement and style.

In Bilbao Guggenheim Museum, there are not criterions to analyze the conventional concept of measure. That there are not customary window cavities and the unconventional curved forms do not give information about scales. (Figure 5)

Figure 5. Bilbao Guggenheim Museum, Frank Gehry, Spain, 1991-1997

Conventions on special organization and circulation

Among the parts of the structure that serve for different purposes, organization means functional and hierarchical regulation that meet the needs best.

In post- modern literature, it can be said that the designers shape theory of circulation area on the basis of two approaches.

1. Solutions of circulation that contain the principles of modernism in its essence, that is based on the clear, perceptible concept of sufficiency the function necessitates and anticipates.

2. Interior- space solutions that are based on the scenarios that lead and surprise the users with different perspectives, vistas, illusions, measure, space, and different forms.

The former approach is the conventional one and the latter one is the unconventional approach that includes fundamental changes on its scale, its size, spatial perception and the geometry of plan and cross section plane of structure.

Sample Study

Observations reveal that circulation areas which provide the organization of interior space contain perceptual and formal differences in the period of postmodern architecture. Syntactic analyses are aimed at testing the fundamental changes that the conventions of known historical circulation areas have experienced in 3 sample buildings of postmodern architecture. (Table 1, 2, 3)

Circulation area in postmodern architectural buildings is assessed and analyzed through graphics under these titles below:

1. Sectional continuity
 - In the form of regular spaces repeating each other
 - In the form of irregular spaces differentiated in every floor
2. Circulation area in plan
 - regular and geometric (identified geometrical)
 - regular and non-geometric (unidentified geometrical)
3. Continuity of circulation areas in floor plans
 - In the form of plans repeated in every floor
 - In the form of plans differentiated in every floor

Conclusions

It is ascertained that circulation area in Postmodern architecture, as appeared in sample study, adopts a new understanding of design in which conventions and order are overturned and circulation has become the interest of an architect.

Today, as analyses on many important buildings explain, circulation areas of postmodern architecture appear as follows:

- Geometry of circulation areas: Regular and non-geometric (unidentified geometrical)
- Continuity of circulation areas in floor plans: In the form of plans differentiated in every floor

- Sectional continuity: In the form of irregular spaces differentiated in every floor

At pre-modern architecture time, it is seen that circulation areas are designed in regular geometrical forms in plan and section. As a result of that geometry, it can be inferred that space has a perceptible and readable geometry, it does not accept surprises and also that it has a commanding feature. (Figure 6)

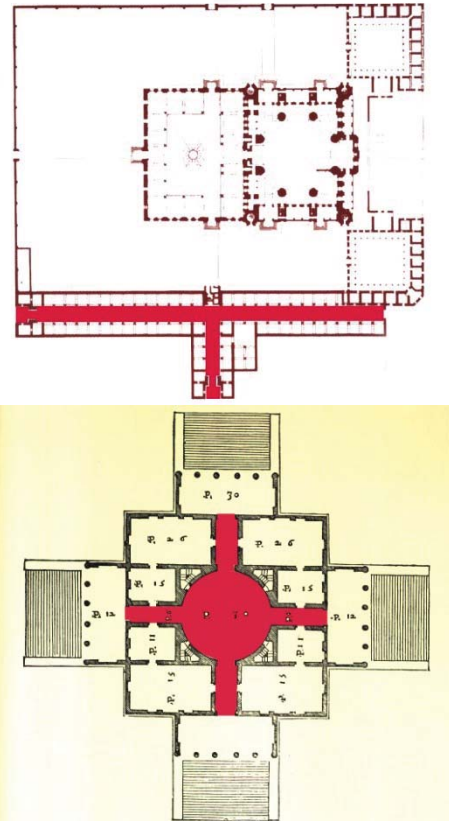

Figure 6. Selimiye Külliyesi, Architect Sinan, Edirne, 1568-1574; Villa Rotonda, Andrea Palladio, 1552-1567

The geometry of unconventional circulation areas are designed as regular but not geometrical forms in plan and section. In unconventional formation, in circulation area, occur interior space solutions based on different incomprehensible scenarios that lead, confuse, and surprise the users with different perspectives, vistas, illusions, and differentiation of scale, space, and form (Canbakal Ataoğlu, 2009). (Figure 7, 8)

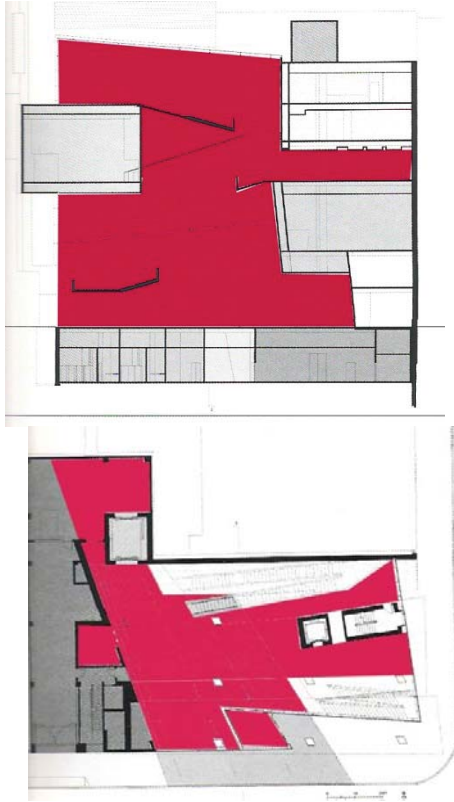

Figure 7. Rosenthal Contemporary Art Museum, section and ground plan (Circulation areas) (Yapı 265)

It can be affirmed that in the buildings of postmodern architecture, plans of floors forming the section are piled up like regular spaces repeating each other conventionally. In modern architecture time appears radical changes in the buildings and building sections of masters of modernism, which include floor plans defying the order. However, these formulations are in the shape of typologies differentiated in every floor but keep their order.

Figure 8. Rosenthal Contemporary Art Museum,, Zaha Hadid, Cincinnati, 2001-2003

Even though circulation area of modern architecture includes a radical formation compared to pre-modern architecture, it is possible to say that circulation space can be perceived and evaluated in a system of order and rules. Yet, it can be thought that rules of modernism such as unity, integrity, perceptibility, transparency, functional division, interior-exterior relation, and human scale are ineffective on new spaces. Circulation areas have changed their meaning and form considerably in postmodern times. The concept of scale and proportion which are of great importance for circulation area in interior space are conventional in traditional architecture. In the period of modern architecture, they are based on objective data generally consistent with human scale. However, in postmodern architecture time, it is impossible to assess the circulation area, scales, and proportions of the building through neither conventional nor objective measurements.

In conclusion, it can be understood that conventions in postmodern buildings, which shape the design effect have no historical continuity anymore.

While circulation areas, which have gone through changes and breaks on an evolutionary line are ignored and considered as spaces overcome to reach the aim at once in the pre-modern architecture and modern times, they have turned into spaces which are realized, used, felt, rather than conveyed in today's interior space.

These findings put forward that not all buildings of postmodern architecture ruin the perception of conventional planning in design effect of circulation areas. Nevertheless, it is clear that the concepts interdependent with conventions and traditions in circulation area design have lost their historical continuity in search of innovation, difference, and originality, especially in postmodern architecture.

Table 1. BMW Welt circulation areas analysis

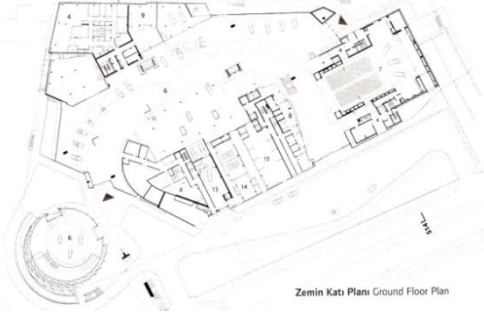
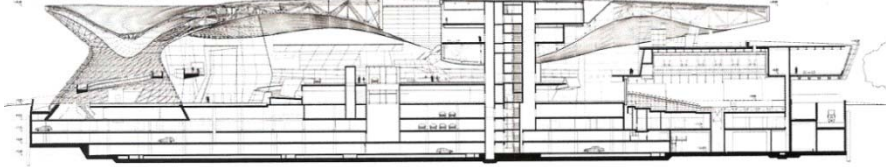
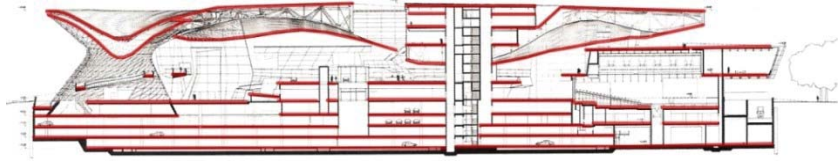

<p>BMW WELT COOP HIMMELBLAU GERMANY 2001-2007</p>	
<p>PLAN</p>	 <p>Zemin Kati Planı Ground Floor Plan</p>
<p>SECTION</p>	
<p>Sectional continuity: In the form of irregular spaces differentiated in every floor</p>	
<p>Circulation area in plan: Unidentified geometrical</p> <p>Continuity of circulation areas in floor plans: In the form of plans differentiated in every floor</p>	 <p>Zemin Kati Planı Ground Floor Plan</p>

Table 2. Phaeno Science Center circulation areas analysis

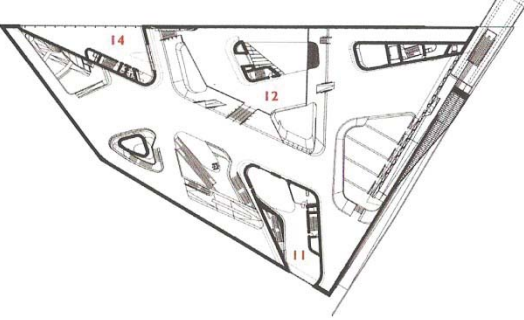
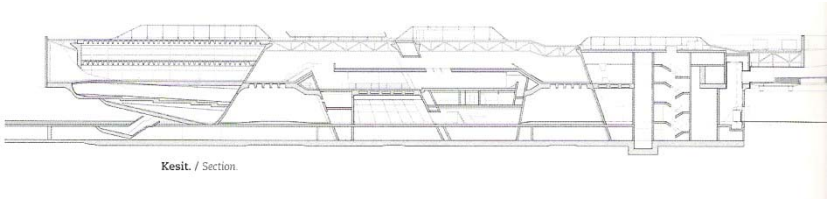
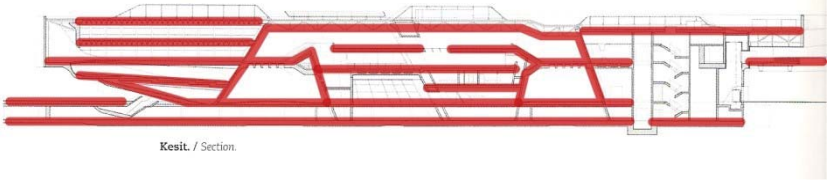
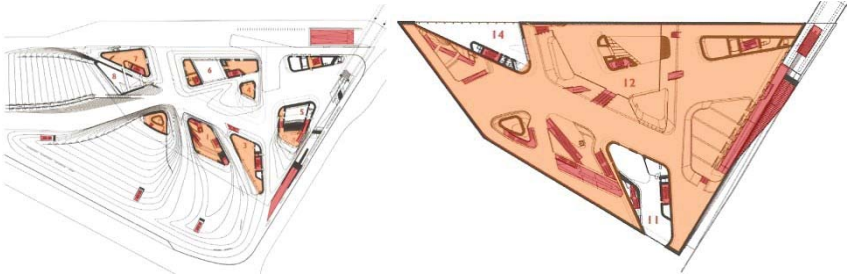

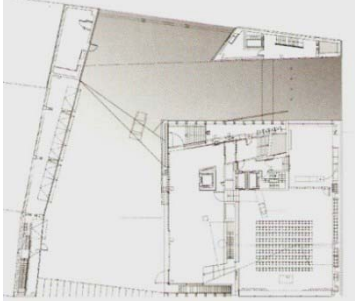
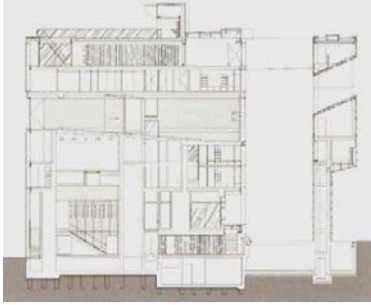

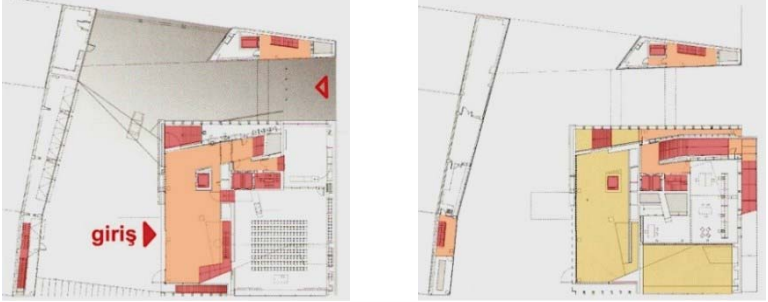
<p>PHAENO SIENCE CENTER ZAHA HADID ALMANYA 2000-2005</p>	
<p>PLAN</p>	
<p>SECTION</p>	
<p>Sectional continuity: In the form of irregular spaces differentiated in every floor</p>	
<p>Circulation area in plan: Unidentified geometrical</p> <p>Continuity of circulation areas in floor plans: In the form of plans differentiated in every floor</p>	

Table 3. Berlin Dutch Embassy circulation areas analys

<p>BERLIN DUTCH EMBASSY REM KOOLHAAS BERLIN 2003</p>	
<p>PLAN</p>	
<p>SECTION</p>	
<p>Sectional continuity: In the form of irregular spaces differentiated in every floor</p>	
<p>Circulation area in plan: Unidentified geometrical</p> <p>Continuity of circulation areas in floor plans: In the form of plans differentiated in every floor</p>	

References

- Canbakal, N., (2002). *Konvansiyon ve Moda Kapsamı İçinde Müzeler*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Canbakal, N., (2002). *Mimari Konvansiyonlar*, Yapı 260, YEM Yayın, İstanbul.
- Canbakal Ataoğlu, N., (2009). *Çağdaş Mimaride Bir Antitez: Sirkülasyon*, Doktora Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Elmas, Ç. A. ve Elmas, C., (2002). *Bali'de Geleneksel Mimari*, Yapı 223, 78
- Ersoy, Z., Konut, Ev ve Zaman, *Domus* 13, 25-26.
- Glassie, H., (1975). *Folk Housing in The Middle Virginia*, University Of Tennessee Press, Knoxville.
- Gönençen, K., (1997). Cami Mimarisinde Çağdaşlık, *Yapı* 214.
- Gür, Ş. Ö., (1996). *Mekan Örgütlenmesi*, Gür Yayıncılık, Trabzon, 11-59-139.
- Gür, Ş. Ö., (2000). *Konut Kültürü*, YEM Yayın, İstanbul, Nisan, 11.
- Gür, Ş. Ö., (1998a). Eleştirel Yorumlarda Mimari Kavramlar-2, *Yapı* 197.
- Gür, Ş. Ö., (1998b). Eleştirel Yorumlarda Mimari Kavramlar-3, *Yapı* 198.
- Hancerlioğlu, O., (1996). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar Akımlar*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kortan, E., (1992). *Mimarlıkta Teori ve Form*, ODTÜ.
- Krampen, M., (1979). *Meaning in The Urban Enviroment*, Pion, Londra.
- Kuban, D., (1992). *Mimarlık Kavramları*, YEM Yayın, 4. Baskı, İstanbul.
- Özer, B., (1993). *Yorumlar*, YEM Yayın, İstanbul.
- Rapoport, A., (1969). *House Form and Culture*, Prentice Hall, USA.
- Roth, L.M., (2000). *Mimarlığın Öyküsü*, Kabalca Yayınevi, İstanbul.
- Scaglietti, D., (2002). *Mimarlığın Klasik Dili*, Yapı 246.
- Tanyeli, U., (2000). *Gehry'nin "Karşı Dil'i*, Frank Gehry, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Vitruvius, (1993). *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 2.Baskı.
- Yalçın, M., (1997). *Mimarlık ve Göstergebilim*, *Ege Mimarlık* 23.

Figure References

- Figure 1. Elmas, 2000
- Figure 2. Rapoport, 1969
- Figure 3. Team Disney Building, Çağdaş Mimarlar 1, YEM Yayın, İstanbul, 1995
- Figure 4. Farnsworth House, <http://www.farnsworthhouse.org/photos.htm>
- Figure 5. Bilbao Guggenheim Museum, <http://www.eikongraphia.com/Interior>, www.museumonline.at/.../ge/prolog/prolog1.htm
- Figure 6. Villa Rotonda, Wundram, vd.
- Figure 7. Yapı Dergisi 265
- Figure 8. <http://www.galinsky.com/buildings/cac-cincinnati/index.htm>
http://www.mimoa.eu/images/5096_1.jpg
- Table 1. Yapı 314
- Table 2. The Architectural Review 1310
- Table 3. Yapı 272

Rehabilitation of the Historic Urban Quarter in Tokat¹

Emine Saka AKIN^{II}, Hamiyet ÖZEN

GOP Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Mimarlık Bölümü, 60240, Tokat

Abstract

This paper will discuss the new usage of monumental buildings in historic quarter in Tokat. The city of Tokat locates in Yeşilirmak basin on the intersection of the inner Anatolian and the Black Sea Region. Historically, many civilizations have occupied the city. The historic commercial quarter of the city is located on the eastern side of the castle. This center has been developed to the east and west direction along the Sulu Street. This street is located on the south side of the castle and has many monumental buildings.

Today, there is an area based revitalization project in this commercial historic quarter. The scope of this project is to restore the abundant buildings and give them new functions. "Adapted reuse" is the major purpose of this project.

The goal of this paper is to examine rehabilitation work in street of Sulu under three aspects. Research method has three phases. The first phase is to investigate the historical background of the quarter, individual buildings and historical pattern of the area. The second phase is to analyze the each building. The third phase is to examine the "adapted reuse" of each building and to compare with original functions to see whether reuse is appropriate to buildings external setting and internal space organization.

Keywords: *Sulu Street, Adapted Reuse, Restoration, Historic Quarter*

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Programı'nda tamamlanmış olan "Tokat Kentinin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale, daha önce Iaps-Csbe&Housing Network, International Symposium, 12-16 October 2009'da sunulmuştur.

^{II}Yazışmaların yapılacağı yazar: Emine Saka AKIN. eminesaka.akin@gop.edu.tr; Tel: (544) 609 7104

Introduction

The city of Tokat is located on the northern eastern part of Anatolia. Due to the location characteristics, the city had hosted many different civilizations. But today, the existing historic structures are from Seljuk and Ottoman era. The architecture heritage of the city both of monumental structures and houses reflect the responsible design value to local in terms of topography, environment, material and cultural aspects of the places.

Tokat where footprints of many civilizations occupying Anatolia from archaic to the present time are seen was the one of important border city of Ottoman and Seljuk era. The city started to loose its importance during the Ottoman Era and entered to the rapid and massive development of urbanization. This development trend has continued after the Republican Era. The city's architectural heritage that showed slow development and changes has reached nowadays without being harmed from destruction of rapid urbanization.

History of Tokat

The city was used to be in Comana (Gümenek) area which is 6 km apart from the current city center (Texier, 2002). Comana surviving in the Med, Persian, Hellenistic, Pontus, Rome and Byzantine eras was one of the archaic cities. In order to survive and prevent itself from the bloody battles taking place during the era when Christianity diffused throughout the Anatolia, the city center was moved from Comana during the Byzantine era to the city castle where current city center is located. The city center which was established during the middle age had stayed as a Christian city until Turks came to the Anatolia (Aktüre, 1978). The city became the center of the Tokat and Niksar Sultanate with the Danishmends (1073). Because of the fact that the region where city was established passed through many hands continuously, the city occupied by Seljuk in 1175 was named as "distal city"

during their era (Baykara, 2004). The city was occupied by Ilhanlı for a short time (1308-1392), then was retaken by Ottomans in 1392, stayed as a district of Sivas city under the Ottoman rule in 1863, and became province and private liva in 1878 and finally became a city with the declaration of Republic of Turkey in 1923 (Yavi, 1986).

Physical Development of City

Having harbored many ethnical groups such as Muslims, Armani, Rum, Catholics and Jewish throughout its history, Tokat was used to be multicultural population structure. This multicultural structure has made great impact on development of cultural heritage. The only among architectural monuments that were built in this multicultural structure, however, the ones that were built in Muslim era has attained nowadays. The city core that was formed inside the Castle in Byzantine era was limited by the Tokat Castle and Wall. Massive religion based battles and safety reason due to battles caused the city core to locate inside the Castle. The constructions of buildings near Castle started during the Danishmend era. The fact that Niksar which is one of the district of Tokat was the capital of the Danismend has made us to think that many buildings might have been constructed in the city of Tokat , but only one mosque and one madrasa has left from them in the city center. The oldest historical buildings are these mosque and madrasa. This era does not provide distinct structure in the aspect of physical development.

The core of the city was distinctly formed towards the outside of the Castle during the Seljuks era when economic and political reliance were established in Anatolia. Many buildings were constructed in the city and its surroundings for transportation from other cities to Tokat in the Seljuk era. The kervansaray (inn) and bridges built in surroundings show that city was located in an important center of Anatolian transportation axle. The east-west axle which is the base of the city transportation

axle was constructed in Seljuk era. It was the base of the city transportation axle. During this time, physical development started to be strongly marked and many architectural monuments were built. Among these monuments, many tombs, dervish lodges and turkish bath (hamam) and one madrasa have attained nowadays.

Ilhanlı era showed itself between Seljuks and Ottaman era. During Ilhanlı era four tombs, two dervish lodges has attained nowadays. The impacts of this era on development of city are not determined.

The Ottoman era has made great impact on acquiring current physical shape of the city. The physical development of the city is distinctly observed during this era. Inns,

turkish bath, mosques, complex of buildings adjacent to a mosque, town squares built in this era provide information on social and economical life of the city. Having a dynamic economical structure during the Ottoman Era, the city started to regress and lost its important position in Anatolia after the Ottoman Regression Period. With the regression period, facilities, except for some small mosques, relating to economical and social life have not been constructed after 1700's. Physical development of the city stopped after 1700s and this situation continued until the first years of republican era. The city has reached nowadays as a small Anatolian city. The city has started to direct its development in north and west axle since 1990 (Akin, 2009).

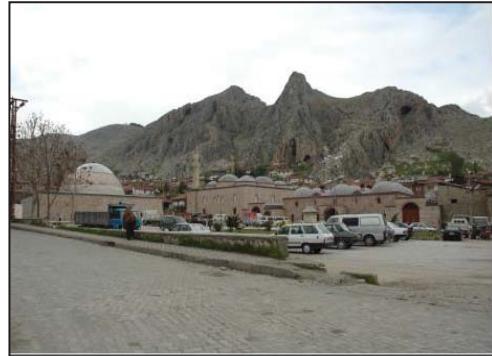

Figure 1. Views from the Sulu Street.

The city center has 66 monuments consisting of 1 castle, 6 inns, 1 bedesten, 3 madrasa (one of them is not exist), 27 mosques, 7 dervish lodges, 14 tombs, 7 Turkish Bath and one clock tower. Among these monuments, 45, 15, 4, and 2 belong to the Ottomans, Seljuks, ilhanlı, and Danishmends, respectively.

Case Study: Sulu Street and Surrounding

Sulu Street that is investigated in this study and its surroundings have many monumental buildings (Figure 1). Sulu Street that had served economical center of the city until the last period of the Ottoman era has one mosque (Takyeciler mosque), 2 small mosque (Alaca Mescid and Hacı Turhan Mescid), 3 inns (Paşa Inn, Deveci Inn and Sulu Inn), 1 Arastalı Bedesten, 1 Madrasa (Çukur-Yağlıbasan), and 3 Turkish

bath (Paşa Hamam, Sultan Hamam and Mustafa Ağa Hamam) (Figure 2).

Takyeciler Mosque

Takyeciler mosque which has a thoroughly rectangle (close to a square) plan and multiple domes was constructed in H. 1288 (1871-72) during the Ottoman era. It is located in the north of Yağlıbasan Madrasa and next to Arastalı Bedesten in the Sulu Street. Evliya Çelebi stated about this mosques as "Takyeciler Mosque is very prosperous building with higher domes, longer minaret and blue lead coverage."

The mosque was renovated during the World War I. The mosque domes were not able to be renovated with the lead due to lack of lead; the domes were then covered with the folding frame work of roof.

General Directory of Foundations brought the mosque to its original structure by renovating it in 1964-1965. The harim that is entered through west and north door is attached to walls by octagonal shaped four bases located in the middle and divided into nine units by sharp arches built on eight rectangle shaped base; each unit is

covered with a dome. Each of the nine domes that constitute coverage is built on lowered octagonal 8 kasnak (embroidery hoop). The embroidery hoop (kasnak) of domes is higher than the mihrap axes (Uysal, 1996), (Figure 3, 4).

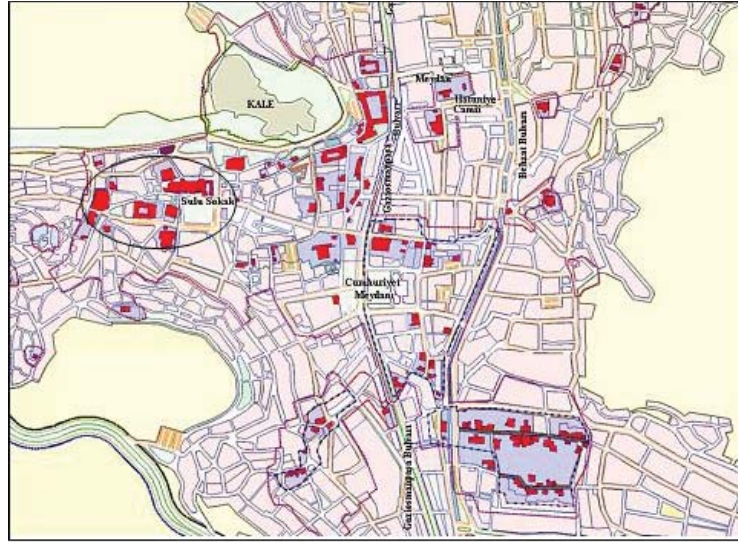

Figure 2. Tokat City map and study area (Sulu Street), (Akn, 2009)

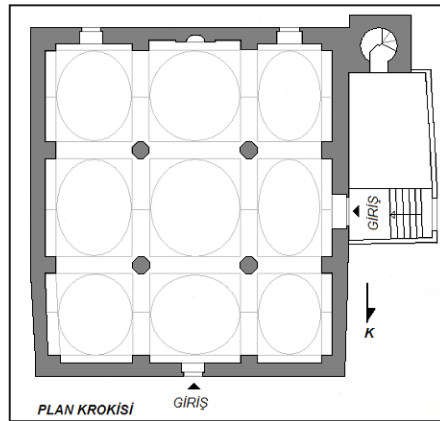

Figure 3. The plan of Takyeciler Mosque (Akn, 2009)

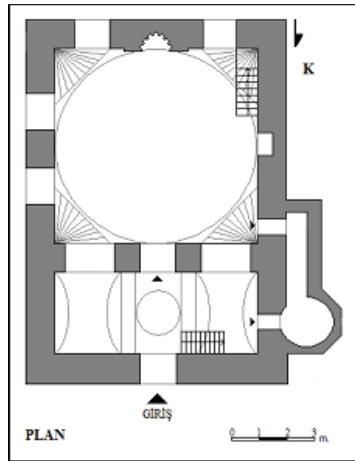

Figure 4. Views from Takyeciler Mosque

Alaca Mescid

Belonging to Seljuk's era, Alaca Mescid was constructed during the III. Alaeddin Keykubat time in Hegira 700(1300-1301). The main walls of the mosque were built with debris and bricks; minaret base that was connected to the building was constructed with hewn stone and bricks (Bakırer, 1981).

Following construction of the Alaca Mescid

in Seljuk's era, all parts of mescid except for minaret were renovated in Hegira 911 (1505) (Yavi, 1986). Evliya Çelebi mentions the minaret of the mescid as "currently it is architecturally not important, but its minaret was built with beautiful bricks" (Mercan et. al, 2003). Due to fact that the upper most portion of the minaret was damaged with the earthquake in 1939, the minaret was collapsed and rebuilt again (Acunsal, 1947), (Figure 5).

Figure 5. Plan of Alaca Mescid and its view (Akın, 2009)

Hacı Turhan Mescid

The mescid that is located in front of Sultan Hamam is currently below the road level. It was built in the Ottoman era with the support from Haydar bin Mehmed el-Hac Turhan in

1473. The top of the squared planned mescid is covered by pendentive transitive dome settled on bricked compressed arches (Figure 6).

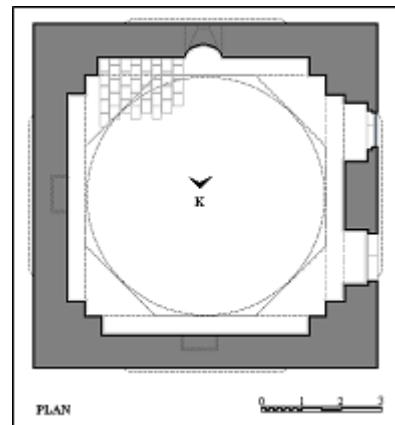

Figure 6. View from Hacı Turhan Mescid and its plan, (Akın, 2009)

Pasha Inn

Belonging to the Ottoman era, the Inn was constructed by Zaralızade Mehmet Pasha

during the Mahmud I time in 1572 and renovated by Abaza Mehmet Pasha in Hegira 1166 (1752) (Acunsal, 1947).

The Pasha Inn has hewn stoned beautiful portal and a yard surrounded by isolated walls. There are no left prints of construction inside the yard. While the original service door on southern direction is conserved, the original door of the portal has been removed. Belonging to a person, it is nowadays used as commercial purposes

by transforming the portal side to the glass case. There are two interesting animal figures on this portal. It is not possible to find these types of figures on architectural buildings (except for miniature) in Ottoman era (Yavi, 1986), (Figure 7).

Figure 7. The plan of Pasha Inn and its views, (Akin, 2009)

Deveci Inn

The Inn that belongs to Ottoman era has been let alone for a long time. The thick surrounding walls of the Inn still stand but

the majority of other parts of the Inn has been fallen down. The Inn was neglected and in ruins. The west side of the Inn was blocked by the buildings and shops were added to the north side (Figure 8).

Figure 8. A view from Deveci Inn

Regional Directorate of Foundations started a renovation project on this monument in 2007. The adjacent shops and buildings were destroyed as a part of the project. After the restoration, the Inn will be used as Faculty of Fine Arts. There is no epigraph of the Inn. Based on the material used to construct the Inn and architectural design, it is thought that it was constructed during 15th and 16th century (Yavi, 1986).

The Inn is entered by passing through two consecutive areas. The first one is an area covered by sharp arched squared planned dome and followed by an area covered by compressed arched vault. After these two

areas, due to lack of gallery, the direct entrance to the yard is provided. Some galleries and columns are found on the corner of the yard (Altaş, 2002). Barn part of the Inn is entered through inside and outside the Inn. The barn consists of two naves on north-south direction, each separated from each other by arched four squared bases (Figure 9,10).

Side walls of the Inn are bonded with debris sequentially. Bricks and stone as materials are heavily used. The only dome existing is found on the top of the entrance (Altaş, 2002).

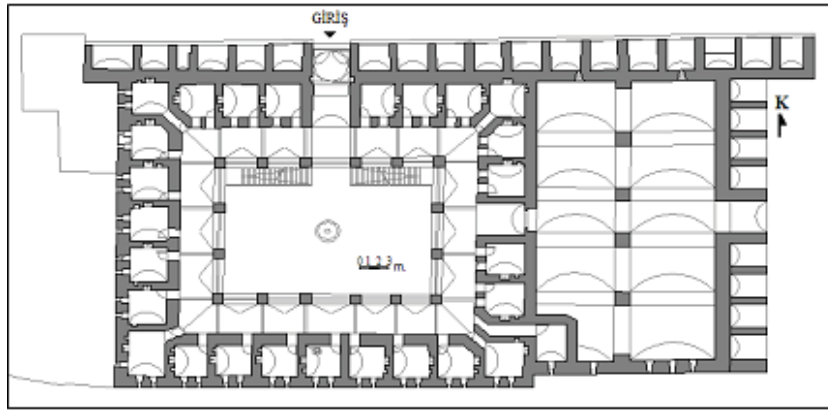

Figure 9. The plan of Deveci Inn, (Akin, 2009)

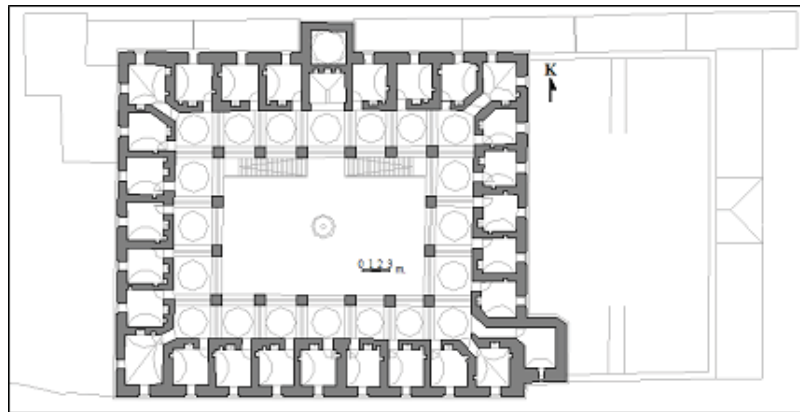

Figure 10. The plan of Deveci Inn, (Akin, 2009)

Sulu Inn

Construction date of the Sulu Inn belonging to Ottoman era is not known since there is no epigraph on it. It was renovated by the General Directorate of Foundations in 1957. Isolated outside walls of the Inn are

directed south-north directions and are rectangle shapes (Yavi, 1986). Although the Inn has lost its originality, the only architectural notable feature of the Inn is the crown door. There are niches on the both side of the door (Gündoğdu et. al, 2006).

The notable changes have been made inside of the Inn which is currently used as victuals house by Tokat Municipality. The General Directorate of Foundations is planning to restore the Inn which is

adjacent to Arastalı Bedesten. Remarkable changes have been made in the building, which is used as Victual House by Tokat Municipality (Figure 11).

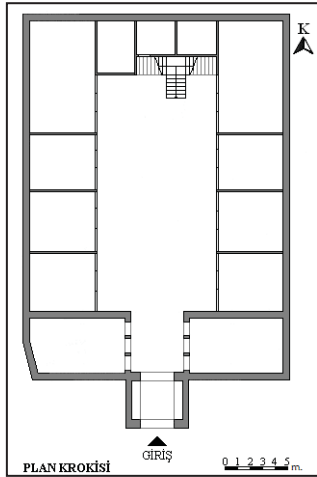

Figure 11. The plan of Sulu Inn and its view, (Akın, 2009)

Arastalı Bazaar (Bedesten)

The Bedesten belonging to Ottoman era is located between Takyeciler Mosque and Sulu Inn.

Tokat bedesten in respect to plan is a three volume structure of Arastalı Bedesten. Arasta (semi-covered part of bazaar) portion of the bedesten does not surround the bedesten completely in Tokat Bedesten in which two sides are surrounded. Two of the four doors of the bedesten are opened to these. Narrow edge of these units consisting of opposite shop order on a

street has approximately one door. These two volumes are almost arasta bedesten. The part covered with dome in the middle is called "Major Bedesten"; side volume is called as "Minor Bedesten". The construction date of the Bedesten is not known. Polish Simeon states that Tokat Bedesten could have been the XVI century building (Cezar, 1985) (Figure 12).

The Bedesten has not been renovated for a long time. The destroyed side areas of the bedesten were made original with the restoration in 2008.

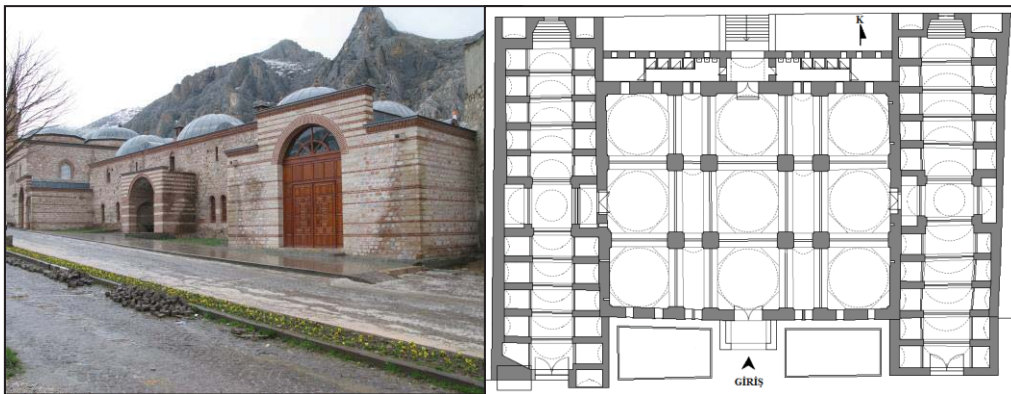

Figure 12. View from Arastalı Bedesten and its plan, (Akın, 2009)

Çukur (Yağıbasan) Madrasa

Çukur Madrasa is the Danishmend era building. It was constructed by Yağıbasan in 1142-1161 (Yavi, 1986). Researchers state that the building could have been constructed in the middle of the 12th century (Kuran, 1969). With the earthquake occurred in 1939, collapse and cracks occurred in dome and arch barrel and its epigraph felt down and crashed (Yavi, 1986).

Tokat Çukur (Yağıbasan) and Niksar Yağıbasan Madrasa are the oldest Anatolian madrasa constructed in Turkmen region. Kuban (2002) indicated that it could be that this region had close relationships with Horosan and Turkistan migratory people and plan of these two madrasa are well overlapped with those built in Horasan and Turkistan. Both madrasa in respect to plan are very close to the samples of Middle Aisan. The Asian and Tokat Madrasa had similar relationship between the major venue covered with dome and eyvan (semi-open room) and rooms. Moreover, the size of the both madrasa is similar. These madrasa in Tokat could have been said that they are the extension of Middle Asian housetypology(Figure13).

As it is indicated, Çukur Madrasa, which is the one of the domed madrasa, is a simple, debris stoned building. In this madrasa that was built in 12th century and is one of the oldest madrasa of Anatolia, the major dome is settled on narrow eyvan on both side, and on closed walls on the other sides. The small and big arched barrel rooms surrounding the madrasa are opened a bricked door each (Aslanapa, 1993).The main feature of the madrasa is to have approximately 14 meter diameter in the middle dome (Figure 14).

Currently renovated madrasa has not been functioned yet. The Figure 14a shows the previous status of the madrasa before dome was not covered. The original gap found on the top of the dome was covered with the restoration (Figure 14b). These architectural inferences on the building have caused climatic control problems to arise. Due to fact that the climatic control is not provided in the covered gap of the dome, excessive heating and condensation of air inside the building obstacle the reuse of the building. If a suitable air ventilation system had been designed, this problem would have been solved. The problem is still continued.

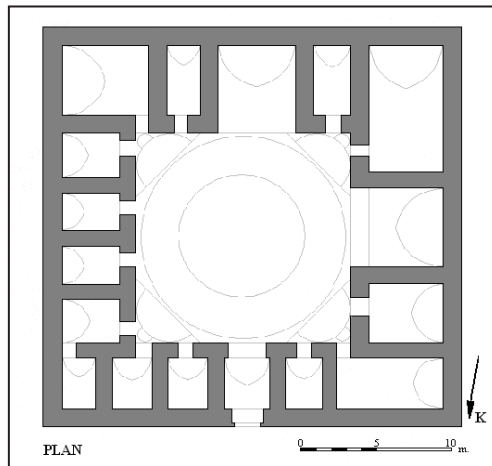

Figure 13. The plan of Çukur Madrasa, (Akin, 2009)

Figure 14 (a, b). View from renovated Çukur Madrasa

Sultan Bath (Hamam)

Sultan Bath belonging to Seljuk's era was constructed for both man and women. The men part consists of four eyvan, whereas women part consists of three eyvan. Dressing rooms have lost its originality, and renewed as armored concrete. Stone and bricks are used as the building material. Bricks were also used in the wall as beam material (Figure 15).

Approximately Sultan Bath was constructed at the beginning of the 13th century. But, due to renovation after 13th century, the bath took their current appearance in 19th century (Eravşar, 2004). The façade of the building has lost its originality completely with the interferences and restorations. As a result, building has gained different appearance and identity (Figure 16).

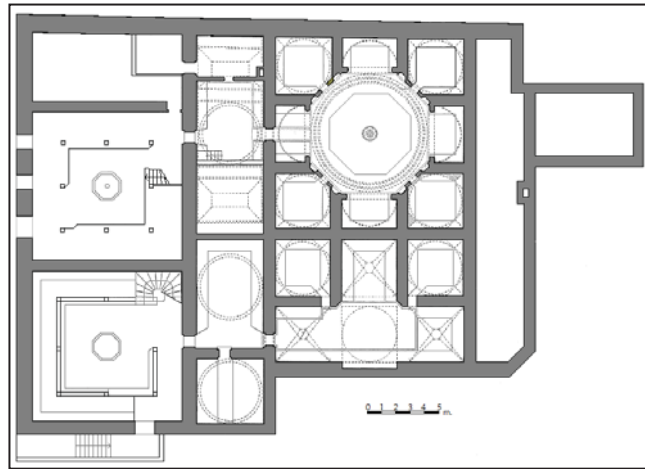

Figure 15. The plan of Sultan Hamam (Akın, 2009)

Figure 16. Views from Sultan Hamam

Pasha Bath (Hamam)

Pasha Hamam belonging to Ottoman era was constructed by Yörgüç Pasha in H.838/M. 1435.

The building constructed for men on the north-south direction is four eyvan. Currently, it is not used (Eravşar, 2004) (Figure 17).

Mustafa Ağa Bath (Hamam)

Construction date of the hamam (Turkish bath) belonging to Ottoman era is not known exactly. It was renovated in 1970. The floor and wall materials were changed

with the renovation. As a result of this the hamam could not be heated and became unusable. The men and women units of the hamam are four eyvan (Eravşar, 2004), (Figure 18).

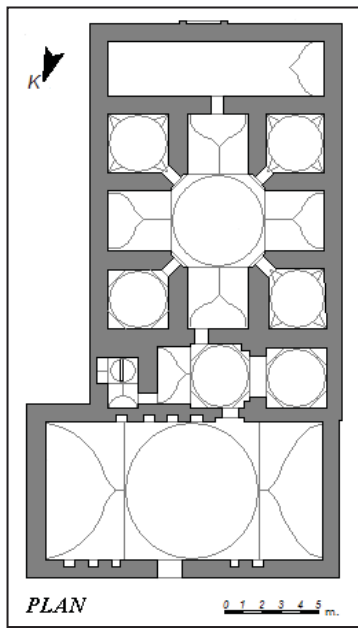

Figure 17. Plan of Pasha Hamam and its view (Akın, 2009)

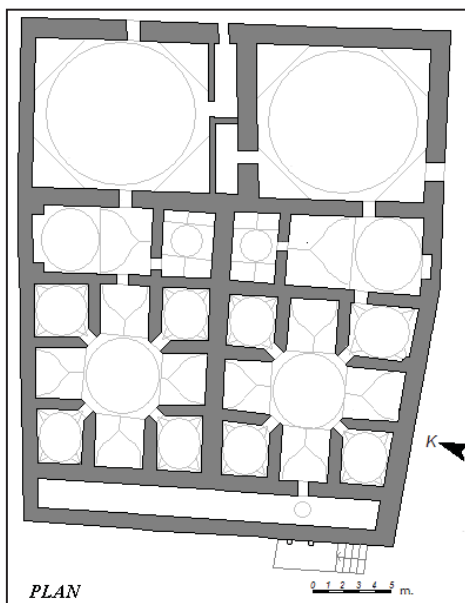

Figure 18. The plan of Mustafa Ağa Hamam and its view (Akın, 2009)

The Plan of the Area

Sulu Street and surrounding area is the commercial area of the Tokat historically. When it started to lose its importance of commercial center with time, the area has become a center of slum area. Monumental buildings are used as storage; their surroundings have reached nowadays as distorted urbanized city part. Figure 19 shows the plan of the Sulu Street before the surrounding buildings disjoining monumental buildings were destroyed.

Currently a development of awareness towards to the conserve monumental buildings in Sulu Street and its surroundings is apparent. Regional Directorate of Foundations has started a renovation plan on this area and Tokat Municipality carry out some of their works on this area. The buildings disjoining the monumental buildings were destroyed in 2007. Figure 20 shows the plan of the Sulu Street after the buildings disjoining the monumental buildings are destroyed.

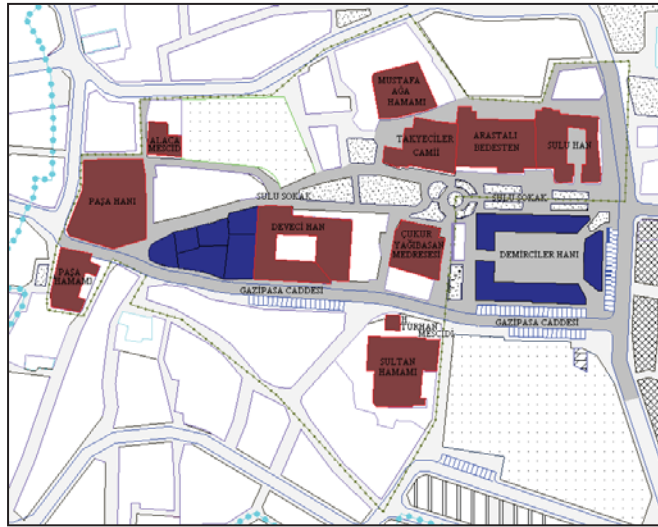

Figure 19. Plan of the Sulu Street before the surrounding buildings destroyed

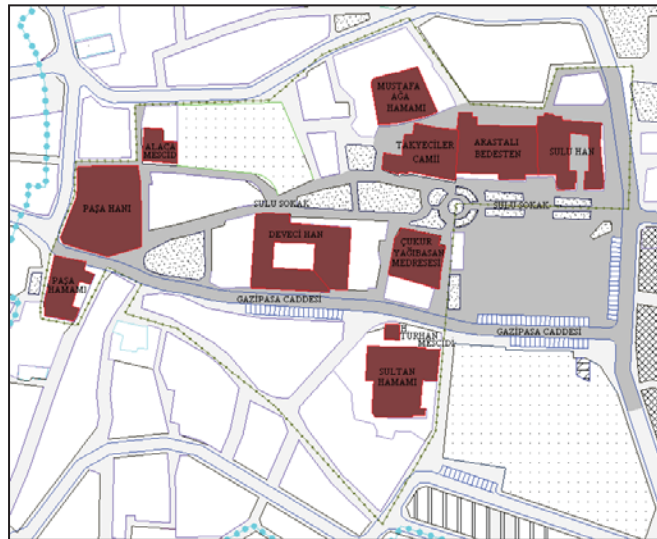

Figure 20. Plan of the Sulu Street after the surrounding buildings destroyed.

Tokat Municipality prepared “a regeneration project “for the area where Demirciler Inn was used to be located in 2009. The project, which has not been

applied yet, is awarded a project promotional prize given by the Associations of Historical Cities. The project is given to Regional Directorate of

Foundations and is to be applied in near future. In order to gain maximum profit from this project that will be applied in an area where monumental buildings are abundant, the renovated monumental buildings should be used with new and appropriate functions immediately. If this is not done, it will yield an important

problem for the area. Figure 21 shows the plan of this project. The empty area where the Inn was located is planned to build a building consisting of Halls, cafeterias, coffee house, whereas open areas are planned to create to build concert arenas and arrange landscape.

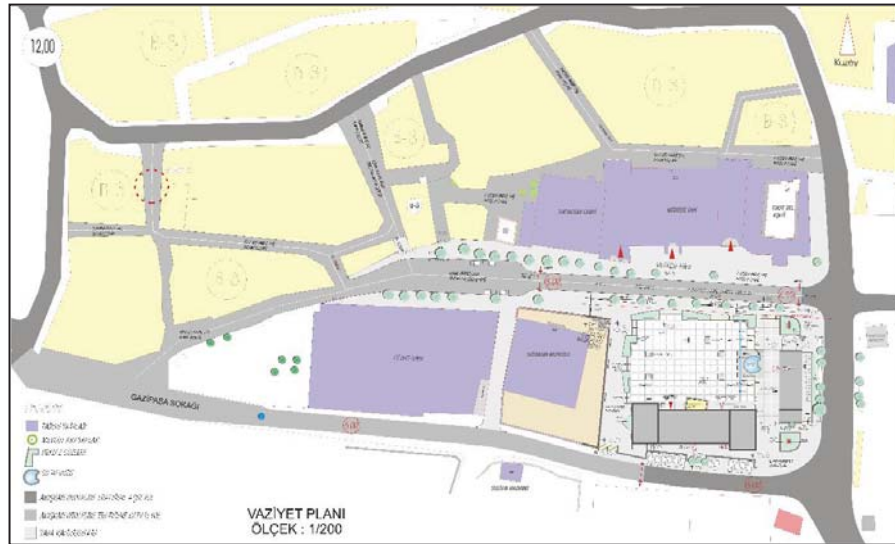

Figure 21. Regeneration Project of the Sulu Street. (Anonymous, 2009)

Conclusion

Historic urban quarters of the city reflect the local identity and character. Many places have kept their identities through significant social, cultural and technological changes though subjecting to constant change, some essence of an urban place's identity is retained. Thus, contemporary urban design and planning need to emphasize the local context informing design through continuity of local character, historic fabric and street pattern of these places as well as the architectural and functional characteristics. The sense of place is the most important aspects of historic quarters. While preserving visual aspects of the historic quarters, it needs to retain the functional and economical values.

Historic quarters is obsolescent both physical and functional. Especially the functional obsolescent prepares the end of the many old buildings. The function of the building is act like a soul when the building

has abandoned for any reason, the building starts to obsolete physically also. Therefore, "adapted new usage" of old buildings is one of the suitable ways of preservation nowadays.

Sulu Street has been historic commercial quarter of the Tokat. Today there are many monumental historic structures and houses in the area. Çukur (Yağıbasan) Madrasa, Devinci Inn, Sulu Inn, Arastalı Bazaar (Bedesten), Takyeciler Mosque and Mustafa Ağa Bath are the most important structures. Some of these buildings have been restored by the central government and municipality. Municipality office of the city has prepared a revitalization project for the area. The content of this project is concern the only infilling the empty spot with a new building and landscape design surrounding of this building.

This study determined the some problems for this quarters and for the newly proposal revitalization project. These problems are can be listed as following:

- Lack of integrated urban conservation plan for the city
- Lack of comprehensive conservation plan for the quarter.
- Lack of proper reuse of the monumental buildings and houses
- Poor quality of restoration buildings in terms material usage and structural intervention
- Severe deterioration of the environment quality of the area

- Increasing the number of the abandonment structures

Above all of the problems, Sulu Street is one of good examples for a historical commercial quarter in Turkey as well as the city Tokat itself. The rich architectural and cultural heritage still have a big value for the shaping the new development in the city. In this content, urgent integrated revitalization project need to started of the Sulu Street is need.

Kaynaklar

- Acunsal F, 1947, *Gerçeklerin diliyle Tokat*, Tanin Basımevi, İstanbul
- Akın ES, 2009, Analysis and development, monumental and civil architectural examples of Tokat City, PhD Thesis, Karadeniz Technical University, Trabzon
- Aktüre S, 1978, 19. *Yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekansal yapı çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, Ankara
- Altaş N, 2002, "Tokat şehir içi hanları", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 10, 53-55
- Anonymous, 2009, Turkish General Directorate of Foundations
- Aslanapa O, 1993, *Türk Sanatı*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Bakırer Ö. 1981, *Selçuklu öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu mimarisinde tuğla kullanımı*, I. Cilt, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım Atelyesi, Ankara
- Baykara T, 2004, *Türkiye Selçuklularının sosyal ve ekonomik tarihi*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, Araştırma ve İnceleme Dizisi, 69, İstanbul
- Cezar M, 1985, Tipik yapılarıyla Osmanlı şehirciliğinde çarşı ve klasik dönem imar sistemi, MSÜ Yayını, No: 9, İstanbul
- Cohen, N., "Urban Conservation" , The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999
- Eravşar O, 2004, *Tokat tarihi su yapıları* (Hamamları), Arkeoloji ve Sanat tırma ve İnceleme Dizisi, 69, İstanbul
- Gündoğdu H, Bayhan A, Aktemur A, Kukaracı İ, Çelik A, Güneş B, 2006, *Tarihi yaşatan il Tokat*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara
- Kuban D, 2002, *Selçuklu çağında Anadolu Sanatı*, I. Baskı, YEM Yayını, 134, İstanbul
- Kuran A, 1969, *Anadolu Medeniyetleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara
- Mercan M, Ulu M, 2003, *Tokat Kitabeleri*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara
- Texier C, 2002, *Küçük Asya*, 3. Cilt, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara
- Tiesdell, S., OC, T., Heath, T., "Revitalizing Historing Urban Quarters", MPG Books, Great Britain, 1996
- Uysal O, 1986, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Gelişim Matbaası, Ankara, 313-164
- Yavi E, 1986, *Tokat*, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul

Gümüşhane Kurum Vadisi Maden Köyü Yerleşmeleri¹

Güler ERÜZ¹¹, Ömer İskender TULUK

KTÜ Yapı İşleri ve Teknik Dairesi Başkanlığı, 61080, Trabzon

Özet

Bu çalışmanın konusu; İlkçağdan günümüze madencilik yapılan ve İpek Yolu üzerinde bulunan Gümüşhane'nin tarihi Kurum Nahiyesi'ne bağlı Kurum (Yağlıdere Köyü Bulutyayla Mahallesi) merkez mahalleleri ve İmera (Olucak Köyü) yerleşimlerinin mimari özelliklerinin saptanıp, analiz edilerek, ortaya konması ve değerlendirilmesidir. Çalışmanın ana amacı; tarihsel süreçte coğrafya, topografya, maden sahaları, yapı malzemelerinin ve dinin, Kurum Vadisi yerleşimlerinin konumuna, plan ve şekillenmesine, sivil ve dini mimari yapısına etkisinin belirlenmesidir. Çalışmada öncelikle, literatüre dayalı olarak, Gümüşhane ve Kurum bölgesinin coğrafik ve jeolojik yapısı, madenleri, bölge ve yerleşim tarihi, İlkçağdan günümüze Gümüşhane ve Kurum Vadisi madenciliğinin gelişimi ve değişimi incelenmiştir. Çalışma alanı içerisinde yer alan ve Kurum Vadisi'nin 19. yüzyılda en büyük yerleşim yerleri olan İmera ve Kurum merkezi ve mahallelerinden seçilen özgün dini ve sivil yapıların yerinde ölçüm ve fotoğraflama teknikleri kullanılarak tespiti yapılmış, yerleşim ve yapı envanterleri hazırlanmıştır. Yapıların plan tipleri ve yapı malzemeleri tespit edilerek, yapı ve yerleşimlerin coğrafik özellikleri, maden ocaklarına, yol güzergâhlarına yakınlıkları, yerleşimcilerin sosyal statüleri ile dini inançları arasındaki bağlantılar sorgulanmıştır. Yapılan çalışmalar ve elde edilen sonuçlar ışığında, bölgede yerleşimlerin oluşumu ve gelişimi üzerindeki en önemli etkenin, başta ilkçağdan 19. yüzyıla kadar işletilen madenlerin varlığı ile tarihi İpek Yolu'nun varlığı olduğu ortaya konmuştur. Bölgenin en geniş yapı tipini oluşturan konutların tip ve biçimlenmesinde iklim, topografya, yapı malzemesi potansiyeli, sosyal statü ve kültürel faktörler gibi etkenlerin önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Konutların biçimsel oluşumunda etnik ve dini kimliğin belirgin bir etkisi gözlenmemekle beraber, işlevsel olarak, özellikle tandirevi kısmında, dini kimliğe bağlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Torul, Kurum (Gorom, Krom, Korum, Kromni) havzası, Kırsal konut mimarisi, madenci yerleşimi, İpek Yolu

¹Bu çalışma, 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalında, Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender TULUK danışmanlığında sonuçlandırılan aynı başlıklı doktora tez çalışmasının sonuçlarını içermektedir.

¹¹Yazışmaların yapılacağı yazar: Güler ERÜZ. gulereruz@hotmail.com; Tel: (536) 6504363

Giriş

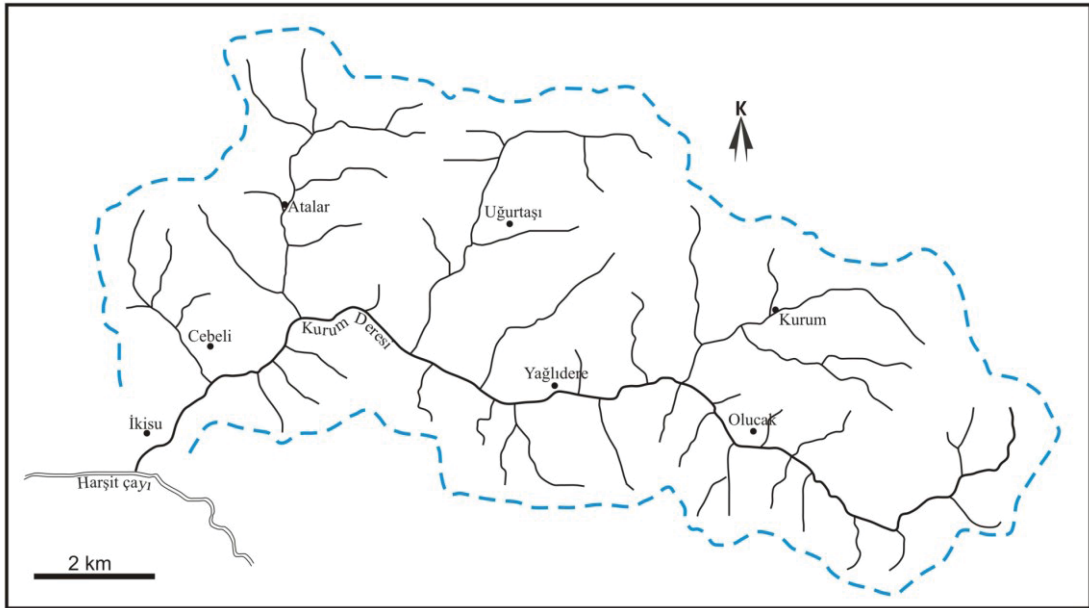
Bir coğrafyada madenlerin varlığı, tarihin en eski dönemlerinden itibaren bölge refahını tetikleyici etken olmuştur. Osmanlı Devleti, uyguladığı genişleme politikası sayesinde, verimli topraklar, stratejik noktalar ve ticari merkezlerle birlikte zengin maden sahalarını da kontrol altına almanın yollarını aramış ve (İpekoğlu, 2007). Bu işletimini sağlıklı bir biçimde yürütmek için maden işletme politikaları geliştirmişlerdir (Altunbay, 1999).

Gümüşhane yöresinin sahip olduğu madenler nedeniyle üç bin yıl öncesinde de bilindiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Altınay, 1989; San, 1990; Ceylan, 1996; Köse, 2001). Özellikle 16. ve 17. yy.larda oldukça nitelikli bir örgütlenmeyle üretim yapan bu yöredeki madenler, 18. yy.dan itibaren devlet gücünün zayıflamaya başlamasıyla birlikte, bölgede maden eritmekte kullanılan yakacak temininde yaşanan sorunlar, teknoloji yetersizliği, zamanla ocakların zehirli, yanıcı gaz ve su ile dolmasına bağlı işletme güçlüğü vb. nedenlerle önemini kaybetmeye başlamıştır (Köse, 2001; Tozlu, 1998 ; Altunbay, 2001).

Günümüzde Gümüşhane-Kurum Vadisi içerisinde, eski maden ocakları çevresinde, nüfus mübadelesi ve sonrasında yaşanan iç

göçlerle terkedilmiş ya da eski önemini kaybetmiş ancak yapısal ve mimari özelliklerini kısmen de olsa koruyan tarihi maden köyü yerleşmelerini barındırmaktadır. Yerleşme düzenleri, konutlar ve dini yapılar bölge halkının 18. ve 19. yüzyıldaki kültürel, sosyal ve ekonomik düzeylerinin izlerini günümüze taşıyan nitelikler sergilerler.

Önemli tarihi madenci yerleşmelerin gözlendiği 28 km. uzunluğundaki Kurum Vadisi, günümüzde daha çok Cebeli (Baladan) Köyü Karaca Mahallesi'nde bulunan "Karaca Mağarası" ile bilinmektedir. Ancak vadinin uç noktasında yer alan Olucak (İmera) Köy yerleşimi ve Manastırı da mimari ve tarihi özellikleri ile ilk bakışta dikkati çekmektedir. Vadi içerisine yayılan kiliseler dışında doğal, kültürel ve mimari özellikleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma olmaması çeşitli nedenlere bağlı olarak gün geçtikçe yok olan vadi içi kültürel değerlerin en azından tespit edilerek belgelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bölgede yalnızca Olucak Merkez Mahalle 3. derece arkeolojik sit alanı kapsamına alınmasına karşın benzer nitelikler sergileyen başka yerleşimlerin de varlığı bilinmektedir.

Şekil 1. Gümüşhane çevresi yerleşimler ve yer şekilleri

Çalışmanın amacı

Bu çalışmanın başlıca amacı, Gümüşhane-Kurum Vadisi içerisinde yer alan ve 19. yy. ve öncesinde madenci köyü yerleşmeleri olduğunu bildiğimiz vadi içi köylerin, yerleşim ve konut dokularını incelemek, biçimsel gelişmelerinde başta maden potansiyeli olmak üzere bölgenin etnik, dini ve sosyal yapı etkisinin, bugüne yansıyan izler üzerinden genel bir değerlendirmesini yapmaktır.

Çalışma alanının belirlenmesi

Çalışma alanının belirlenmesi ve sınırlandırılmasında, başta bölgeyle ilişkili mevcut literatür çalışmaları olmak üzere, alanda yapılan gözlem ve değerlendirmeler belirleyici olmuştur. Buna göre Gümüşhane-Kurum Vadisi'ndeki köy ve mahalle statüsünde bulunan 25 yerleşim birimi, yerinde yapılan incelemelerle, özgün yerleşim ve mimari yapı stoku bakımından değerlendirilmiş, çalışma alanında sürekli veya kısa süreli yaşayan insanlarla (40- 80 yaş arasında yaklaşık 50 kişi) yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu vadinin oldukça geniş (230 km²), dağlık ve akarsularla bölünmüş (rakım 1030 m. ile 3000 m. arasında), yerleşmelerin birbirine uzak ve dağınık oluşu nedeniyle alanın tümünün ön çalışma amacıyla incelenmesi oldukça zaman alıcı olmuştur. Bu ön inceleme süreci sonunda, bir kısmı hala kullanılan özgün tarihi yapı örneklerinin yoğun olduğu, yerleşimin kesintisiz sürdüğü ve de geçmişte bölge merkezi konumunda olan Eski Kurum nahiye merkezi (günümüzde Yağlıdere Köyü-Bulutayla Mahallesi) ve Olucak (İmera) Köyü çalışma sahası olarak belirlenmiştir. Bu yerleşim alanlarının seçiminde, ticaret yolları üzerinde ve maden işletmeleri yakınında bulunmaları, 19. yy.daki genel fiziki yapılarını kısmen de olsa hala koruyor olmaları ya da harabe olsalar dahi incelemeye uygun yapı dokusuna sahip olmaları ve literatürdeki bir takım bilgilerle desteklenebilecek potansiyelde olmaları etkili olmuştur.

Kurum havzası 230 km²'lik çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Çalışma alanı olarak seçilen Kurum Vadisi'nin üst havzalarından olan Kurum bölgesi 76 km² ve Olucak (İmera) bölgesi 39 km²'lik alanı kaplamaktadır (Şekil 3). Çalışma alanının rakımı 1600 m. ile 3000 m. arasındadır. Mimari yapı envanteri için seçilen yapıların bulunduğu yerleşim alanları, yerleşim sürekliliğini koruyan Olucak (İmera, rakım: 1800 m.) Köyü içerisinde; Merkez, Nazırlı Mahallesi ve Yağlıdere Köyü-Bulutayla Mahallesi'ne bağlı (Eski Kurum merkez, Rakım: 1900 m.); Gavalak ve Şamanlı yerleşimleri ve eski mahalleler olan Yukarı Kranköy, Orta Kranköy ve Aşağı Kranköy (Gavalak 1, Gavalak 2, Gavalak 3 tamamen terk edilmiş ve yapıları zemin kat seviyesinde yıkık yerleşimler) mevkilerini ve çevresini kapsamaktadır (Şekil 3).

Yöntemin tanımı

Amaca yönelik olarak belirlenen yöntem, temelde 7 yerleşim alanında yapılan tespitler ile bunlara yönelik yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Bu amaçla söz konusu çalışma alanında, "yerleşim alanları", "yapılar" ve "maden ocaklarına" ilişkin fiziki tespitler yapılmış ve bunların birbirleriyle doğrudan ya da dolaylı ilişkileri, diğer başka dinamiklerle (bölgenin sosyal, ekonomik, etnik, dini vb. yapısı) ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

-1. Ön etüt-literatür çalışması

Çalışmada öncelikle, literatüre dayalı olarak, Gümüşhane ve Kurum Bölgesinin coğrafik ve jeolojik yapısı, madenleri, bölge ve yerleşim tarihi, ilkçağdan günümüze Gümüşhane ve Kurum Vadisi madenciliğinin gelişimi ve değişimi incelenmiştir. Çalışma alanı içerisinde yer alan ve Kurum vadisinin 19.yüzyılda en büyük yerleşim yerleri olan İmera ve Kurum merkezi ve mahallelerinden seçilen özgün dini ve sivil yapıların; yerinde ölçüm ve fotoğraflama teknikleri kullanılarak tespiti yapılmış, Gümüşhane ve Kurum Vadisi'nin antik İpek Yolu üzerinde bulunması, İlkçağ'dan 18. yy.ın sonuna kadar bölgede madencilik faaliyetinin olması ve yörenin kendine özgü kültürel yapısının ilgi çekici bir nitelik

sergilemesi, tarihi pek çok literatürde adının geçmesini sağlamıştır. Literatür çalışmasına dayanılarak Gümüşhane ve Kurum Bölgesinin coğrafik ve jeolojik yapısı, madenleri, bölge ve yerleşim tarihi, ilkçağdan günümüze Gümüşhane ve Kurum Vadisi madencilik gelişimi ve değişimi, önemli yerleşmeleri, yerleşmelerin özellikleri (coğrafik, tarihsel vb.), halkları ve nüfusu ile ticari ve sosyal yapısına ait bilgiler derlenmiştir. Bu amaçla dijital kayıtlar (Web), özel ve resmi kütüphanelerde ve satışta olan pek çok basılı kitap ve makale, Osmanlı İmparatorluğu'na ait resmi kayıtlar (Tahrir defterleri, şeriye sicil kayıtları, vb.) taranmıştır.

Ön etüt aşamasında, arazi ve bölgeyi yakından tanıyan Yrd. Doç. Dr. Coşkun Erüz, Yrd. Doç. Dr. Jeolog Raif Kandemir, Yrd. Doç. Dr. Harita Mühendisi Aziz Şişman ve Yrd. Doç. Dr. Yasemin Şişman ile Yrd. Doç. Dr. Maden Mühendisi Cengiz Demir ile birlikte uzmanların konuları ile ilgili etütler vaziyet planları kullanılarak, çalışma yapılan yerleşim birimlerinde seçilen konutların yerleşim yeri ve yapıların konumu belirlenip, planlara işlenmiştir. Bu planlar, yerleşim ve yapı envanter fişlerinin hazırlanmasında kullanılmıştır.

-4. Yapı ve yapı gruplarının tespiti

Çalışma alanı içerisinde belirlenmiş 7 yerleşim alanını oluşturan mimari yapı grupları arasında, özgün durumlarını olabildiğince koruyan yapılar incelenmek üzere seçilmiştir. Bu yapıların tipolojik niteliklerini anlamaya yönelik plan rölövelerinin alınması yanında, yapı malzemeleri ve yapı elemanlarına ilişkin nitelikleri de yerinde tespit edilmiştir. Bu tespit çalışmaları, yerleşim alanları ile yapılara ilişkin hazırlanmış envanter formlarına tümüyle işlenmiştir.

-5. Envanter fişlerinin oluşturulması

Çalışmada alınan rölöve ve derlenen tespitlerin biraraya getirilmesinde, TÜBA (Türkiye Kültür Envanter Projesi) tarafından geliştirilen ve içerdiği konuyla ilgili bir envanter fişinde olması gereken

yapılmış ve daha sonra yapılacak çalışmalar belirlenmiştir.

-2. Çalışma alanındaki tarihi maden ocaklarının tespiti

Bölge yerleşmelerinin oluşumu ve gelişimi üzerinde en önemli etkenlerden olduğu düşünülen tarihi madenlere ait eski ocak ve galerilerin tespiti için öncelikle Osmanlı kaynakları ve güncel M.T.A. kaynakları incelenmiş ve elde edilen bilgiler yörede yaşayan yaşlıların bilgileri ile birleştirilerek, günümüzde varlığı tespit edilebilen eski ocaklar belirlenerek, haritaya işlenip, fotoğraflarla tespit edilmiştir.

-3. Yerleşim alanlarının tespiti

Alan tespiti ve yerleşim planlarının oluşturulmasında 1/25.000 ölçekli harita ile Köy Kadastro Çalışma Haritaları'ndan yararlanılmış, ayrıca harabe durumunda olan yerleşimlerin planları yerinde ölçüme dayalı olarak hazırlanmıştır. Elde edilen

düzye mimari bilgiyi kapsayan yerleşim ve yapı fişlerinden yararlanılmıştır.

Kurum vadisi yapı kültürüne ait tespitler

Bölgedeki yapıların incelenmesinde yapılarla ilgili unsurlar; Yapı Tipleri: konutlar, dini yapılar (manastırlar, kiliseler, şapeller) ve diğer yapılar (fırın, dükkan, çeşme vb.); Kullanılan Yapı Malzemeleri: doğal taş, toprak, ahşap, metal; Yapı Elemanları: taşıyıcı elemanlar (duvarlar, kolonlar, kirişler, örtü sistemleri, döşemeler, kapılar, pencereler, merdivenler, sabit donatılar,); Süslemeler; Konut Tipolojisi; konut tiplerini oluşturan mekanlar (oda, içeriki ev, ahır ve samanlık, tuvaletler), kat sayısına göre konut tipleri (tek katlı konutlar, iki katlı konutlar ve üç katlı konutlar) ve Etnik ve Dini Aidiyete Bağlı Olarak Konut Kültürü Üzerine Genel Bir Değerlendirme başlıkları altında incelenmiştir.

Yapı tipleri

Çalışma alanındaki yapı tipleri; konutlar, dini yapılar (manastırlar, kiliseler ve şapeller) ve diğer yapılar (fırın, dükkân, çeşme vb.) başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu amaçla toplam 76 adet yapıda inceleme yapılmıştır. İncelenen bu yapıların, 45'i konut, 13'ü dini yapı (9'u kilise, 3'ü şapel, 1 mescit+misafirhane), 17'si diğer yapılar (3 fırın, 8 dükkân+depo, 3 mahzen, 1 kahvehane+dükkân+han, 2 çeşme) gurubu içerisine girmektedir.

-1. Konutlar

Bölgede en geniş yapı tipini konutlar oluşturmaktadır (Şekil 2 ve 3). Konut biçimlerinin oluşumunda, yerleşimin tarihi geçmişi, topoğrafik özellikleri, iklim şartları, yapı malzemesi ve konut içerisinde yaşanan hayatın etkili olduğu düşünülmektedir.

Şekil2. İmera- Nazirli Mahallesi, Şevket Nas evi

Şekil 3. İmera- Nazirli mahallesi Rafet Nas evi

Bulut (2002) tarafından yapılan çalışmada, "kırsal yerleşmelerdeki konutlar; doğal çevre ve sosyo- ekonomik yapıya bağlılığın çok kuvvetli hissedildiği yapı şekilleridir" tanımı, bölge yapıları için de uygun bir tanımlamadır. Tolun (1977)'deki çalışmasında ise, "Torul kır yerleşmeleri konutları; yapı malzemesi, yapı taşı, çatı şekilleri ve örtü malzemesi ağırlıklı olarak doğal çevre koşullarının etkisi altında şekillenmiştir. Konutlar jeolojik yapı, iklim ve bitki örtüsü özelliklerine göre şekil kazanmışlardır. Konutların düzenlenme şekli ve donatımı, ekonomik faaliyet şekline, seviyesine, sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak büyük çeşitlilik göstermektedir" demektedir ki bu tespitler, bu çalışmanın yapıldığı alandaki konutların oluşum özellikleri ile benzerlik göstermektedir.

-2.Dini yapılar

Kurum Vadisi'nde bazıları sağlam, bazıları kısmen sağlam ve bazıları harap durumda oldukça fazla sayıda (yaklaşık 80 kilise ve 80 kadar şapel) dini yapı bulunmaktadır. Bu yapıların günümüze ulaşan kitabelerinden ve yapı tiplerinden, 19. yüzyıl yapı karakteri gösterdiği tespit edilmiş ve Özkan (2003) tarafından kiliselerin tamamının, 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir yapılaşma ile gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yapılar, genellikle yerleşim birimleri dışında ve büyük çoğunluğu, çevreye hâkim tepelere, birbirini gören ve yol güzergâhlarından geçenlerin de görebileceği konumlara kurulmuşlardır. Bu konumlanma, dini ibadetin yanı sıra vadiler ve yolların denetiminin rahatlıkla yapılıp, güvenliğin sağlanmasında etkili olmuştur.

Bölgede dini yapılarla ilgili yaptığımız çalışmalar, Y-8 (dini yapılar) envanteri başlığı altında incelenmiştir. Çalışma alanı içerisinde dini yapı olarak sadece Ortodoks Hıristiyan toplumun dini yapıları incelenmiştir. Bölgedeki kiliselerden bir kısmı, günümüzde işlev değiştirerek, başta cami olmak üzere farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmektedir.

-2. 1. Manastırlar

Manastırlar, din (Hıristiyan) eğitimi vermek ve din adamı yetiştirmek amacıyla yapılmışlardır. Manastırlar, merkezi bazilika planlı bir kilise, etrafında din adamlarının bireysel ibadetlerini yaptıkları şapeller, eğitim binaları, manastır sakinleri ile konukların yaşam birimleri, depolar, hayvan barınakları ve bu yapıların tümünü dış ortamdaki soyutlayan yüksek çevre duvarlarından oluşan yapılar bütünüdür. Manastırların yakın çevredeki arazilerden başka, yerleşim yerlerinin içlerinde, hatta uzak bölgelerde toprakları ve mülkleri bulunabilmektedir.

Şekil 4 İmera (Olucak) köyü manastır kilisesi

Kurum vadisinin tamamında üç (Cebeli-Hızır İlyas, Kurum-Gavalak ve Olucak-İmera Manastırları) manastır kompleksi bulunmaktadır. Bu manastırlardan; Olucak(İmera)-Azize Meryem veya Aziz John Baptist Manastırı ve Kurum-Gavalak Meryemana Manastırı çalışma alanı içerisinde bulunmaktadır. Manastır olarak belirttiğimiz Gavalak kilisesi Sinclair (1989) tarafından manastır olarak belirtilmekle birlikte, bu çalışma kapsamında yapılan incelemede, bazilika kilise dışında çevrede manastır olduğunu belirtir hiçbir yapı kalıntısı tespit edilememiştir. Bu kilise, bölgedeki en büyük ve en görkemli bazilika kilise yapısı niteliğinde olup 2006 yılında yapının taşıyıcı kolonları ve çatı sistemi, hazineler tahribatı sonucu yıkılmıştır (Şekil4).

Olucak Manastır kompleksinin ise, günümüzde ana kilise yapısı dışında, sadece manastırın çevre duvarları ve yaşam birimlerinin ana duvarlarının bir kısmı

ayakta kalmış olup büyük kısmı harap durumda bulunmaktadır. Ancak mevcut yapılar, hazine avcıları tarafından sürekli tahribata uğratılmakta olup, tarihi yapılar yakın gelecekte tamamen yok olma riski taşımaktadır.

-2.2.Kiliseler (Üç Nefli Kiliseler)

Çalışma alanında genellikle bazilika planlı kilise tipleri bulunmaktadır. Bazilika; Hıristiyanlığa geçişte ve ilk Bizans devrinde çok sayıda yapılmış bir kilise tipidir. Bu tip yapılar, karakteristik olarak, doğu-batı eksenini üzerinde uzanan dikdörtgen bir zemin şeması gösterir. Yapının doğu cephesinde, orta mekânın sonunda, dışa yarım yuvarlak çıkıntı şeklinde ve üzeri beşik tonozla örtülü bulunan bir “apsis” yer alır. Zemin, ana mekânın zemininden bir adım (20-30 cm) yüksek olan apsisin önünde “bema” adı verilen (mihrap) tören kısmı bulunur. Orta mekân, iki ya da dört sütun dizisi ile “nef” adı verilen bölümlere ayrılmıştır. Neflerin doğu kısımlarında, apsisin sağ ve sol tarafında üzeri beşik tonozla örtülü “pastaforium” bölmeleri yer alır. Bazilikaların batı yönünde “narteks” adı verilen giriş mekânları bulunur. Bölgedeki kiliselerin tamamına yakınında narteks üzerinde merdivenle çıkılan ve genellikle kolonlar üzerinde ahşap malzeme ile inşa edilen bir “mahfil” bulunur. Bazı kiliselerde, narteks’in önünde ise “atrium” adı verilen bir avlu yer alır. Bazilika kiliselerin tamamına yakınının giriş kısmında, cephe duvarına bağlanan ve sütunlar ve kemerlerle taşınan, üzeri beşik tonozlu bir sundurma giriş bulunur (Sözen 1994; URL-23, 2008).

Bölgedeki kiliseler, Özkan (1994) tarafından, Yakındoğu Bazilikalarının (Mahalli bazilika) alt gurubu olan “Orta Anadolu Tipi” bazilikalar gurubu ve Anadolu’nun yerli geleneklerinden kaynaklanan, yerel mimari özellikli bazilika tip kiliseler olarak verilmektedir.

Çalışma alanımızdaki bazilika kiliseler, genellikle üç nefli plan şemasında, beşik tonoz üzeri kırma çatı örtülü olarak inşa edilmişlerdir. Kilise planlarında, dışa taşkın üçlü apsis düzenlemesi, beşik tonoz örtüsü,

silindirik taşıyıcı kolonlar mevcuttur. Ana mekâna bitişik narteks (giriş) bölümü olmayan kiliselerde, kilise girişi yuvarlak kemer alınlıklara sahiptir. İncelenen kiliselerde, batı cepheden tek giriş bulunmakta, sadece Mohara kilisesi, batı ve güneyden olmak üzere iki girişe sahiptir. Ayrıca bölge kiliselerinden sadece Gavalak (Gulavena) Meryemana kilisesi, girişte kesme taştan inşa edilmiş bir narteks ve atriuma sahip kilisedir. Özkan (1996,2003, 2004) tarafından Kurum vadisi ve Gümüşhane bölgesi kiliseleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, bu çalışmada incelenen kiliselerle aynı veya benzer özellik göstermektedir.

Çalışma alanındaki kiliselerin, plan, mimari, süsleme ve malzeme bakımından gösterdiği benzerlik, bu yapıların belirli bir usta grubu tarafından, aynı üslup ve teknikle kısa bir zaman dilimi içerisinde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (1856-1924). Bu dönem muhtemelen Tanzimat ve sonrası dönemi kapsamaktadır.

Şekil 5. Ortayayla (Frangandon) mahalle kilisesi

Çalışma alanında bulunan ve planları çıkarılarak, dini yapılar envanter fişlerine özelliklerini işlediğimiz kiliseler, yörede bilinen adlarıyla, Zemberekli kilisesi, Gavalak Büyük, Orta, Alikinos, Mohara ve Şamanlı (Cami olarak kullanılmakta) kiliseleridir (Şekil 5, 6).

Şekil 6. Mohara (Krom Yayla) mahalle kilisesi

-2.3.Şapeller (Tek Nefli Kiliseler)

Şapeller, günlük ibadetler ve tek başına ibadetlerin yapılabileceği, bazilika kiliselere göre oldukça küçük boyutlardaki tek nefli dini yapılardır. Çalışma alanında en az 15-20 şapel bulunmasına rağmen, tahribat nedeniyle günümüze sağlam olarak çok az sayıda yapı ulaşabilmiştir. Şapeller, yerleşim birimleri içerisinde bulunabildiği gibi, okul, araziler, tepeler, yayla vb. geçici kullanım alanlarında ya da dini açıdan kutsal sayılan noktalarda da bulunuyorlardı. Bu yapılar mahalleye, topluluğa ait olabileceği gibi şahıslara ait de olabiliyordu.

Çalışma alanımızda bulunup, ölçümlerini yaptığımız şapeller; Suvaklı şapeli, Gavalak 1 şapeli, Şamanlı şapeli ve İmera okul yanı (günümüzde cami yanı depo olarak kullanılmakta) şapelleridir (Şekil 7).

Şekil 7. İmera (Olucak)- Merkez okul ve şapel (günümüzde cami ve depo olarak kullanılıyor)

-3.Diğer Yapılar (Fırın, Dükkân, Çeşme vb.)

Yörede yaşayanların yanı sıra ticaret veya başka nedenlerle yörede geçici olarak barınan insanların yeme, içme, barınma vb. ihtiyaçlarının karşılandığı yapılardır. Çalışma alanında bu tip yapılara örnek teşkil edecek; fırın ve içi (Şekil 8), han, dükkân, kahvehane (Şekil 9), dükkân (Şekil 10), çeşme (Şekil 11), kantar yeri vb. pek çok yapı mevcut olmakla birlikte, günümüzde birçoğu işlevsizlik dolayısı ile yıkılmış ya da ihtiyaca bağlı tadilatlar sonucu tahrip olmuştur. Çalışma kapsamında, özellikle özgün örnekler tespit edilerek, yerleşim yapı envanterleri içerisinde incelenmiştir.

Şekil 8. İmera (Olucak) Aşağı mahalle fırın

Şekil 9. İmera (Olucak) Aşağı mahalle han, dükkân, kahvehane

Şekil 10. İmera (Olucak) Aşağı mahalle dükkân

Şekil 11. İmera (Olucak) Aşağı mahalle çeşme

Kullanılan yapı malzemeleri

Bölgede inşa edilen dini, ticari, konut vb. yapılarda doğal taş, ahşap, metal vb. yapı malzemeleri kullanılmıştır.

Öneriler - Sonuç

Anadolu'da bölgenin sahip olduğu tarihi yapı stokunun, coğrafik ve jeolojik özellikleri ve yöre halkının sosyo-kültürel ve etnik yapısı ile ilişkilendirilerek irdelendiği çalışma sayısı azdır. Bu çalışma, Gümüşhane-Kurum Vadisi'nde yer alan ve eski madenci köyleri olduğunu bildiğimiz 7 yerleşim yerini, günümüze ulaşabilmiş özgün yerleşim düzeni ve yapı stoku üzerinden; bölgenin etnik, dini, coğrafik ve jeolojik yapısıyla ilişkilendirilerek anlamayı ve anlamlandırmayı amaç edinmiştir.

Gümüşhane ve çevresinin antik dönem coğrafik yapısına ilişkin yapılan, “tabiat özellikleri bakımından Zigana-Vavuk arasındaki kısmın oldukça yeşil, iklimi yumuşak, ekilebilir arazinin her karesinin değerlendirildiği ve Gümüşhane’nin etrafının alabildiğine dağlık ve su kaynaklarının çok zengin olduğu” şeklindeki tanımlama, günümüz bölge gerçekleriyle de genel anlamda örtüşmektedir.

Osmanlı’nın, ilk çağdan 19. yüzyıla kadar Gümüşhane’yi dış dünyaya bağlayan tek güzergâh olan, ancak çok bakımsız ve yetersiz kalan antik İpek Yolu’nu geliştirmek için mühendis istihdam ettiği ve yola çeki düzen verdiği bilinmektedir. Bu ilginin oluşmasında, bölgenin iktisadi hayatında meyvecilik yanında özellikle madencilikğin önemli bir yerinin olmasının büyük etkisi vardır. Uzun yıllar Osmanlı’nın maden ihtiyacına cevap veren ve 1800’lü yıllarda bölge halkının en önemli gelir kaynağı olan maden ocaklarının işletilmesinde çeşitli nedenlere bağlı çok ciddi sıkıntıların ortaya çıkması, maden ocaklarının atıl duruma düşmesi ve üretimin azalması bölge nüfus yapısını da olumsuz etkilemiş, bunun sonucunda Gümüşhane ve Kurum bölgesi dışarıya ciddi yoğunlukta göç vermiştir.

Bölgede pek çok tarihi maden ocağının varlığı bilinmektedir. Günümüzde maden ocaklarına ait galeriler tamamen kapalı olup, ocak yerleri ancak dikkatli bir inceleme ile belirlenebilmektedir. Bölgede Maden Tetkik Arama (M.T.A).tarafından son yıllarda yapılan sondaj çalışmalarıyla zengin altın, bakır, kurşun rezervlerinin mevcudiyetinin halen devam ettiği tespit edilmiştir.

Çalışma alanını oluşturan Kurum havzasının 1500 m.den daha yüksek kısmını teşkil eden Kurum Dere ve İmera Dere havzasındaki yerleşmelerde, Osmanlı tebaası içerisinde yer alan Müslüman ve Hıristiyan (Ortodoks) halkların uzun yıllar bir arada yaşadıkları, gelenek-göreneklerini ve inançlarını devam ettirip, ana dillerini konuşabildikleri bilinmektedir. Uzun yıllar aynı yerleşim biriminde birarada yaşayan, birbirleriyle dini etkinlikler ve evlilikler dışında, sosyal

ve kültürel etkileşim halinde bulunan bu halkların yaşam biçimleri arasında önemli farkların bulunmadığı bilinmektedir.

Bölgedeki yerleşim birimlerinin oluşumunda; arazi yapısı, tarım alanları, güvenlik ve iklim özellikleri, ticaret yolu ve maden ocaklarına yakınlık gibi etkenlerden, bir ya da birkaçının birlikte etkili olduğu belirlenmiştir. Bölgenin dağlık ve arazinin eğimli olması nedeniyle genellikle iki katlı olarak inşa edilmiş olan yapıların bir kısmının zemin katları toprağa gömülüdür. Bu tür bir yerleşim biçiminin, özellikle iklime bağlı olarak ısınma gereksinimini kolaylaştıran bir çözüm olarak uygulandığı düşünülmektedir.

Bölgede gereksinim duyulan tarım arazilerinin, yerleşim alanlarından daha yüksek rakımlarda (1600 m.-2100 m. arası), sınırlı miktarda ve genellikle eğimli alanlarda seçildiği görülmektedir. Tarım alanlarında toprak sığ ve taşlıdır. Yoğun emek ve sulama gerektiren sebze yetiştiriciliğinin yapıldığı tarım arazileri ise vadi tabanlarında ve yerleşimlerin bitişiğindedir. Yapılar ise mümkün olduğunca tarıma uygun olmayan alanlarda ve zemini sağlam kayalık alanlarda inşa edilmiştir. Gümüşhane Kurum Vadisi yerleşimleri, yerleşimlerin genelinde olduğu gibi bol su kaynağına sahip alanlarda ya da yakınında kurulmuştur.

Olucak-Merkez’de tarımla ilgili olarak, tahıl (arpa, buğday, çavdar) ticaretinde kullanılan bir ambar ve tartı yerinin (kantar) bulunduğu, yöre halkı tarafından belirtilmektedir. Bu bölgede, Osmanlı döneminde yoğun şekilde tahıla dayalı tarım yapıldığına dair izler halen bulunmaktadır. Çok eğimli arazilerin ve tarıma elverişli olmayan dağların tepe ve yamaç kısımlarının set şeklinde (seki, tump) yapılarak, bahçe ya da tarla olarak kullanılmaya uygun hale getirilmiş olduğuna dair izleri bugün dahi görmek mümkündür.

Evlerin genelde bir yönlerinin yamaca yaslandığı, güvenlik amacıyla zemin pencerelerinin çok dar mazgal pencere biçiminde olduğu ve ısı yalıtımı, inşaat

maliyetini düşürme ve dayanışma amacı ile ikili ve üçlü guruplar halinde inşa edildikleri görülmektedir. Konutlarda, kışların uzun ve soğuk oluşu nedeniyle, sürekli yaşam mekânı olan aşhane (İçeriki ev) kısmının mümkün olduğunca yamaç içinde toprağa gömülü ya da yapı grubunun merkezinde inşa edildiği, ayrıca güneşten daha fazla yararlanmak amacı ile dini yapılar dışındaki yapı gruplarında yönlenmenin güneydoğuya yapıldığı görülmektedir.

Yerleşmelerin ticaret yolu üzerinde ya da yakınında yer aldığı, yapıların sayısı ve ticari amaçlı yapı tiplerinden (han, depo vb.) anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan İpek yolu ve Trabzon-Erzurum-İran hattı üzerinde bulunan Kurum ve İmera yerleşimlerinden geçen Trabzon- Erzurum yolu, yaz döneminde kullanılmaya elverişli olup, 2500 m.yi bulan geçitlerden kışın geçilmesi oldukça zordur. Bu yol güzergâhı üzerinde var olan han, dükkân, kahvehane, depo, fırın, çeşme, tartı yeri (kantar), kuyumcu dükkânı, şapel, bazilika, kilise vb. binaların yoğun varlığı ve mevcut olan yol izleri, ticari anlamda da bölgenin önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Bölgede inşa edilen dini, ticari, konut vb. yapılarda doğal taş, ahşap, metal vb. yapı malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Doğal taşın bol ve ocaklarının yerleşmelere yakın olması nedeniyle yapıların inşasında genellikle traverten ve yakın çevresinde bulunan doğal taşlar kullanılmıştır.

Çalışma alanının 16.-17. yüzyılda on binlerce insanı barındıran yoğun bir yerleşim alanı olmasında; madende çalışan ve madenci kesime hizmet eden diğer meslek insanları ve ailelerinin sayısının çokluğu etkili olmuştur. Bu madenlerde çalışan ya da işleten, ticaret yapan kişilerin gelir düzeyindeki farklılıklar, inşa edilen binaların büyüklüklerini ve yapı malzemesinin kullanım tekniklerini (işlenerek veya işlenmeden) etkilemiştir. Ayrıca, bölgeye yakın ve uzak bölgelerden göç eden toplulukların, kendi kültürlerini yaşadıkları yapılara yansıttıkları da düşünülmektedir.

19. yüzyıla kadar verimli çalışan, ancak 1800'lü yıllardan itibaren kapanmaya başlayan bölgedeki maden ocakları çevresinde yaşayan Osmanlı Devleti'nin resmi çalışanı olan madenciler, ihtiyaç duyulan diğer maden ocaklarının olduğu il ve ilçelere (Maçka, Espiye, İnegöl, Keban, Diyarbakır; Maden ve Ergani, Sivas, Yozgat; Akdağ, Suriye vd.) tayinle gönderilmiş ya da hem ülke içine hem de Balkanlar ve Rusya madenlerinin bulunduğu ülke dışı bölgelere göç etmişlerdir. Ayrıca, bölgede yaşayan ve işsiz kalan madenci dışındaki meslek grubuna mensup halkın büyük bir kısmı da, bölgeyi terk etmeye ve farklı iş kollarında çalışmaya başlamışlardır.

Madencilik, tarım, ticaret ve su kaynaklarının, yerleşim yerlerinin oluşumunda önemli faktörler olması yanında, bölgenin en geniş yapı tipini oluşturan konutların tip ve biçimlenmesinde iklim, topografya, yapı malzemesi potansiyeli, sosyal statü ve kültürel faktörler gibi etkenlerin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Yörede yaşayan ya da ticaret veya başka nedenlerle bölgede geçici olarak bulunan insanların yeme, içme, barınma vb. ihtiyaçlarının karşılandığı fırın, dükkân, çeşme, depo, mahzen, kahvehane, han, kantar yeri vb. pek çok yapı mevcut olmakla birlikte birçoğu işlevsizlik nedeniyle yıkılmış ya da ihtiyaca bağlı tadilatlar nedeniyle tahrip olmuştur.

Bölgedeki mevcut tarihi yapı stoku dikkate alındığında; Müslüman ve Hıristiyan'lara ait konutlarda ortak yapı malzemesi, topografya ve iklim şartları yanında bölgesel yapı kültürünü kullanan yerel ustaların varlığı nedeniyle, etnik ve dini kimliğin işlevsel olarak, fakat özellikle de yapıların biçimsel oluşumunda belirgin bir etkisi gözlenmemiştir.

Osmanlı'nın dini hoşgörüsüne karşın, Hıristiyan olduğu halde Müslüman gibi görünen bir halkın, bölgede yaklaşık 200 yıla yakın bir süre (1650-1850) var olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir. Aslında Hıristiyan olan ve Hıristiyanlıklarını gizlice sürdüren bu topluluğun (Gizli Hıristiyan,

Clostai, Tenasur) oluşum ve 200 yıl varlığını sürdürmesinin nedeni olarak, Osmanlı Padişahı IV. Murat döneminde madenlerde çalışan Müslümanlara verilen çok önemli imtiyazlardan (vergiden, askerlikten ve devlete karşı olan pek çok sorumluluktan muafiyet) yararlanabilmek olduğu, Bıjškyan (1969); Andreadis (1999); Bryer (1985) ve pek çok tarihçi ve coğrafyacı tarafından belirtilmiştir. Bu dönemde, bu bölgede gerçek Müslüman ve açık Hıristiyan toplulukların da var olması, gizli Hıristiyanlığın devletin zorlamasına bağlı bir zorunlu din değiştirme girişimi olmadığını göstermektedir. Madenlerin kapandığı ve de imtiyazların ortadan kalktığı 19. yüzyılın başlarında Gizli Hıristiyan halk, imtiyazlardan yararlanmaya devam etmek için gerçek Müslümanlarla birlikte bölgeden Anadolu ve Balkanlardaki madenlere göç etmeye başlamıştır. Göç etmeyip bölgede kalan Gizli Hıristiyanlar ise 1850'de ilan edilen Islahat Fermanı'nın verdiği din özgürlüğüne dayanarak Hıristiyanlıklarını açıklamış, Ortodoks mezhebine mensup olarak 1926'daki Müslüman-Hıristiyan nüfus mübadelesine kadar bölgede yaşamış ve sonrasında Yunanistan'a göç ettirilmiştirlerdir.

Gizli Hıristiyan olarak yaşayan ailelerin, açık olarak kiliselere giderek yaşayamadıkları dini ibadetlerini, yeraltı ya da çevreden görülmeyen yerlere inşa ettikleri küçük kiliselerde ya da yaşadıkları evlerin alt katlarında oluşturdukları gizli şapelinde sürdürdükleri bazı kaynaklarca belirtilmiştir. Ancak çalışma alanında, yöre halkı tarafından mübadele öncesi Müslüman ve Hıristiyan ailelere ait olduğu belirtilen konutlarda yapılan incelemelerde, Hacı Mert Evi dışında yapıların alt katlarında şapel işlevi görebilecek özel bir mekâna rastlanmamıştır. Bu yapının bodrum katında yer alan böylesine bir mekanın mahzen olarak da kullanılmış olabileceği ihtimali bir yana bırakılırsa, bu amaç için düzenlenmiş olabilecek asıl mekanlar konutların "tandır evi" denilen bölümleridir. Bu mekanın Müslüman ve Hıristiyan konutlarında farklı düzenlemelerle gerçekleştirilmiş olması,

böyle bir yargının oluşmasına neden olmaktadır.

Bölgede, 20. yüzyıl öncesine ait olduğu düşünülen konutlarda en yaygın görülen mekânın, "içeriki ev" (aşhane) ve buradan bir kemerle geçilen "tandır evi" bölümü olduğu görülmüştür. Bu bölgede "tandır evi" olarak tabir edilen ve kış aylarında kullanılan bu mekân, bir ailenin tandır etrafında oturmasına uygun genişliktedir. "Tandır evi"nin ortasında mekânın ısıtılmasını da sağlayan tandır bulunmasına karşın, bazı konutlarda bu mekanın üç tarafındaki duvar yüzeylerinde kemerli ocak ya da dolap nişini hatırlatan, ancak böyle bir işlevi de olmayan (ortadaki daha büyük, her iki yandakiler daha küçük olmak üzere) nişler tespit edilmiştir. Müslüman aileler tarafından kullanıldığı bilinen ve halen içerisinde yaşanan konutlardaki tandır evlerinde ise bu nişler ya hiç yoktur ya da küçük ve gömme dolap olarak kullanılabilir bir düzende inşa edilmişlerdir. Tandır evi, aşhane ile birlikte irdelendiğinde plan tipi olarak küçük bir şapele benzemektedir. Bu mekân, aşhaneye açılan kemerli geçiş kısmı kapatılarak, kiliselerin apsis ve bema bölümlerini hatırlatan bir düzende, kolayca fark edilmeyen küçük bir dini mekâna dönüşebilecek esnekliğe sahiptir. Müslüman aileler ile gizli ya da açık Hıristiyan evleri arasındaki bu farklılık, bu mekânların gizli Hıristiyanlar tarafından dini ibadetler için gerektiğinde küçük bir şapel olarak da kullanılmış olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Mübadele nedeniyle neredeyse tümüyle boşalan köyler, mübadeleden yaklaşık 30 yıl sonra tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu süre, köylerin neredeyse tamamının özgün dokusunu yitirmesine yetmiştir. Çevre dağlarda çobanlık yapan, bu bölgeyi hayvanlarını otlatmak ve kışlık otunu temin etmek için kullanan yaylacıların, köylerin özgün yerleşim ve konut dokusunun hızla bozulmasında önemli etkileri olmuştur. Sadece Haziran-Eylül ayları arasında, yaylacılık mevsiminde bölgeye gelen yaylacılar, mevcut bu evleri, bu yaşam biçiminin gerektirdiği mekân ve

işlev gereksinimine göre yaptıkları tadilatlarla değiştirmişlerdir. Başta konutlar olmak üzere hemen tüm yapılar, sürekli kalınan ve dolayısıyla günlük yaşamın tüm gereksinimlerini karşılayacak mekân ve işleve sahipken zamanla özgün kullanımlarını yitirerek, yılın belirli ayları kullanılan ve mecburi ihtiyaçların görüldüğü yayla evlerine dönüşmüşlerdir. Çok katlı, çok odalı ve bakımı zor bu yapılar, yapılan tadilatlarla veya mevcut malzemeler kullanılıp (devşirme malzeme) yeniden inşa edilerek, tek katlı, bir ya da iki odalı, altında geniş ahırları olan ve içerisinde aşhanenin yer aldığı yapılara dönüştürülmüşlerdir.

İmera'da yaşayanların bir bölümünün Müslüman olması nedeniyle, Hıristiyan veya gizli Hıristiyanların buraları terk etmesinin hemen ardından evler sahiplenildiğinden tahribata meydan verilmemiştir. İmera ve ona bağlı bulunan ve Nazirli'de hala görülen özgün konut, dini yapı, çeşme, kanal, sokak düzenleri (bazı işlev değişiklikleri yapılmış olmasına rağmen) kısmen sağlam ve dönemin özelliklerini yansıtır niteliktedir.

Bölgede mevcut dini yapılar, genellikle yerleşim birimleri dışında ve büyük çoğunluğu çevreye hâkim tepelere, birbirini gören ve yol güzergâhlarından geçenlerin de görebileceği konumlara yerleştirilmişlerdir. Bu konumlanmanın nedeni, dini işlevleri yanında, vadiler ve yolların denetimini rahatlıkla yapıp, güvenliği sağlamak olmalıdır. Bölgede madencilikle uğraşan halkın büyük çoğunluğunun Ortodoks Hıristiyan veya gizli Hıristiyan olması nedeniyle, dini yapılar, Ortodoks Hıristiyan topluma ait dini yapı tipi olan manastır, kilise ve şapeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Vadi boyunca bölgeden göç etmeyip yerleşik olarak kalan Müslüman topluma ait mevcut 4 adet tarihi cami bulunmaktadır (İkisu- Harava, Cebeli-Koçaklar Mah., Yağlıdere ve İstavri). Günümüzde bölgedeki kiliselerin bir bölümünün işlev değiştirerek, başta cami olmak üzere farklı amaçlarla kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Kurum Vadisi'nin tamamında 3 manastır kompleksi bulunmaktadır (Cebeli-Hızır İlyas, Kurum-Gavalak ve Olucak-İmera

Manastırları). Bu manastırlardan; Olucak (İmera)-Azize Meryem, Aziz John Baptist Manastırı ve Kurum-Gavalak Meryemana Manastırı çalışma alanı içerisinde yer almaktadır.

Çalışma alanında yer alan bazilikal kiliseler, genellikle üç nefli plan şemasında, beşik tonoz üzeri kırma çatı örtülü olarak inşa edilmişlerdir. Kilise planlarında, dışa taşkın üçlü apsis düzenlemesi, beşik tonoz örtüsü, silindirik taşıyıcı kolonlar mevcuttur. Ana mekâna bitişik narteks (giriş) bölümü olmayan kiliselerde, kilise girişi yuvarlak kemer alınlıklara sahiptir. İncelenen kiliselerde batı cepheden tek giriş bulunmakta, sadece Mohara Kilisesi batı ve güneyden olmak üzere iki girişe sahiptir. Ayrıca bölge kiliselerinden sadece Gavalak (Galavena) Meryemana Kilisesi, girişte kesme taşın inşa edilmiş bir narteks ve atriuma sahiptir.

Çalışma alanındaki kiliselerin, plan, mimari, süsleme ve malzeme bakımından gösterdiği benzerlik, bu yapıların belirli bir usta grubu tarafından, aynı üslup ve teknikle kısa bir zaman dilimi içerisinde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (1856-1924). Bu dönem muhtemelen Tanzimat ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Bölgede en az 15-20 şapel bulunmasına karşın, yoğun tahribat nedeniyle günümüze ancak çok azı sağlam olarak ulaşabilmiştir. Bu şapellerin yerleşim birimleri içerisinde olduğu gibi okul, tepe, yayla ya da su kaynakları üzerinde ayazmalar biçiminde inşa edildikleri de görülmektedir.

Kurum Vadisi, tarihsel geçmişi, maden ocaklarının varlığı, tarım alanlarının genişliği, coğrafyası, topografyası, endemik bitkileri vb. özellikleriyle, Türkiye ve dünya için oldukça özel ve korunmaya değer bir bölgedir. Bölge, pek çok özelliği ile İhlara Vadisi'ne alternatif olacak düzeydedir. Ancak vadinin iyi tanınmaması, yöre özelliklerinin tespitinin yapılmaması, yöre halkının eğitim düzeyinin düşük ve fakir oluşu, kendisini tanıtmaya ve kültürel potansiyelini anlatmaya engel olmuştur.

Bölge, günümüze ulaşabilmiş başta konutlar olmak üzere pek çok yapı, doğal koşullar ve

insanların neden olduğu büyük tahribatlar nedeniyle sürekli yok olma tehlikesi altındadır. Öncelikle geniş çaplı bir yüzey araştırması yapıp, disiplinler arası bir çalışma ile (arkeoloji, sosyoloji, mimarlık ve sanat tarihi, mimarlık ve şehircilik vb.) Kurum Vadisi ile ilgili tespitler acilen

Kaynaklar

- Altunbay, M., 1999. 18.yy.ın İkinci Yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Koza Ofset, Ankara. S 379-393
- Altunbay, M., 2001. 1780 de Merkeze Gönderilen Bir Belgeye Göre Gümüşhane Yöresi Madenlerinin Durumu ve Madenlerin Devletten Beklentileri ,Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih- Dil- Edebiyat Sempozyumu, Mayıs, Trabzon, 1cilt, s.279-283.
- Altınay, A. R., 1989, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, 2. Baskı, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Andreadis, Y., 1999. *Gizli Din Taşıyanlar*, 2.baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Bijişkyan, P.M., 1969. *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Bryer, A., Winfield, D., 1985. *The Byzantine Monuments And Topography Of The Pontos*, Volume 1,2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington.
- Bulut, İ.,2002. Torul İlçesinin Mesken Şekilleri Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Gümüşhane ve Yöresinin Kalkınması Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Cilt II, 23- 25 Ekim, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon.
- Ceylan, A., 1996. Eski Çağda Gümüşhane ve Bayburt, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Köse, O., 2001. 19. yüzyılda Gümüşhane Madenleri: Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, *Edebiyat Sempozyumu*, 3-5 Mayıs, Cilt 1, s 289- 311 ,Trabzon.
- Özkan, H., 1994. Erzurum ve İlçelerindeki Hıristiyan Mimarisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Erzurum.
- Özkan, H., 1996. Karma Planlı Kiliselere Doğu Anadolu'dan Bir Örnek Öşkvank (OSCHKİ) Kilisesi, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı :3, S:97-120,Erzurum.
- Özkan, H., 2003. Gümüşhane Krom Vadisi Kiliseleri, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat

yapılmalıdır. Böylece vadi içerisinde özgün şeklini korumuş, ancak her geçen gün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan taşınmaz kültür varlıklarımızın hiç değilse tespit ve belgeleme yoluyla gelecek nesillere aktarılması sağlanmış olacaktır.

Fakültesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 115-139.

Özkan, H., 2004. Torul- Güzeloluk Köyü'nde Osmanlı Dönemi Yapıları, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3,1.

San, S. Ö., 1990. *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Sinclair, T. A., 1989. *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey, Vol.II*, The Pindar Pres, London.

Tolun, Denker B., 1977. *Yerleşme Coğrafyası, Kırsal Yerleşmeleri*, Coğ.Enst. Yay., 93,128-129, İstanbul.

Tozlu, S., 1998. *19. yüzyılda Gümüşhane*, Birinci Baskı, Akademik Araştırmalar Yayınları, Araştırma İnceleme Serisi 4, Erzurum.

<http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzelsanat/sozluk.htm>, (26 Kasım 2008).

Tarihi Erzurum Kenti Üç Kümbetler ve Çevresinde Bir Analiz Çalışması¹

Süleyman ÖZGEN^{II}, Ayşe SAĞSÖZ

KTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon

Özet

Yapıldıkları devirlerin duygu, düşünce, eğilim, yaşam deneyleri ve birikimlerinin anlatıldığı kültür mozaiki tarihi çevrelerin yok olmaya yüz tutmaları, tarihi kentlerin kimliklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Geçmişle gelecek arasında köprü kuran bu mekanların taşıdıkları değerlerin araştırılması, öğrenilmesi, belgelenmesi ve geleceğe aktarılması, kentlerin sürdürülebilirlikleri açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihi bir kent olan Erzurum'da, tarihi ve geleneksel kent öğelerinin; dini yapılar, geleneksel konutlar- sokaklar, çeşmeler, vb. yoğun olarak yer aldığı, kısaca kentin tarihi kimliğini temsil edebilecek karakterdeki, Üç Kümbetler ve yakın çevresinde yapılan analiz çalışması bu amaçları taşımaktadır.

Araştırma, giriş, seçilen alanın tanıtılması; alandaki tarihi eserlerin incelenmesi ve geleneksel sokaklar- konutların analizi- tipolojisi ve sonuçlardan oluşmaktadır. Alanda yapılan tespit ve rölöve çalışmalarından elde edilen veriler doğrultusunda sokaklar; sokak tipleri ve algılamayı etkileyen özellikler, konutlar ise iç mekan (plan) ve cephe oluşumunu etkileyen elemanlar - özellikler başlıkları altında analiz edilerek, değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kümbet, Türbe, Çeşme, Geleneksel Konut, Geleneksel Sokak, Analiz

¹ Bu makale, Prof.Dr. Ayşe SAĞSÖZ danışmanlığında ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde tamamlanmış olan, "Tarihi Çevre İçinde Üç boyutlu Çalışmaların Cepheler Açısından Algılamaya Etkisi" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale, daha önce BELLETEN dergisinin 256. sayısında yayımlanmıştır.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: Süleyman ÖZGEN. sozgen@ktu.edu.tr. Tel: (462) 377 1631

Giriş

Günümüzde kentlerin ve dolayısıyla kentsel mekanların yaşadığı ve giderek artmakta olan sorunlar; özellikle hızla artan nüfus ve beraberinde gelen yoğun yapılaşma, çevre kirliliği, ekonomik güçlükler, sosyo-kültürel değişim vb. ana başlıklar altında toplanabilir. Kentlerin olumsuz büyüme ve gelişmeleri, toplumların yüzlerce yıllık birikim ve deneyiminin sonucunda sahip oldukları ve kentlerin genel karakterlerini kazanmalarında önemli rol oynayan tarihi-geleneksel çevreleri doğrudan etkilemektedir.

Kuban'ın, toplum sadece bugünü ve yarını ile değil, bütün geçmişi ile tanınıyorsa, geçmişin en görkemli ve kesin görüntüsü bütün bir kent dokusunda yaşar, (Kuban, 1984) ve Özer'in, değişme, gelişme, yeni aşamalar, bir toplumun, sağlıklı bir toplumun kaçınılmaz yoludur. Ancak, bu yol geçmişimizin değerlerine eğilmeyi, onların yaratılmalarındaki bileşenleri gözden geçirmemeyi gerektirmez. Geçmişimizin ürünlerini, onların yaratılma ortamlarını açıklıkla ortaya koymak, üstelik gelecek için aydınlık bir yol bulmayı da kolaylaştırır, (Özer, 1983) şeklindeki açıklamaları tarihi ve geleneksel çevrelerin önemini daha iyi vurgulamaktadırlar.

Türkiye'de 1970'li yıllardan sonra hızla artan kentleşme sürecine tarihi kentler de katılmış, ancak, düzensiz ve plansız gelişmeler, özellikle kentlerin çekirdeğini oluşturan tarihi merkezlerde, geri dönüşü olmayacak yaralar açmıştır. Bu olumsuzlukların son 10 yılda daha yoğun yaşandığı kent, zengin bir kültürel mimari mirasın yanı sıra, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'yu Kurtuluş savaşına hazırlarken 23 Temmuz 1919'da burada ünlü Erzurum Kongresini yapmasından dolayı, Türk tarihinde önemli bir yere ve üne sahiptir, (URL1). Bu denli tarihi, kültürel ve sosyal birikime sahip bir kentte incelenmesi, öğrenilmesi ve en önemlisi geleceğe aktarılması gereken mimari değerler bulunmaktadır.

Coğrafi konumu ile önem taşıyan Erzurum, eski çağlardan beri yerleşme yeri olma niteliğini koruduğundan, gelip geçen tüm kültürler, burada izlerini bırakmışlardır. Ancak, hızlı ve yeni kentleşme sürecinin

devam etmesi nedeniyle tarihi doku giderek yok olmaya başlamıştır, (Arû, 1998). Kaynak eserlerde Yukarı Fırat havzası olarak adlandırılan Erzurum'un tarihi, MÖ. 4000 yıllarına dayanmaktadır. Uzun ve eski tarihi boyunca Erzurum: Hurriler, Urartular, Sakalar, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'ın egemenliğinde kalmıştır. Şehirde bulunan Roma dönemi eski eserlerinden çok az kalıntı vardır. Mevcut eski eserlerin hemen hepsi Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine aittir, (Tuğlacı, 1985). Geleneksel konutlar ise 19. Yüzyıla ait olup, Osmanlı Dönemi'nden kalmadır.

Araştırma alandaki tarihi eserlerin tanıtılması ve geleneksel sokaklar-konutların analizi

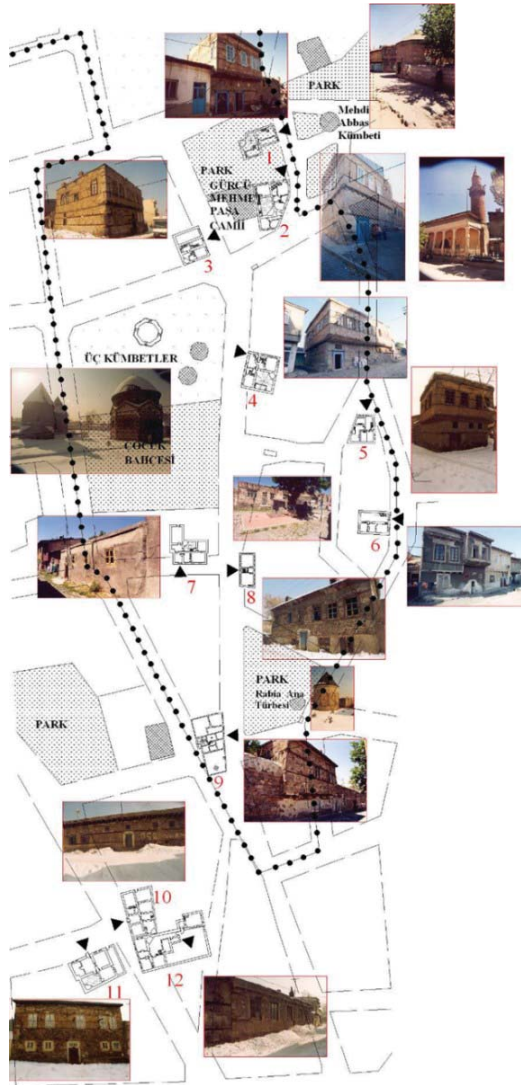
Çalışma alanı olarak seçilen Üç Kümbetler ve çevresi, (Şekil 1). Erzurum kentinin en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Bu alanın seçilmesindeki önemli etkenler, tarihi ve geleneksel kent öğelerinin; dini yapılar, geleneksel konutlar, sokaklar, tarihi çeşmelerin, vb. günümüze orijinal halleriyle ulaşabilmeleri ve kullanılabilir durumda olmaları olarak açıklanabilir.

Çalışmanın amacı, araştırma alanına yakın geleneksel konutların özellikle son beş yılda hızlı bir yok olma sürecine girmiş olması ve zamanla bu alanı da kapsayabileceği endişesinden kaynaklı olarak, mevcut örneklerin en azından belgelenmesi ve geleceğe aktarılması olarak açıklanabilir. Araştırma, alandaki tarihi eserlerin tanıtılması, röloveleri yapılan geleneksel sokaklar-konut örneklerinin analizlerinin yapılarak, sonuç bölümünde değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır

Üç Kümbetler ve çevresindeki tarihi eserler

Üç kümbetler Erzurum Çifte Minareli Medrese ile Ulu Caminin güneyinde yer almaktadır. Yakın çevresinde yöre için özellikle dini açıdan önemli tarihi yapılar bulunmaktadır; Mehdi Abbas Türbesi, Rabia Hatun Türbesi ve kümbetlerin hemen kuzeyinde Gürcü Mehmet Paşa Camii ve bunların yakınında yer alan Gürcü Mehmet Paşa

Çeşmesi, Rabia Hatun Çeşmesi ve tek mezar ve adını taşıyan tek mezar sokak çeşmesi.

Şekil 1. Çalışma alanında yer alan tarihi eserler ve geleneksel sokaklar- konutları gösteren imar planı

Üç Kümbetler; aslında Emir Saltuk Kümbeti, II.Kümbet, III. Kümbet ve Mehdi Abbas Kümbeti olmak üzere dört adet kümbetten oluşmasına rağmen, Emir Saltuk Kümbeti, II.Kümbet ve III. Kümbet'in yakın mesafelerde olmaları ve belirli bir alanla sınırlanmış olmalarından dolayı, alan bu üç eseri vurgulayan isimle anılmaktadır, (Şekil 2, 3).

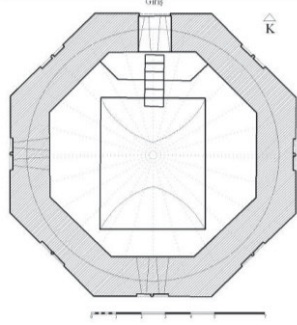
Şekil 2. Üç Kümbetlerin güneyden görünüşü

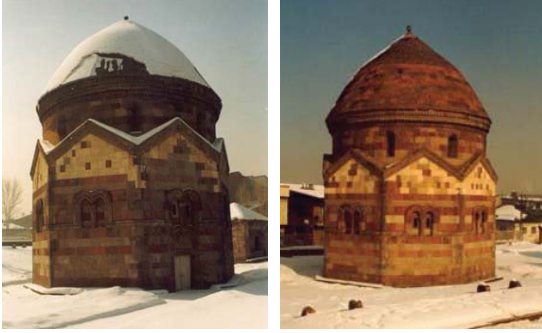
Şekil 3. Üç Kümbetlerin kuzeyden görünüşü

-Emir Saltuk Kümbeti: Kesin tarihi bilinmeyen kümbetin XII. yüzyılın sonlarında Saltuklu Hükümdarı İzzeddin Saltuk adına yapıldığı sanılmaktadır. Kümbetin iki renkli kesme taştan oluşturulmuş abidevi yapısı ve sağlam mimarisi göze çarpar. Altta her cephesi üçgen bir alınlıkla sonuçlanan sekizgen, üstte silindirik tambur ve dıştan iki katlı kümbet bu özellikleri ile Anadolu kümbetlerinden farklıdır, (Arık, 1985).

Bir orta sütuna dayanan çift yuvarlak kemerli sağır pencereler, alt kenarlardan silmelerle birbirine bağlanarak, her cephenin ortasından tekrarlanır. Yalnız giriş yuvarlak kemerli bir kapı vardır, (Aslanapa, 1984). Sekizgen planlı türbenin en karakteristik tarafı bütün yüzlerin üçgensel bir kornişle bitmesi ve bu kornişin güçlü bir zikzak hareketi ile yapı çevresini dolanmasıdır. Bu ağır zikzak kornişin üzerinde, yapı silindirik olarak yükselir, (Kuban, 2001; Ünal, 1968), (Şekil 2, 3, 4, 5, 6, 10).

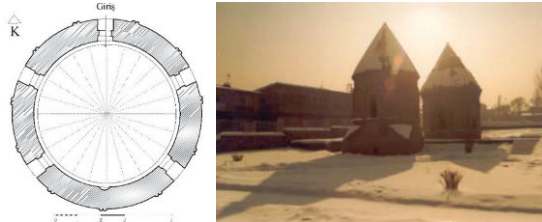

Şekil 4. Emir Saltuk Kümbeti planı

Şekil 5, 6. Emir Saltuk Kümbetinin kuzey ve güney görünüşü

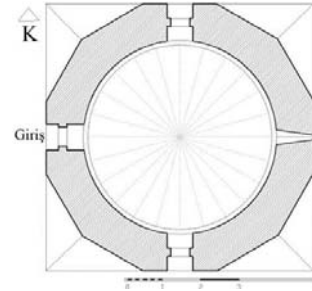
-II. Kümbet: Emir Saltuk Kümbetinin güneydoğusundaki silindirik gövdeli anonim kümbetin XIV. yüzyıldan kaldığı sanılmaktadır. Silindirik gövdeden kaideye geçiş, kalın bir silme ile belirlenmiştir. Kapısı kuzeye açılan yapıda, kible yönünde bir mihrap, doğu ve batı yönlerine gelecek şekilde dört pencere mevcuttur. İçten kubbe, dıştan konik külahla örtülmüştür. Dış yüzde kalın silmelerde meydana gelen ve alttan birbirine bağlanan on bir süsleme kemeri yer almaktadır. Külah saçağında da bir dizi hurma yaprağı şekli mevcuttur, (Ünal, 1968), (Şekil 2, 7, 8, 10).

Şekil 7. II. Kümbet planı ve II. - III. kümbetlerin batıdan görünüşü

-III. Kümbet: II. Anonim kümbetin kuzeyinde bulunan bu yapıda XIV. yüzyıldan kalmış olduğu düşünülmektedir. Köşeleri pahlanmış yüksek bir kare kaide ile içten kubbe, dıştan piramidal külah ile örtülü on ikiyüzlü gövdeden meydana gelir. Kuzeyde mukarnas kavsaralı

bir kapı (kavsara; kemer ve tonozların iç bükey bir yüzey meydana getiren iç kalınlıklarına verilen ad), (Hasol, 1975) doğu ve batıda birer pencere mevcuttur. Kare planlı, çapraz tonozlu mummyalı kısmına, kuzeyden bir kapıyla inilmektedir. Ancak, bu kapı sonradan örülmüştür. Kaval silmelerle sınırlanan gövdenin her yüzü, köşelerde çifte sütuncelerle, yine kademeli silmelerden oluşan sivri kemerli, sathi nişler şeklinde düzenlenmiştir. Kasnak niteliğindeki silindirik üst kısmında kesme kırmızı tuğlalarla düğün motifli geometrik süsleme şeridi yer almaktadır, (Ünal, 1968), (Şekil 8, 9, 10).

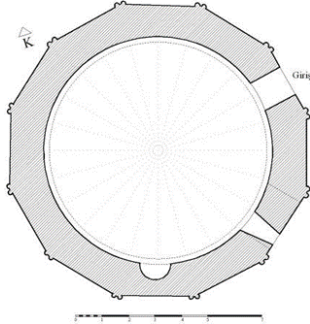
Şekil 9. III. Kümbet Planı

Şekil 10. Üç Kümbetlerin ve çevresinin görünüşü (soldan sağa, Emir Saltuk Kümbeti, III. ve II. Kümbet)

-Rabia Hatun Türbesi: Hasan Basri Mahallesiinde Üç Kümbetlerin 350 m. kadar güneydoğusunda bulunmaktadır. Kesin tarihi ile Rabia Hatun adının nereden geldiği bilinmemektedir. Mimari üsluba göre XIII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilir. Zamanla harap olmuş, son yıllarda gövde kısmı onarılmıştır. Dıştan onikigen, içten silindirik bir planla ele alınan yapı, mummyalık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Tamamı düzgün kesme taşla örülmüştür. Kümbete, kuzeyden bir kapıyla girilmektedir. Ancak, kapı, yapı etrafında yapılan zemin düzeltmeleri nedeniyle, günümüzde zemin seviyesinden çok yüksekte kalmıştır. Mummyalığa inen kapı ise sonradan örülmüştür. Dış mimaride, köşelerde alttan birbirine bağlı burmalı

sütunceler şeklinde yükselen silmelerin meydana getirdiği kemerler yıkılmıştır, (Ünal, 1968), (Şekil 11, 12, 13).

Şekil 11. Rabia Hatun Türbesi planı

Şekil 12, 13. Rabia Hatun Türbesinin ön ve arka görünüşü

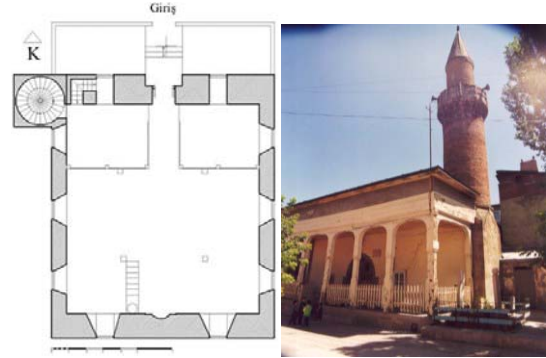
-Mehdi Abbas Kümbeti: İçine girilemeyen kümbet, Emir Şeyh Mahallesinde Narmanlı Camii yakınında Kümbet Sokakta yer almaktadır. Kitabesi olmayan yapının XIV.-XV. yüzyıllardan kaldığı sanılmaktadır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 1973 yılında tamir edilmiştir. Kesse taştan yapılan kümbet, içten sekiz, dıştan onaltıgen bir plana sahiptir. Külaha geçişteki silmeden başka süslemesi yoktur, (Şekil 14, 15).

Şekil 14, 15. Mehdi Abbas Kümbetinin ön görünüşü ve ağaçlarla kapanmış arka görünüşü

-Gürcü Mehmet Paşa Camii: Saltuk Oğullarından Sultan Melik tarafından yaptırılan eski mescidin harap olması üzerine 1648 tarihinde Gürcü Mehmet Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Önünde altı ahşap sütuna oturan düz damlı bir son

cemaat yeri vardır. Minare, beden duvarına kadar yükselen taştan bir kaideye sahip olup, gövdesi tuğladandır, (Şekil 16, 17). Yakın dönemde yapılan restorasyonla moloz taş duvarlar üzerine toprak dam örtülü olan caminin çatısı beşik formunda yapılarak, üzeri kiremitle kaplanmış ve eskiyen son cemaat yerindeki korkuluklar ile çatı saçağındaki ahşap elemanlar yenilenmiştir.

Şekil 16, 17. Camii planı ve caminin avlusundan bir görünüş

-Çeşmeler: Çeşme kelimesi Osmanlı Dönemi çeşme kitabelerinde 'Çeşme-i ab-ı zülal', Çeşme-i kevser', Çeşme-i dilküşa' v.b. şekilde kullanılmıştır, (Arseven, 1975). Osmanlı şehirciliğinde, şehrin en uzak mahallelerine kadar su getirilmesi önemli bir amaç olarak belirlenmiştir. İslamiyetin suya büyük önem vermiş olmasından kaynaklı olarak; bazen tek başına bir konutun cephesinde ya da bir meydana, bazen de bir külliye'nin köşesine yaptırılan çeşmelerle hem dua kazanmak hem de sosyal bir ihtiyacın karşılanması amaçlanmıştır. Bu nedenle hemen her köşe başında, her sokakta yeteri kadar, hatta yeterinden fazla sayıda çeşme ile karşılaşmaktadır. Kentte tarih içinden süzülüp gelen ve orijinal mimarilerini koruyan çeşme örnekleri, gittikçe azalmaktadır. Çalışma alanındaki çeşmeler, Rabia Hatun (Rabia Ana) Çeşmesi ve Mehmet Ketüda (Gürcü Mehmet Paşa) Çeşmesi'dir.

Yapım yılı XVII Yüzyıla tarihlenen Rabia Hatun (Rabia Ana) Çeşmesi, bir meydan çeşmesi niteliğinde olup, dikdörtgen blok şeklinde, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Sivri kemerli taş nişine sahiptir ve niş içinde büyükçe bir tas yuvası yer alır. İki lüleden akıtılan su, bir lülenin iptaliyle teke düşmüştür. Lülelerin yerleştirildiği blok

taşla üzerindeki taşın alt kısmı tahrip edilmiştir. Çeşmenin üstünde saçak yer alır. Kemerin oturduğu taşlar birer başlık şeklinde düzenlenmiş olup, tekne kısmı sadedir, (Yurttaş ve Özkan, 2002). (Şekil 18).

Şekil 18. Rabia Hatun Çeşmesi

Mehmet Ketûda (Gürcü Mehmet Paşa) Çeşmesi, Üç kümbetlerin karşısında yer alır. Çeşme kemerinin altındaki mermer kitabe sülüs harflarla yazılmıştır. Dikdörtgen boyutlarda sivri kemerli nişe sahip çeşmenin her iki yanını oluşturan blok taşlar üzerine kemer örülmüştür. Kemerin aynalığında kitabe yer alır. Üstte üç yandan dışa taşıntı yapmış bir saçak bulunur, (Yurttaş ve Özkan, 2002), (Şekil 19, 20).

Tarihi eser niteliğindeki, Üç Kümbetlerin hemen doğusunda yer alan tek mezar ve adını taşıyan tek mezar sokak çeşmesini de ayrıca belirtmek gerekir. Yapım yılı XX. Yüzyıl olan ve kesme taştan yapılmış çeşmenin mimari bir özelliği bulunmayıp, suyu tek lüleden akar. Hemen arkasında yer alan mezara ait bilgi bulunmamasına rağmen, halk arasında oldukça saygı görmektedir, (Şekil 21). Erzurum genelinde camii girişi ya da avlu kenarına bitişik, meydanlarda, türbelere yakın ya da bitişğinde, mahalle içinde ve bazen yapıların ya da bahçelerin duvarlarında, surlara bitişik vb. alanlarda pek çok sayıda çeşme bulunmaktadır ki bunlarla ilgili, en temel ve eski kaynaklardan İ. Hakkı Konyalı ve Mehmet Nusret'in yayınlarına bakılabilir, (Konyalı, 1960; Nusret, 1338).

Şekil 19, 20. Gürcü Mehmet Paşa Çeşmesi ve Üç Kümbetler; Gürcü Mehmet Paşa Çeşmesi kuzeyden görünüşü

Şekil 21. Üç Kümbetlerin doğusunda, ismi bilinmeyen mezar ve sokak çeşmesi

Çalışma alanında yer alan geleneksel sokaklar - konutların analizi

Sokak tipleri - sokak oluşumunu etkileyen elemanlar ve özellikler

Sokak, kısaca dar kent içi yolu olarak tanımlanabilir. Tek yapıdan sokak dokusuna geçildiğinde, organik, daralıp genişleyen, yer yer meydancıklar oluşturan geleneksel sokaklarda farklı yükseklikteki evlerin konumlanmalarındaki hareketliliğin de etkisiyle üç boyutlu, çok sayıda dikey, yatay, eğik, eğrisel düzlemden oluşan yüzeylerle karşılaşmaktadır, (Levi, 1999). Anadolu Türk kentleri doğal fiziksel çevreden keskin sınırlarla ayrılmazlar. Yerleşme biçimi serbesttir, geometri ve simetri yoktur. Dokusu ve silueti ile doğal bir gelişmenin sonucunda doğmuştur. Bu kentlerde doğal çevre ile insan yapısı arasındaki ilişki en iyi şekilde kurulmuştur.

Türk kentleri Avrupa'daki benzerlerinden farklı olarak, hemen hiç bir zaman sur içinde kapalı kalmak zorunluluğunda bulunmamış olmaları nedeniyle daima geniş alanlar kaplamışlardır, (Özkan ve Sözen, 1983). Türk kentlerinin ve dolayısıyla da sokaklarının oluşumunda en önemli faktör konutlardır. Topografya, iklimsel veriler, malzeme olanakları kadar sosyal ve kültürel

yaşamın yansımaları da geleneksel konutların ve dolayısıyla da geleneksel sokakların biçimlenmesinde oldukça etkili olmuştur; mahremiyet anlayışından kaynaklı olarak konutların bahçe ve avlularının yüksek duvarlarla çevrilmesi, komşuya bakan duvarların sağır tutulması, sokak yapısına uyum sağlayan konutların üst katlarında oluşturulan çıkmalar, sosyal paylaşımın sağlandığı meydanlar - meydancıkların oluşturulması ve bu alanlardaki elemanlara (çeşme, sebil, ağaç vb.) ağırlık verilmesi gibi örnekler bunlar arasında sıralanabilir. Bu nedenle geleneksel sokaklara bakıldığında karakteristik açıdan ortak özellikler taşımalarına rağmen, temelde birbirinden farklı oldukları ve bunun da farklı sokak tiplerini-tipolojilerini ortaya çıkardığı görülür.

Sokaklar sayısız faktörlere bağlıdır; zaman ve önemliliği, ilişkiler, doğal engellemeler- engeller, amaçla ilişkilendirilmesi ve kişinin

duygusal durumu sokak seçimini belirlemede ve mekandaki hareketin yön-doğrultu hızını etkilemektedir. Sokakların sürekli, süreksiz (çıkamaz) olma özellikleri, eğri veya düz olmaları ve bu olguların çeşitli şekillerde oluşumları algılamayı etkilemekte ve şekillendirmektedir, (Çevik, 1991).

Bu bağlamda çalışma alanında yer alan geleneksel altı adet sokak, düz ve eğri sokaklar olarak gruplandırılmış, algılamayı etkileyen alt özelliklerle ilgili sınıflamalardan; kapanma (yarı kapanma), yükselme ve alçalmalar, daralmalar ve genişlemeler, konkavlık (içbükeylik), yeşil ve yeşil düzenlemeler, sapmalar, yatay hatlar-etkiler, süreklilik, önemli vurgulamalar, girinti-çıkıntılar, alt mekan oluşturucu duvarlar, mekanların farklılaşması, Yeşil ve Yeşil Düzenlemeler, Sapmalar, Yatay Hatlar-Etkiler, Süreklilik

Tablo 1. Sokak tipleri-sokak oluşumunu etkileyen elemanlar ve özellikler

Vaziyet Planı	SOKAK TIPLERİ		ALGILAMAYI ETKİLEYEN ALT ÖZELLİKLERE GÖRE DEĞERLENDİRME											
	DÜZ SOKAK-SÜREKLİ	EĞRİ SOKAK-SÜREKLİ	Yeşil ve Yeşil Düzenlemeler	Sapmalar	Yatay Hatlar-Etkiler	Süreklilik	Önemli Vurgulamalar	Girinti-Çıkıntılar	Alt Mekan Oluşturucu Duvarlar	Mekanların Farklılaşması	Yeşil ve Yeşil Düzenlemeler	Sapmalar	Yatay Hatlar-Etkiler	Süreklilik
Toprak Tabya Sk.				●	●		●	●	●	●	●	●	●	●
Kümbet Sokak				●	●	●		●	●	●	●	●	●	
Şerif Efendi Cad.			●	●	●		●		●	●		●	●	
Rahia Hatun Sk.				●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Rahia Hatun Sk.			●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Ceylanoğlu Sk.			●	●			●	●	●	●		●	●	

İç mekan (plan) - cephe oluşumunu etkileyen elemanlar ve özellikler

Anadolu'daki Türk evinin ve odalarının temel düzeninin kuruluşunda, İslam dünya görüşünün önemli etkileri olmuştur. Türk evi genellikle iki katlı olup, temel düzene

uyum için üst kat her zaman diğer katlardan daha üstün tutulduğu için evin değişmeyen özellikleri daha çok üst katlarda görülür, (Küçükerman, 1973). Evlerin zemin katları ahır, depo, kiler ya da kışlık oda olarak kullanılır. Asıl yaşanan kat üst kat olup bu katta sofa, sofaya açılan odalar

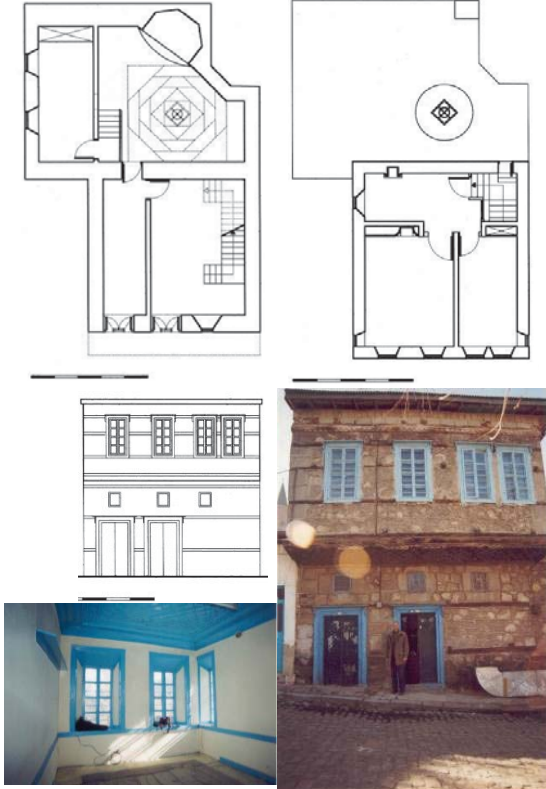
Tablo 3. İç mekan (plan)-cephe oluşumunu etkileyen elemanlar ve özelliklerin açılımı

AĞIRLIKLİ GENEL DEĞERLENDİRME														
GENEL ÖZELLİKLER				MEKANLAR										
Kat Sayısı	Yatay Bant	Simetri		Tandır Evi				Avlu			Baş Oda			
		Zemin	1. Kat	Sağır Duvar	Odalar	Mekan İlişkisi	Kiler	Avlu	Mekan İlişkisi	İç Mekandaki Konum	Katlardaki Konum	Cephedeki Farklı Ritim	Vurgu Yalın	İç Mekandaki Konum
▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽
AĞIRLIKLİ-ÖRNEKLERİN AÇILIMLARI														

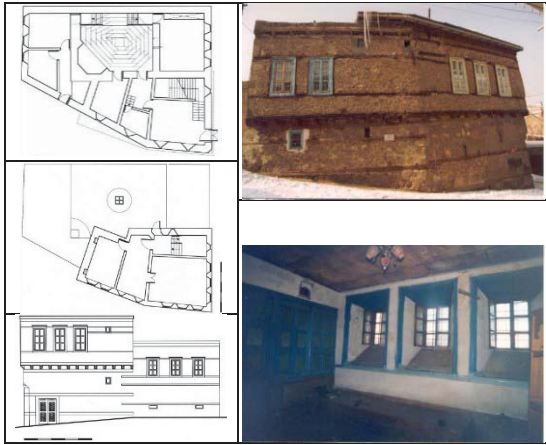
Tablo 3'ün devamı

AĞIRLIKLİ GENEL DEĞERLENDİRME														
CEPHE ELEMANLARI														
Sokaktan	Girişler		Konumlarına Göre	Pencereler				Gruplanma	Pencere Bölünmesi	Çıkmalar				
	Çıkma Altında	Düz Yüzeyde		Formlarına Göre	Gruplanma	Çıkma Yüzeyinde	Düz Yüzeyde			Strüktürlerine Göre	Büyükliklerine Göre	Yönlerine göre	Yönlerine göre	
Yanda	Ortada	Zemin	1. Kat	Dikdörtgen	Kare Zemin Katta	Çıkma Yüzeyinde	Düz Yüzeyde	Konsol	Konsol Kirişli	Oda Uzunluğuna	Yapı Uzunluğuna	Üç Yönlü	Üç Yönlü	
▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽	▽
AĞIRLIKLİ-ÖRNEKLERİN AÇILIMLARI														

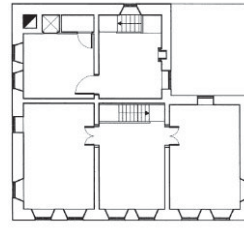
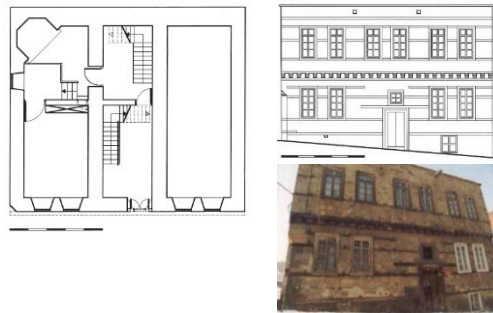
İncelenen Konutlar

Şekil 22. 1 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. Kat - ön görünüş çizimleri; başodadan ve önden fotoğraf

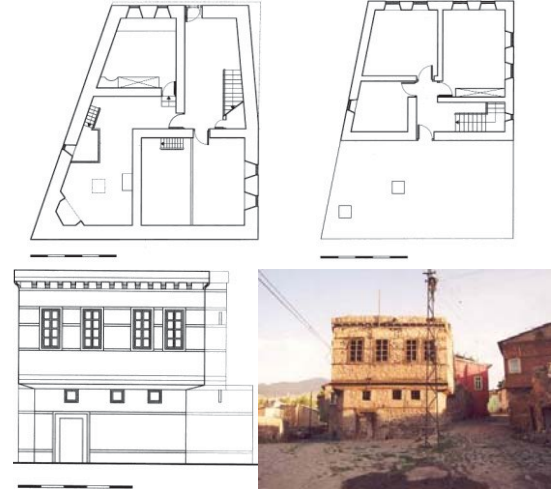
Şekil 23. 2 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. Kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

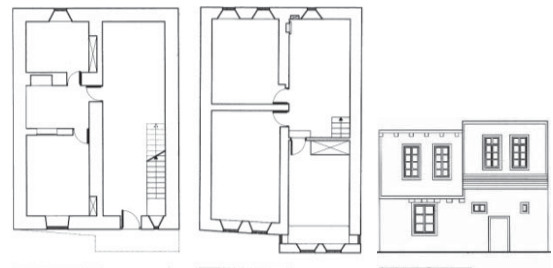
Şekil 24. 3 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

Şekil 25. 4 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

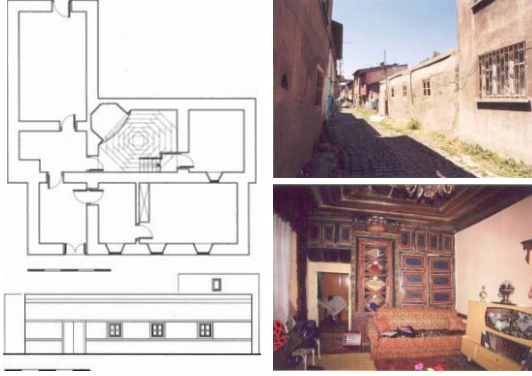

Şekil 26. 5 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; fotoğraf

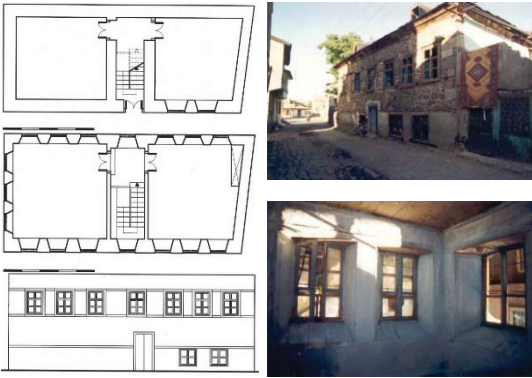

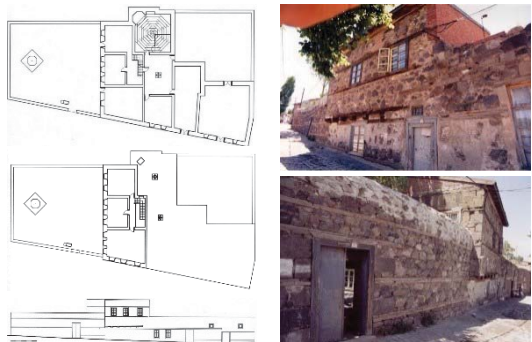
Şekil 27. 6 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

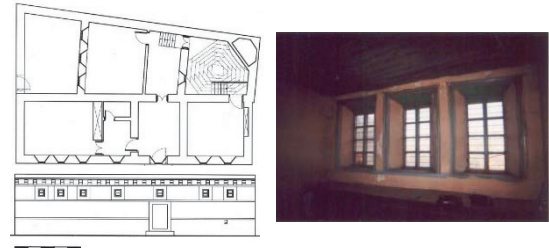
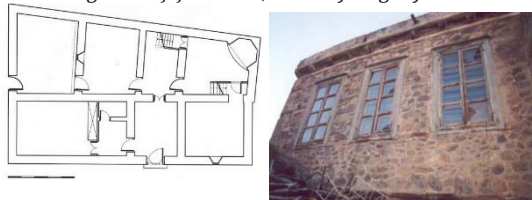
Şekil 28. 7 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

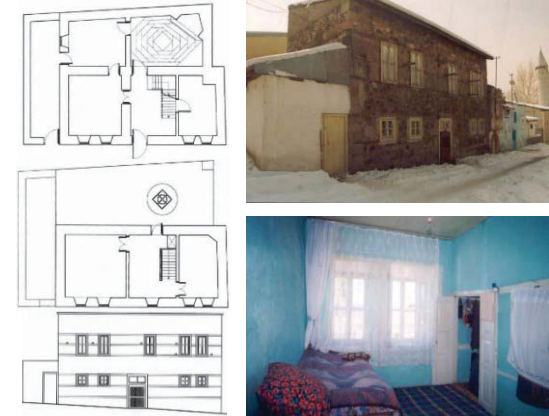
Şekil 29. 8 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

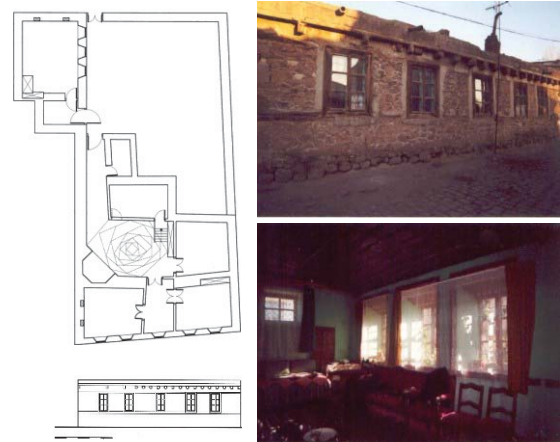
Şekil 30. 9 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden fotoğraflar

Şekil 31. 10 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

Şekil 32. 11 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

Şekil 33. 12 Nolu örneğe ait zemin kat - 1. kat - ön görünüş çizimleri; önden ve başodadan fotoğraf

Sokak tipleri - sokak oluşumunu etkileyen elemanlar ve özellikler

İncelenen sokaklar *düz-süreklili* ve *eğri-süreklili* olmak üzere iki tipte karşımıza çıkmaktadır. Eğri-süreklili sokaklar *eğimli zemin* özelliğine düz-süreklili sokaklara oranla daha fazla sahiptir. *Tam kapanma* özelliği bulunmamakta, yarım kapanma özelliği ise yarı yarıya ve daha çok düz sokaklarda yer almaktadır. Sokakları hareketlendiren *yükselme* ve *alçalmalar* tüm örneklerde yer almaktadır. *Daralma* ve

genişlemeler sokakları hareketlendiren özelliklerdendir. *Konvekslik (dış bükeylik)* özelliği yer almamakta, *konkavlık (iç bükeylik)* özelliğine sahip olanlar ise eğri-sürekli sokaklardır. *Yeşil ve yeşil düzenlemeler* genelde sokakların darlığı nedeniyle de konutların bahçelerinde ve dini yapıların çevrelerinde yoğunlaşmaktadır. Sokakların tümünde farklı sokaklara geçişi tanımlayan *sapma özelliği* vardır. *Yatay hatlar-etkiler* konut cephelerindeki gibi etkili olarak ve her sokakta bulunur. Yine arazi yapısının da etkisiyle *süreklilik* özelliği belirgindir. Örneklerin çoğunda *önemli vurgulamalar*, özellikle dini mekanların yoğunlaştığı sokaklar üzerinde yer alırken, bu özelliğin, eğimli zemine sahip eğri-sürekli sokaklarda bulunması dikkat çekicidir. Sokakları hareketlendiren ve sürprizler oluşturan *girinti ve çıkıntılar* ve konut bahçelerini ya da dini yapıları çeviren *alt mekan oluşturuçu öğelerden duvarlar* sokakların tamamında yer almaktadır. *Mekanların farklılaşması* özelliği eğri-sürekli sokaklarda olup, aynı zamanda önemli vurgulamalar özelliği ile daha çok bu sokaklarda yer almaktadır.

Geleneksel konutlarda iç mekan (plan) - cephe oluşumunu etkileyen elemanlar ve özellikler

Örneklerde yer alan plan tipleri ağırlıklı olarak **iç sofalı** ve ikinci derecede **orta sofalı** plan tipi olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. İç sofalı tip daha çok, dış etkilere karşı korunmuş bir orta alan kurmayı gerektiren durumlarda, orta sofalı tip ise soğuk iklim bölgelerinde uygulanmıştır, (Küçükerman, 1973).

Zemin katlarda fazla ışık alması gerekmeyen *tandirevi, avlu, kışlık oda (haremlik oda), kiler, ahır-merek, birinci katlarda ise başoda, sofa ve diğer odalar (sandık, hizmetçi odası gibi)* yer alır.

Tandır evleri, avlu ile birlikte bütün mekanları düzenlemekte ve yönlendirmektedir, (Karpuz, 1993). İşlev uyumundan dolayı avlu çoğunlukla, oda ve kilerle doğrudan bağlantılıdır. Tandır evi çeşitli kısımlardan oluşmaktadır. Bunlar tandırbaşı, küçük ocak, terekler, seki, kiler-ambar ve kurundur, (Şekil 34). Isı korunumu sağlama amacıyla, arka cephede yer alan avlular iki sağır duvar ile, konutun orta ekseninde yer alanlar ise tek sağır duvar ile çevrilidir. Kare ve kareye yakın formudur. Bunun ana nedeni özel bir örtü olan kırılgaç tavanın rahatça uygulanabilmesi ve oturtulabilmesidir. Kırılgaç tavan, tandirevinin üstünü örten ve kare kenarlara oturan, özel bir tavadır. İlk sıra ahşap ayaklar tarafından taşınır. Dikdörtgen kesitli kirişlerin köşelere çapraz oturtulmasıyla alan sekizgen şekle sokulur. Bunun üzerine içe taşırılan ikinci sıra ile karelenir, tekrar taşırılıp sekizgen hale getirilir. Sonuçta, bindirmeli bir biçimde yükseltelen örtüde son kare ışıklık olur ve bu, mekanın hem ışık almasını hem de havalanmasını sağlar, (Şekil 35, 36).

Şekil 34. Sırasıyla 4 nolu örnekteki seki ve çevresi; 10 nolu örnekteki çeşme biçimli kurun

Şekil 35. Tandirevini örten kırılgaç tavan örneği

Şekil 36. Tandirevinden bir görünüş

Avlu içe dönük yaşayan Türk ailesinin yaşantısına özgünlük katar, (Tuncer, 1984). *Avlu*, zemin katın köşesinde yer almakta olup, tandir evi ile birlikte bütün mekanları düzenlemekte ve yönlendirmektedir. Ayrıca, tandir evi ve odalarla doğrudan bağlantılıdır. Geleneksel Türk evinin açık avlusunun karşılığı olan bu mekan ağır iklim şartlarından dolayı burada dışa kapalıdır.

Misafire verilen önemin bir göstergesi olan *başoda*, mahremiyet anlayışından dolayı genellikle üst katta yer almaktadır. Mekan büyüklüğü açısından diğer odalara oranla daha büyük ve daha bol pencereli olan bu mekanın yüksekliği de yeterli havalandırma ve ısıtma için yüksek tutulmuştur, (Şekil 37, 38). Birinci katlarda tandirevinin üstüne kat atılmadığı için sokak cephesine, dar bir sofayla açılan bir veya iki oda yerleştirilir ki bu odalardan biri mutlaka başodadır.

Şekil 37. Başodanın önemini vurgulayan süslemeli tavan örneği

Şekil 38. Başodadan bir görünüş

Konutların çoğunlukla birinci katında, cepheye hakim bir konumda ve genellikle çıkma ile vurgulanmış bu mekana "*ayvan oda*" da denilir, (Karpuz, 1993). Anadolu Türk konut mimarisinde iç mekanlarda alçı ve ahşap dekorasyon ocak, dolap ile kapıların işçiliğinde toplanır, (Kuban, 1975). İncelenen konutlarda ahşap dekorasyonun başodada, özellikle tavanında yapıldığı belirlenmiştir. Ailenin ekonomik seviyesinin bir göstergesi olan ahşap oymalı tavan yine misafire verilen önemi ortaya koymaktadır. Bu odalar aynı zamanda selamlık odasını da oluşturur; erkek misafirler burada ağırlanır. Kapı önünde küçük bir pabuçluk bulunur ve bazı konutlarda pabuçluğun üzeri basit bir kemerle belirlenerek, ayrılır. Genellikle sokak yönünde ve tek cephelidirler. *Başodadaki vurgu* çoğunlukla farklı pencere ritmiyle ya da çıkma ile sağlanmıştır. Bu mekanın ya diğer mekanlara oranla yükseltilerek ya da çıkma yapılarak vurgulandığı ve iki sokağa cepheli baş odalı örnekler ekonomik seviyesi yüksek konutların önemli bir göstergesidir.

İncelenen örneklerde *iki katlı* konutlar ağırlıklı olarak saptanmış, tek katlı sadece iki örnek bulunmuştur. Bu da aynı zamanda alanda ağırlıklı olarak ekonomik seviyesi orta ve ikinci derecede üstü kullanıcıları bulunduğunu da göstermektedir. Orta halli ve üstü kesimin bütün konutları iki katlıdır. Bu tip planda da evin kuruluşunu yine tandirevi ve avlu ilişkisi meydana getirmektedir. Evin giriş kapısı avluya açılır. Avlu bir kenarından muhakkak tandirevi ile bağlantılıdır. Tek katlı konutlar Erzurum'da dar gelirli halkın oturduğu konutlardır. Konutlardaki temel mekanlar tandirevi, avlu, baş oda, ahır ve kilerdir. Bu mekanlara bir veya iki tane oda da ilave olmaktadır. Bazılarında merak-samanlık gibi kısımlar da ahırın bir kenarına yerleştirilmiştir. Bu evlerden sokak cephesinden daracık bir avluya girilir, solda veya sağda evin sokağa bakan tek odası bulunur ve genellikle bu odalar başodadır. Tandir evi avlunun sonundadır ve avluya açılır. Avlunun sonunda ahır ve merak-samanlık bulunur.

Konutların tümünün cephelerinde yer alan *yatay bantlar* işlevlerinden kaynaklı olarak kullanılmalarının yanı sıra estetik amaçlı olarak da ayrıca vurgulanmıştır, (Karadayı ve Sağsöz, 1996). Düşey bantlara rastlanmamıştır. Bu özellik incelenirken sonradan dış yüzeyi sıvanmış olan örnekler değerlendirme dışında tutulmuştur. İncelenen örneklerin tümünde kullanılan yatay bantlar duvarları bağlayıcı hatıl işlevi göstermelerinden başka, cepheleri hareketlendirici ve süsleyici öğeler olarak da dikkati çekmektedir.

İklim koşulları ve malzemenin kullanımındaki kısıtlamalar nedeniyle yüzeylerdeki *doluluk oranı boşluk oranından* oldukça fazladır. Bu özellik soğuk ve kuru iklimin etkisi ve dolayısıyla kullanılan malzemenin el verdiği koşulların sonucudur.

Cephelelerin genelinde tam *simetri* yoktur. Fakat simetri yapının bütününden çok zemin katta veya birinci katta birbirinden bağımsız olarak oluşturulmuştur. Bu özellik çıkma olan yapılarda daha ağırlıklıdır.

Kullanılan *malzemeler*; en çok köşelerde düzgün yonu taş, moloz taş ve ahşap şeklindedir. Yörede oldukça fazla bulunan taş, gerek volkanik esaslı malzeme olmasından dolayı hafif olması (1. ve 2. derecede deprem kuşağında olmasına da bağlı olarak) ve gerekse iklimsel faktörlerin etkisiyle yoğun olarak kullanılmıştır.

Girişler çoğunlukla direkt olarak sokaktadır. Doğrudan sokağa açılan girişlerde hem mahremiyeti sağlamak hem de mekanların serinlemesi amacıyla "tırhıç" adı verilen kafes şeklinde örülü ikinci bir eleman kullanılmaktadır, (Şekil 39).

Şekil 39. Tırhıçlı kapı örneği ve havalanmasını sağladığı giriş avlusu

Anadolu'daki Türk konut mimarisinde dış kapılar avlulu evlerde avluya, avlusu bulunmayanlarda ise doğrudan eve açılır, (Deniz, 1992). Girişlerin çıkma altında olduğu durumlarda girişler ağırlıklı olarak yapının sağ ya da sol yanında, çıkmasız yüzeylerde ise ortada yer alır ve genellikle de avlu mekanına açılır.

Genel olarak *dikdörtgen formu pencereler* kullanılmış olup, *kare formu pencerelere* de rastlanmıştır. *Küçük kare formu* pencereler avlu, hela, ahır-merek gibi fazla ışık alması gerekmeyen mekanların üst kısımlarında yer alan *tepe pencereleridir*. Bazı konutların zemin katlarında yer alan *büyük kare formu* pencereler konutta tadilat yapıldığının göstergesidirler. Cephelelerde buldukları mekanın farklılığını ortaya koyan *pencere gruplanmaları* hakimdir ve bu özellik baş odanın cepheledeki vurgusunu artırır.

Çıkmalar, strüktürlerine göre ağırlıklı olarak *konsol kirişli*, ikinci derecede ise *konsol*, *büyükliklerine göre öncelikle yapı uzunluğunca* ve ikinci sırada *oda uzunluğunca*, yönlerine göre ise *üç yönlü* olarak saptanmıştır.

Sonuçlar

Tarihi ve geleneksel çevreler, iklimsel, kültürel ve toplumsal etkenlerle oluşan mimari biçimlerin, kuşaktan kuşağa çok az değişikliklerle aktarılması sonucu oluşmaktadır. Uzun süreler kullanılan ve değişmeyen bu biçimler, mimarlıkta tasarımcının biçimlendirme etkinliğini yönlendiren önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu bağlamda, elde edilen analiz sonuçlarının bölgedeki yeni yapılaşmalar açısından veri oluşturabileceği düşünülmektedir. İncelenen alandaki tarihi eserlerin dini yapılar olmasından kaynaklı olarak bu alanın kentin geneline göre daha iyi korunduğu saptanan en önemli sonuçtur.

Alanda yer alan konut örneklerinin çoğunluğunun sahip olduğu ailenin adıyla tanınıyor ve biliniyor olması, konut-kimlik kavramının geleneksel konutlardaki hakimiyetini yani konutun aile ile özdeşleştirilmesini ortaya koymaktadır;

sahiplenme, hakim olma vb. gibi kavramlar korumada önemli faktörlerdir. Geleneksel mimaride konutla başlayan bu kavramlar ve dolayısıyla koruma bilinci, sokaklar, mahalleler ve bölgelerden başlayarak kent bütününe doğru yayılırlar.

Kentin genelinde hızla artan geleneksel yapıların yıkıma terk edilmesi, yıkılması gibi olumsuzlukların yakın bir tarihte bu alanı da etkisi altına almadan korumaya dayalı acil önlemlerin alınması gerekmektedir. Kent genelinde, burada incelenen eserlerden başka, incelenmesi gereken tarihi eserler ve konutlar da bulunmaktadır. Araştırmanın amacının tarihi-geleneksel mimarinin özelliklerinin öğrenilmesi, yeni tasarımlara veri sağlama ve geleceğe belge aktarma olduğundan yola çıkılarak, kent genelinde bu yönde yeni çalışmaların yapılması ve en azından belgelenecek geleceğe aktarılması gerektiği son söz olarak söylenebilir.

Şekil 40. Kentin geleneksel konut-sokaklarını tanıttıcı suluboya çalışmalarından örnekler (Sağsöz, 1997)

Kaynaklar

- Arık, M. O., (1985). *Turkish Art and Architecture*, Turkish Historical Society Press, Ankara, s.55.
- Arseven, C.E., (1975). *Sanat Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, s.388.
- Arû, K. A., (1998). *Türk Kenti-Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Aslanapa, O., (1984). *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, Birinci Baskı Evrim Matbaacılık Ltd., İstanbul, s.156.
- Çevik, S., (1991). *Mekan-Kimlik-Kimliklendirme Trabzon Sokakları Örneği*, Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Programı, Trabzon.
- Deniz, B., (1992). *Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi*, A.S.T.D.S. VI, İzmir, s.17.
- Karadayı, A., Sağsöz A. V., (1996). *Kent Kimliğinde Değişim Ve Gelişimin Etkisi ve Ortaya Çıkan Yeni Kimlik Arayışı-Erzurum Örneği*, Yapı ve Yaşam'96 Fuar ve Kongresi, Bursa, Bildiriler Kitabı, Cilt I, 153-167
- Karpuz, H., (1993). *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara, s.28.
- Konyalı, İ. H., (1960). *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul.
- Kuban, D., (1975). *Türk-İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, s.229.
- Kuban, D., (1984). *Evleri ve Kentleri Niye Korunmalı? İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız*, *Milliyet Gazetesi*.
- Kuban, D., (2001). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, YKY yayınları, İstanbul, s.217.
- Küçükerman, Ö., (1973). *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekan Organizasyonu Açısından Odalar*, TURİNG yayınları, İstanbul, s.14
- Küçükerman, Ö., (1988). *Turkish House in Search of Spatial Identity-Kendi Mekanının Arayışında Türk Evi*, İstanbul.
- Levi, E. A., (1999). *Anadolu Evinde Yüzey, Mimari Biçimlendirmede Yüzey Kuram ve Uygulama Sempozyumu kitabı*, Gazi Üniversitesi, Ankara, s.197.
- Nusret M., (1338). *Tarihçe-i Erzurum Yahud Hemşehrilere Armağan*, İstanbul.
- Özer, B., (1983). *Tarih-Gelenek ve Çağdaş Mimarlık*, *Yapı Dergisi*, Sayı 52.
- Öztan, Y., ve Sözen, N., (1983). *Türkiye'nin Tarihi Peyzaj Özellikleri ve Sorunları*, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Sağsöz, A., 1997'den beri devam eden Erzurum Kenti Geleneksel sokaklar-konutları suluboya çalışmaları
- Tuğlacı, P., (1985). *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Tuncer, O.C., (1984). *Mimaride Türk Milli Üslubu İlkeleri*, M.T.Ü.S., İstanbul, s.66
- Ünal, R.H., (1968). *Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville D'Erzurum et de sa Région, Préface de Janine Sourdel-Thomine*, Depositaire Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, s.103
- Yurttaş, Y., ve Özkan, H., (2002). *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, ESKİ Genel Müdürlüğü Kültür Serisi-1, s.157.
- <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHA BER/90/T54.htm>

“İstanbul Beşlisi” Sınıflamasının Mekansal Analizi¹

Derviş DEMİRKAYA^{II}, Nilgün KULOĞLU

Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı XI. Bölge Müdürlüğü, Liman İçi, Trabzon

Özet

İlk kez Uğur Tanyeli'nin A.D. Mimarlık Dergisi 2000/12 sayısındaki makalesinde dile getirilen, Emre Arolat, Han Tümertekin, Murat Tabanlıoğlu, Nevzat Sayın, Gökhan Avcıoğlu'ndan oluşan İstanbul Beşlisi (Türk Beşlisi) sınıflaması, o dönemki mimarlık ortamında pek çok tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, İstanbul Beşlisi olarak anılan mimarların bir gruba ait olma gerekçelerinin sorgulanmasıdır. Bu sorgulama yapılırken geçmişten bugüne kadar yapılan sınıflama çeşitleri incelenerek, yapılan sınıflamanın gerekçeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uğur Tanyeli ile yapılan görüşmeler sonucunda edinilen bilgileri sistematik bir düzene getirmek ve bilimsel tartışma düzeyine çekebilmek için sözü geçen mimarların yapıları incelenerek ortak tutum ve tavırlarını ortaya koymak amacıyla seçilen örnekler mekânsal analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Oluşturulan özgün mekânsal analiz tabloları ile mimarların yapılarının biçimlenmesindeki fiziksel kriterler esas alınarak değerlendirme yapılmıştır. Analiz bulgularında ortaya konulan veriler grafiklere dönüştürülüp, grafikler üzerinden yorumlar yapılmıştır. Grafiklerden elde edilen veriler ki-kare istatistik yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu veriler elde edildikten sonra ortaya konulan benzerlikler ve farklılıklar aynı dönemi paylaşan bir çok Türk mimarı arasında pekala sağlanmış olabileceği görülmüştür. Bu değerlendirmeler sonucunda İstanbul Beşlisi'nin bir sınıflama olabilmesi için ortak bir zemin bulunmadığı söylenebilir. Bu çalışma tarihin nasıl yazılacağı ve eleştirinin nasıl yapılması gerektiği konusuna açıklık getirmektedir. Türkiye'deki mimarlık ortamını anlamaya yönelik olan bu tez, mimarlık alanındaki güncel bir problemin bilimsel ilkelerle incelenmesi ve geliştirilerek uyarlanabilmesi açısından orijinaldir. Hem mimari bir probleme sistematik çözüm getirmekte, hem de mimari eleştiri ve tarih yazımı konularına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Beşlisi, Sınıflama, Gruplama, Mekansal Analiz

¹ Bu makale, yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan “Mimarlıkta Sınıflama ve Gruplama Sorunu: İstanbul Beşlisi” adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: Derviş DEMİRKAYA. dervisdemirkaya@hotmail.com; Tel: (505) 652 68 94

Giriş

Herhangi bir konuda yapılan sınıflama ve gruplamalar, bir konuyu veya düşünceyi vurgulamak amacıyla, birbiriyle bağlantılı oldukları düşünülen, kişilerin, dönemlerin, düşüncelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulurlar. Mimarlık tarihinin başlangıcından itibaren bu kapsamda çeşitli sınıflamalar ve gruplamalar yapılmıştır. Bunlar; bazen dönemlerin sınıflanması, bazen mimarların gruplanması, bazen de düşünce ve yaklaşımların gruplanması şeklinde mimarlık literatüründeki yerlerini almışlardır. Bu sınıflama ve gruplamalardaki amaç, mimarlıkta belli bir düşünceyi, akımı veya konuyu vurgulamaktır. Bazı yapılar dönemi ifade eden düşünceyi çarpıcı bir şekilde yansıtır. Yapılar bazen kendi başına bazen de mimarları ile birlikte dönemsel düşünceyi vurgulayabilirler. Dönemin düşüncesini benimseyen mimarlar, yapılarıyla dönem özelliklerinin ortaya koymuş olurlar. Bu yapılar ve mimarları bazen de dönemler arası geçişi sağlarlar.

İstanbul Beşlisi sınıflamasını incelerken öncelikle mimarlık literatüründe yer alan sınıflama çeşitlerinin incelenmesi gereği düşünülmüş, sınıflamaların oluşum biçimleri, anlam ve amaçlarının anlaşılmasına bağlı olarak İstanbul Beşlisi'nin oluşum nedenlerini ve gerekçesini anlamak, buna bağlı olarak da böyle bir sınıflamanın anlamını sorgulamak amaçlanmıştır.

Mimari Olguları Sınıflama Çeşitleri

Bu çalışmada İstanbul Beşlisi sınıflamasının gerekliliği tartışmalarına bağlı olarak mimarlık etkinliği kapsamında yapılmış olan sınıflamalar incelenmiş ve bunların içerikleri ve amaçlarının anlaşılması ile bu çalışmaya özgü bir değerlendirme yöntemi belirlenmiştir. Bu çalışmada kapsamlı araştırmalar sonucunda mimarlık eylemi süresince yapılan sınıflamaların; Maddenin Özünü, Mimarının Oluşumu, Mimarlık Tarihinde Büyük Dönüşümlerin Nedenleri, Tarzları Birbirinden Ayıran Sınıflamalar, Tarihçiler ve Kuramcılar, Mimarların Sınıflandığı Çalışmalar şeklinde altı başlıkta

ele alınması uygun bulunmuştur. Buradaki sınıflamalarda kronolojik sıralama yerine taksonomi kullanılmıştır.

Mimarların Sınıflandığı Çalışmalar

P. Johnson'ın sınıflaması; P. Johnson, Modern Sanat Müzesi 1989 Dekonstrüktivist Mimarlık sergisine F.Gehry, D.Libeskind, R.Koolhaas, P.Eisenman, Z.Hadid, Coop Himmelb(l)au ve B.Tschumi'yi çağırıştır. Bu sergiden sonra bu mimarlar Dekonstrüktivist mimarlıkla birlikte anılmaya başlamıştır.

H.R.Hitchcock'un Öncü Mimarlar Sınıflaması; Hitchcock Modern Mimarının öncüleri olarak bazı mimarları göstermiştir. Bunlar; Le Courbisier, Lurçat, Oud, Rietveld, Gropius, Mies van der Rohe'dir.

Torino Yedi Tepe Yedi Mimar Sergisi; Dünya Mimarlık Kongresi kapsamında, Türkiye'deki mimari gelişmeleri yansıtan çok özel bir sergi düzenlenmiştir: "Yedi Tepe Yedi Mimar". 29 Haziran-3 Temmuz 2008'de Torino kent merkezindeki Palazzo Bertalazone di San Fermo Sanat galerisinde düzenlenen sergide; Emre Arolat, Can Çinici, Mehmet Kütükçüoğlu, Şevki Pekin, Nevzat Sayın, Melkan ve Murat Tabanlıoğlu ile Han Tümertekin'in yapıtları yer almaktadır.

New York Beşlisi Sınıflaması; New Yorklu 5 mimardan (Richard Meier, Peter Eisenman, John Hejduk, Michael Graves, Charles Gwathmey) oluşan New York Beşlisi ilk olarak 1967'de Arthur Drexler'in organize ettiği Modern Sanatlar Müzesi sergisinde çalışmalarını göstermişler ve 1972'de "Five Architect" kitabıyla adlarını duyurmuşlardır. New York Beşlisi, Philip Johnson'un akıl hocalığında, Modernizmin saf formlarına dönüş ilkesiyle Le Courbusier'in 1920-30'lu yıllarındaki çalışmalarına dönüşü amaçlamışlardır. New York Beşlisi "Beyazlar" olarak da anılır. Beyazın en temiz ve güçlü renk olduğunu düşünürler.

Genel olarak mimarlıkla ilgili sınıflamalardan bahsettikten sonra İstanbul Beşlisi sınıflamasını daha iyi anlayabilmek

için Türkiye'deki mimarlık ortamını biraz daha tanımak gerektiği düşünülmektedir. Bu ortam sözü geçen mimarları anlamak üzere 1980 sonrası Türkiye mimarlık ortamı olarak belirlenmiştir.

1980 Sonrası Türkiye Mimarlık Ortamı

1980 sonrası dönemde yerellik ve evrensellik arasında kalan mimarların bulunduğu görülmektedir. Ulusal mimarlık akımlarıyla başlayan yerellik söylemleri daha sonraları evrensellik söylemleri ile beraber devam etmiştir. Burada önemli olan yerellik söylemlerinin bitişiyle İstanbul Beşlisinin konuşulmaya başladığı zaman arasında bir bağlantı olup olmadığıdır. İstanbul Beşlisinin konuşulmaya başladığı 2000 yılından önce yerellik söylemlerinin terk edildiği görülmüştür. Uğur Tanyeli'nin dile getirdiği "Türkiye için mimarlık yapmak" yalnızca Ulusal Mimarlık akımlarının bulunduğu yıllarda ortaya koyulmaktadır.

İstanbul Beşlisi Sınıflaması

Tez çalışmasına konu olan İstanbul Beşlisi, Uğur Tanyeli'nin ilk olarak A.D. Mimarlık dergisi 2000/12 sayısındaki makalesinde dile getirdiği bir sınıflamadır. İstanbul Beşlisi mimarlarının kendilerinin haberi olmadan onlara atfedilerek yapılan bu sınıflamadan, ancak ilgili konuda yazı yazıldığında haberleri olmuştur. Dolayısıyla kendilerinin ortak hareket etme gibi bir durumları söz konusu değildir. Yalnızca kendilerinden sonra gelen mimarlara cesaret verme yönünde bir ortaklıkları olabileceği söylenebilir. Bunu da yalnızca İstanbul Beşlisi mimarları için söylemenin doğru olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Burada değinilen İstanbul Beşlisini oluşturan mimarlar; Emre Arolat, Gökhan Avcioğlu, Nevzat Sayın, Murat Tabanlıoğlu ve Han Tümertekin'dir.

Girişte belirtildiği gibi bu mimarların ortaklıkları olup olmadığını anlamak ve bu durumu bilimsel bir gerçekliğe dayandırmak için bu mimarların yapılarını değerlendirecek bir analiz yöntemine

gereksinim duyulmuştur. Bu yöntem mekansal analiz yöntemidir.

Mekansal Analiz Yöntemi

İstanbul Beşlisi olarak anılan mimarların yapıları üzerinde sürdürülecek olan değerlendirme bu mimarların yapılarının benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak üzere kurgulanmıştır. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için kullanılan mekansal analiz yönteminin mimarlık temel alanında sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Burada ise bu tez çalışmasına özgü bir mekansal analiz tablosu oluşturulmuştur.

Mimarların yapılarının incelenmesinde Form, Geometri, Topografya, Teknoloji, Tasarım Stratejisi, Dikey/Yatay Biçimlenme, İşlev türü ve Yer başlıkları bu değerlendirme kapsamında uygun bulunmuştur. Form ve Geometri yapının dış hatları, kütle etkisi ve görünümü ile ilgili bilgiler verir. Topografya, yapının yerle kurduğu ilişkiyi değerlendirir. Malzeme, yapının malzemesini ve buna bağlı olarak yapıım yöntemini değerlendirmekte, Tasarım Stratejisi, mimarların tasarım yaklaşımlarını anlamada, Dikey/Yatay Biçimlenme ise yerleşimin yatayda ve düşeyde olması hakkında bilgiler vermektedir. İşlev türü yapının kullanım amacını gösterir. Yapının bulunduğu yer, bir başka değerlendirme kriteridir. Bütün bu değerlendirme kriterlerine bakılarak oluşturulan mekansal analiz tablosu, Form, Geometri, Topografya, Malzeme, Tasarım Stratejisi, Dikey/Yatay Biçimlenmeler, İşlev türü ve Yer başlıklarında bir değerlendirme yapmaya olanak tanımıştır.

Form

Form bölümündeki strüktürün oluşturulmasında Erbay'ın "Küreselleşme Etkisi Altında Türk Mimarlığı" başlıklı doktora tezinde yer alan "Küreselleşen Biçimler" tablosundan yararlanılmıştır. Form, Format ve Tektonik Ayrıntı alt başlıkları bu strüktür için uygun görülmüştür. İstanbul Beşlisi mimarlarını karşılaştırabilmek için bu analiz önemli

olmaktadır. İstanbul Beşlisi mimarlarının tasarımlarında kullandığı formların benzerlikleri ve farklılıkları, bu tablo yardımıyla ortaya çıkacaktır.

Form; Kendi içinde taban alanı formu, bina konturlarının ortaya çıkardığı kütle formu veya kütledeki yatay ve düşey hareketleri de kapsayan genel biçimlenme olarak anlaşılabilir. Bu çalışmada form "F" simgesi ile gösterilmektedir. 12 adet gruplanma kavramsallaştırılarak form düzeyinde incelenmiştir.

Format (Kalıp); Formatlar, biçimlenişin tarihin bir döneminde veya belli bir mimarın öncülüğünde kalıplaşmış bina dilinin terimleridir. Bu çalışmada format "FM" simgesi ile gösterilmektedir. Kullanılan formatlar, bir ya da birkaç mimarın öncülüğünde başlamak suretiyle çağdaş mimarlık tarihi içinde birçok mimar tarafından kullanılmışlardır. 20 adet gruplanma kavramsallaştırılarak format düzeyinde incelenmiştir.

Tektonik Ayrıntı; Binanın konfigürasyonunda belli bir noktayı vurgulayan ve pekiştiren, süsleme motifleriyle karıştırılmaması gereken çoğunlukla yapısal ayrıntılardır. Bu çalışmada tektonik ayrıntı "TA" simgesi ile gösterilmektedir. 13 adet gruplanma kavramsallaştırılarak tektonik ayrıntı düzeyinde incelenmiştir.

Geometri

Bu bölümde yapılar geometrik özellikleri göz önüne alınarak tabloda kendilerine yer bulmaktadır. Burada Ching'in sınıflaması esas alınmıştır. Geometri bölümü bu çalışma kapsamında, Ching'in sınıflamasına göre Düzenli ve Düzensiz olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir.

Düzenli formlar, belli bir açı ve eksenle oluşan, akıl ve mantıkla kolayca algılanabilen formlardır. Küre, silindir, koni, piramit, küp gibi platonik biçimler düzenli geometrik formlara örnek olarak verilebilir. Bunlar boyut olarak değiştirildiklerinde ve onlara öğeler eklenip çıkartıldığında bile düzenliliklerini koruyabilmektedirler.

Düzensiz formlar, belirli bir kalıba uymayan, akıl ve mantıkla kolayca algılanamayan formlardır. Düzensiz formlar parçaları doğal olarak birbirine benzemeyen, birbirleriyle düzensiz bir şekilde ilişkili olanlardır. Genelde asimetric ve düzenli formlardan daha dinamiklerdir. Bunlar, düzensiz öğelerin alınıp çıkarıldığı düzenli formlar veya düzenli formların düzensiz düzenlemeleri olabilirler.

Tablo 1. Geometri örnekleri

Düzenli form	Düzensiz form
	
Şelale evi, USA, F.L.Wright	Staten island institute for arts and sciences, New York, P.Eisenmann

Topoğrafya

Seçilen örneklerin topoğrafya başlığındaki sınıflaması yapıların yer ile kurduğu ilişkiye ve topoğrafyaya getirilen müdahaleye göre değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Gür'ün çalışmasındaki kavramsal sınıflamadan yararlanılmıştır. Bu çalışmada yapı ve topoğrafya ilişkisi buradaki sınıflama esas alınarak yayılma/dokunma ve oyma/düzeltilme başlığı altında ve topoğrafyaya yapılan müdahale biçimi olarak ele alınmıştır.

Yayılma/Dokunma; Yere yer nasılsa öyle yayılıp oturan ve yere hafifçe dokunup oturan projeler bu bölümde incelenmiştir. Oyma/Düzeltilme; Yeri kap gibi oyarak oturan ve yeri düzelterek oturan projeler bu bölümde yer almaktadır.

Tablo 2. Topoğrafya örnekleri

Yayılma/dokunma	Oyma/düzeltilme
	
Villa Savoy, Fransa, LeCourbisier	Lake Point Tower, Chicago

Malzeme

Mimarlıkta belli bir düşüncenin aktarılması yapı malzemesine teknik olanaklarla verilen biçim aracılığı ile mümkün olmaktadır. Malzemeyi, malzeme olmaktan çıkarıp onu bir anlatım aracı haline getirmek tüm mimari tasarımların amacıdır. Bu bölümde yapılar malzeme teknolojisi kullanımına göre sınıflandırılacaktır. Bu sınıflama; geleneksel, karma ve ileri olmak üzere üç bölümde incelenmektedir.

Geleneksel Malzeme; kullanılan malzemenin yapının bulunduğu ortamdaki geleneksel malzemelerle yapılması durumunda kullanılmıştır. Genelde yerel, taş malzemeler kullanılmaktadır.

Karma Malzeme; kullanılan malzemenin ne geleneksel ne de çağdaş, arada kalması durumunda kullanılmaktadır.

İleri Malzeme; kullanılan malzemenin çağdaş, teknolojik malzemelerden oluşması durumunda kullanılmaktadır.

Tablo 3. Topoğrafya örnekleri

Geleneksel malzeme; Safranbolu evleri	
Karma malzeme; Yalova elyaf fabrikası	
İleri malzeme; Hearts Tower, USA, N.Foster	

Tasarım Stratejisi

Tasarım stratejisi başlığı altında tasarım stratejisi/tasarım yaklaşımları olarak yapıda öne çıktığı düşünülen olgular, tasarımın içinde barındırdığı kavramlar, mekanın yansıttığı etkiler sınıflanmaya çalışılmıştır. Kabuk, Strüktürel Doku, Kutulama, Katlama/Bükme, Şeffaflık, Farklılık, Yalınlık olmak üzere yedi çeşit tasarım stratejisi bu başlık altında incelenmiştir.

Kabuk; tasarım ögesi olarak yapının çatısının ya da kendisinin bir kabuk olarak ele alındığı projeler bu bölümde incelenmiştir.

Strüktürel doku; tasarım ögesi olarak yapının strüktürel dokusunun yapı dışından hissedilir olan, tasarım stratejisini strüktürün oluşturduğu projeler bu bölümde yer almıştır.

Kutulama; tasarım stratejisinde de tasarım ögesi olarak prizmaların, karelerin yapı tasarımında öne çıkmasıyla oluşan projeler yer almıştır.

Katlama/bükme; tasarım ögesi olarak tasarımda katlama, bükme gibi eğimli yüzeylerin kullanılması ile oluşan yapılar bu bölümde yer almıştır.

Şeffaflık; bu çalışmadaki tasarım stratejisi olarak şeffaflık, cephedeki şeffaflıkla nitelendirilmiş olup, bu şekilde sınıflandırılmıştır.

Farklılık; çevresinden kolayca ayırt edilebilen, çarpıcı, değişik, dinamik yapılar bu başlıkta incelenmiştir.

Yalınlık; sadeliği, yalınlığı benimseyen, hatta bazı tasarımcıların söylemlerine göre fark edilmek istenmeyen temel geometrik formlardaki yapılar bu başlıkta incelenmiştir.

Tablo 3. Tasarım stratejisi örnekleri

Kabuk Sydney Opera Binası; Sydney, J.Hutzon	
Strüktürel doku Pompidou KM, Fransa, R.Piano-R.Rogers	
Kutulama Unite d'Habitation, Fransa, Le Corbusier	
Katlama/Bükme Concert Hall, İspanya, Calatrava	
Şeffaflık Glass House, USA, P.Johnson	
Farklılık Seattle Public Library, R.Koolhaas	
Yalnlık B2 Evi, Çanakkale, H.Tümertekin	

Dikey/yatay biçimlenmeler

Tasarımların dikey etki yaratması ya da yatay etki yaratması şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kuleler ve gökdelenler dikey biçimlenmeye örnek olarak verilebilir.

İşlev türü

Bu bölümde tasarımların işlev türleri ile ilgili bilgiler ortaya koyulacaktır. Bu bölümde, Konut, Yönetim Binası, Ticaret, Kültürel, Fabrika, Yenileme, Turizm/Eğlence, Spor, Ulaştırma, Dini, Çok İşlevli, Kamusal, Basın, Devlet ve Eğitim olmak üzere toplam 15 adet sınıflamaya rastlanmaktadır.

Yer

Yapıların nerede yapıldığı ile ilgili bilgiler bu bölümde verilecektir. Yer bölümünde yurt içi ve yurt dışında olmak üzere toplam 24 farklı şehir/ülke görülmektedir.

Görüşme bulguları

Mimarlarla yapılan birebir görüşmeler sonucu ortaya çıkan verilerden oluşan değerlendirmeler "İstanbul Beşlisi" sınıflamasının yorumlanmasına olanak sağlamıştır.

Tasarım öncelikleri olarak genelde bağlam (konteks) kavramı ön plana çıkmaktadır. Han Tümertekin'in tasarım önceliği ise başlangıçta sürekli sorular üretme üzerine kurulmuştur. Tasarımlarını açıklayan temel kavramlara bakılacak olunursa; Emre Arolat bağlamcı olma, Gökhan Avcioğlu mimari repertuarı değiştirme, Nevzat Sayın temel formları kullanma, Murat Tabanlıoğlu o günün ve geleceğin binalarını yapma, Han Tümertekin ise basitlik, yalınlık ve yapıda kurgulanan yaşantıyı temel kavramlar olarak ele aldıkları söylenebilir. Burada her mimarın kendine özgü tasarım kavramları olduğu, tasarım kavramları açısından benzerliklerinin, ortaklıklarının olmadığı görülmektedir. Aslında her tasarım çalışması kendine özgü bir süreç ve öncelikler içerir. Bu anlamda bir mimarın farklı çalışmalarına bakıldığında bile farklı yaklaşımlar ve farklı önceliklerle çalıştığını gözlemek olanaklıdır. Tasarım yaklaşımlarının kendi içinde bile farklılıklar göstermesi tasarımın özgür doğasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, mimarların gruplanması ya da sınıflanmasını güçleştirmektedir. Malzeme seçiminde; Emre Arolat malzemenin kendi kendine ortaya çıkacağını, Gökhan Avcioğlu taş malzeme ve yansıtıcı malzemeleri kullanmayı, Nevzat Sayın yerel malzemeyi kullanmayı, Murat Tabanlıoğlu doğal malzemeleri kullanmayı, Han Tümertekin ise malzeme kullanımının tasarımında öncelikli olmadığı görüşlerini dile getirmişlerdir. Malzeme kullanımı açısından da mimarlar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Ayrıca, İstanbul Beşlisinden biri olmalarının kendilerini ve çalışmalarını etkilemediği görüşünü dile getirmektedirler.

İstanbul Beşlisi'nin mimarlık ortamına yaptığı katkıları değerlendirirken; eğitimin içinde olmaları ve genç mimarların önünü açmaları gibi ortak bir değerlendirme yaptıkları görülmüştür. Görüşme bulgularına bağlı olarak İstanbul Beşlisi sınıflamasının ortak bir temele oturtulamayacağı görülmektedir.

Mekânsal analiz bulguları

Emre Arolat'ın 58 adet, Gökhan Avcioğlu'nun 48 adet, Nevzat Sayın'ın 40 adet, Murat Tabanlıoğlu'nun 35 adet, Han Tümertekin'in 17 adet yapısı mekansal analiz tabloları oluşturularak irdelenmiştir. Form analizinde bütün mimarların F7 (üç ya da dört cephesi benzer biçimde ele alınmış yatay prizmalar) formunu en fazla kullandığı görülmüştür. Analiz sonucunda mimarlar arasında form seçimi açısından farklılık olduğu söylenebilir.

Format analizinde bütün mimarların yapılarında rastlanan ve en yüksek yüzdeli kullanılan tek format FM17 (kolon izlenimi veren formların cephede kullanılması) formatıdır. Analiz sonucunda mimarlar arasında format açısından farklılık olduğu gözlenmiştir.

Tektonik ayrıntı analizinde TA4 (yatayda uzanan çerçevenmiş şerit pencereler) ve TA2 (tekil veya sürekli kare pencereler) tektonik ayrıntılarının bütün mimarlar tarafından kullanıldığı gözlemlenmiştir. Analiz sonucunda mimarlar arasında tektonik ayrıntının ele alınışı açısından farklılık vardır.

Geometri analizinde düzenli geometrik formların bütün mimarlarda en yüksek yüzde de kullanıldığı görülmektedir. Analiz sonucunda mimarlar arasında geometri seçimi açısından farklılık olduğu görülmektedir.

Topoğrafya analizinde, oyma/düzeltilme durumunun İstanbul Beşlisi mimarlarının yapılarında öne çıktığı gözlenmiştir. Analiz sonucunda mimarlar arasında topoğrafyayı değerlendirme biçiminde farklılıklar olduğu saptanmıştır.

Malzeme analizinde, bütün mimarların karma malzemeyi tercih ettiği görülmektedir. Analiz sonucunda mimarlar arasında malzeme kullanımı açısından farklılık görülmektedir.

Dikey ve yatay biçimlenme analizinde, dikey ve yatay biçimlenmenin bütün mimarlarda kullanılmakta, ayrıca bütün mimarların yapılarında yatay biçimlenme açık bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Analiz sonucunda mimarlar arasında dikey/yatay biçimlenmeler açısından farklılıklar görülmüştür.

Tasarım stratejisi analizinde, bütün mimarların Kutulama ve Yalınlık tasarım stratejisini en yüksek oranlarda tercih ettiği görülmektedir. Analiz sonucunda mimarlar arasında tasarım stratejisi açısından farklılık olduğu görülmüştür.

İşlev analizinde, konut ve kültürel işlevli binalara bütün mimarların yapılarında rastlanmaktadır. Analiz sonucunda mimarlar arasında işlev açısından farklılık görülmüştür.

Yer analizinde, bütün mimarların en çok İstanbul'da binalar tasarladığı ortaya çıkmaktadır. Analiz sonucunda mimarlar arasında yer açısından farklılık görülmüştür.

Analiz tabloları üzerinden yapılan istatistiksel değerlendirmeler beş mimar arasında bütün alt başlıklarda farklılığa işaret etmektedir. Bu durumda bazı ayrıntılarda bazı mimarların ortaklaştığı görülse bile bunun bir grup olabilme için yeterli bir ölçüt olmadığı söylenebilir.

Sonuçlar

Mimarlığın tıp bilimi ve hukuk bilimdeki gibi oturmuş terminolojisi yoktur.

Mimarlıkta sınıflama yapmak çok zordur ve yapılan çalışmalardan çoğu da tartışmaya açık sınıflamalardır. Bu yüzden literatürde yer alan herhangi bir sınıflamanın sağlam ölçütlere dayandırılması gerekmektedir. Bu tez çalışmasında İstanbul Beşlisinin

yapılarını karşılaştırırken bilimin nesnellğine bağlı olarak olabildiğince objektif ölçütler kullanılmıştır.

Tarihe mal olacak değerlendirmeler bilimsel ölçütlere dayandırıldığında daha gerçekçi olmaktadır. Bu nedenle niteliksel ve/veya niceliksel bir dayanağı olmadan İstanbul Beşlisi gibi bir sınıflama yapılmasının çeşitli sakıncaları olabilir. Analizler ve değerlendirmeler ışığında İstanbul Beşlisi söylemi ve sınıflamasının, mimarlarının yeterince ortaklıkları saptanamadığından geçerli olmadığını söylemek mümkündür.

Yapılan kapsamlı analizler sonucunda bu mimarların ortak olduğu şeyin evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda ve dünya ile iletişim halinde tasarım faaliyetlerini sürdürmeleri olduğu görülmüştür. Oysa bu mimarlar bu çalışma kapsamında belirlenen ve değerlendirme için bir ölçüt şeması olabilecek; form, geometri, doğaya yerleşim, malzeme seçimi, yatay/dikey biçimlenme konularında farklılıklar sergilemektedirler. Bu benzerlikler ve farklılıklar aynı dönemi paylaşan bir çok Türk mimarı arasında pekala sağlanmış olabileceğinden, sınıflanabilmeleri için ortak bir zemin bulunmadığı düşünülmektedir.

Öneriler

Mimarlık tarihi içerisinde tarzlar, stiller, dönemler, mimarlar, kuram ve kavramlar açısından yapılmış sınıflamalar araştırılmış ve bunlar belli başlık içerisinde ele alınmışlardır. Bu sınıflamalara bakıldığında en başarılı çalışmaların sınırları belli olan dönemleri karşılaştırmada ve belli bir amaçla bir araya gelmiş olan mimarlar ya da yapıların sınıflamaları olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada sınıflanan mimarlar mekansal analiz tablolarında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz tablosunda tasarımları form, geometri, teknoloji, tasarım stratejisi, dikey/yatay biçimlenme, işlev türü ve yer bölümleriyle ayrıntılı biçimde değerlendirilme olanağı

bulunmuştur. Oluşturulan mekansal analiz tablosu buna benzer çalışmalara alt yapı oluşturabilecek niteliktedir. Sınıflamalar yapılırken sağlam kriterlerin olması gerekmektedir. Bu kriterler net olarak ortaya koyulmalı ve değerlendirmeler bu kriterler üzerinden yapılmalıdır. Bu tezde de çeşitli şekillerde ortaya çıkan birçok sınıflama çalışmasına yer verilmiştir. Bu sınıflamaların bazılarında sınıflama kriterleri güçlü bir şekilde ortaya koyulmakta bazen de bu kriterlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Mimari olguların sınıflamasının güçlüğü bu çalışmayla ortaya koyulmuştur. Çalışmanın çarpıcı sonuçlarından biri de budur.

Bu çalışma, tarihin nasıl yazılacağını ve eleştirinin nasıl yapılması gerektiğini gösteren bir araştırma olması açısından önemlidir. Türkiye'deki mimarlık ortamını anlamaya yöneliktir ve mimarlık alanındaki güncel bir problemin bilimsel ilkelerle incelenmesi ve geliştirilerek uyarlanabilmesi açısından orijinaldir. Hem mimari bir probleme sistematik çözüm getirmekte, hem de mimari eleştiri ve tarih yazımı konularına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın, mimarlık alanında yapılan araştırmalara farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından özgün olduğu düşünülmekte, benzeri çalışmalara destek olabileceğine inanılmaktadır.

Kaynaklar

- Altaş, N.E., Yeni Mimari Eğitimi Üzerine Düşünceler, Tasarlama Stüdyosunda Yansız (Nesnel) Eleştiri Modeline Doğru", *Yapı Dergisi*, 160 (1995) 61-72.
- Ching, F.D.K., *Mimarlık: Biçim, Mekan ve Düzen*, İstanbul, 2002.
- Cordan, Ö., Mimari Formun Kavramsal Analizi, *Doktora Tezi*, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2002.
- Demirkaya, D., Mimarlıkta Sınıflama ve Gruplama Sorunu: İstanbul Beşlisi, *Doktora Tezi*, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2009.
- Erbay, M., Küreselleşme Etkisi Altında Türkiye Mimarlığı, *Doktora Tezi*, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2007.
- Gür, Ö., Ş., Dokunma(Ma)-Kavrama(Ma), *Yapı Dergisi*, 212 (1999) 57-65.

- Onat, E., *Mimarlık, Form ve Geometri*, Yem Yayınları, İstanbul, 1995.
- Özer, B., Rejyonalizm, Ünersalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, 1964.
- Tanyeli, U., Uğur Tanyeli ile Görüşme, YTÜ Mimarlık Bölümü, İstanbul, 2008.
- Tanyeli, U., Profil:Nevzat Sayın, *Arredamento Dekorasyon*, 1000+30 (2000) 52.
- Tanyeli, U., Son On Yılın Türkiye Mimarlığı/ İstanbul'dan Bakış, *Arredamento Dekorasyon*, 100 (1998) 61.
- Tournikiotis, P., *The Historiography Of Modern Architecture*, London, 1993.
- Usta, A., Anadolu Türk Mimarlığında Form Analizi, *Doktora Tezi*, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 1994.
- Yıldırım, S.Ö., *Mimarlık ve Estetik Betonun Estetiği*, Hazır Beton Kongresi, İstanbul, 2004.

Kimlik / Kültür / Mekan Üçgeninde Bir Tarihi Merkez: Sürdürülebilirlik Bağlamında Santa Harabeleri¹

Murat TUTKUN^{II}, Ayşe SAĞSÖZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Restorasyon Ana Bilim Dalı, Trabzon

Özet

Kırsal alanlarda yer alan tarihi çevrelerde, ulaşım ve fiziksel hizmetlerin yer yer güçlüğü sağlanıyor olması, bu alanların aktif kullanımını güçleştirmektedir. Bölge halkının sosyal ve kültürel yaşantısının yanında, yerel ekonomiyi de doğrudan etkileyen bu durum, çoğunlukla kırsal alanların terk edilerek kent merkezlerine göç yaşanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Terk edilerek kendi kaderine bırakılan kırsal tarihi yerleşmeler, zaman içerisinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada; özellikle tarihi önemi, barındırdığı çok sayıda mimari mirasları ve yayla turizmi açısından önemli noktalardan birisi olan “Santa Harabeleri”, kaybolmaya yüz tutmuş önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Santa Harabeleri tarihi, dini ve kültürel geçmişi, kırsal yerleşme karakteri, önemli tarihi güzergâhların kesişim noktasında yer alması, içerisinde yer alan mimari / kültürel mirasları, arkeolojik değere sahip olması, bulunduğu bölgenin doğal değerlere sahip olması vb. özellikleri açısından incelendiğinde korunması gerekli alanlar arasında değerlendirilmiştir. Santa, merkez Piştoflu olmak üzere İshanlı, Çakallı, Zurnacılı, Terzili, Binatlı ve Cinganlı ile birlikte, Yanbolu Vadisi yamaçlarında oldukça geniş bir alana yayılmış toplam 7 mahalleden oluşmaktadır. Gerek fiziki yapıları, gerekse mimari karakteristikleri birbiri ile tamamen örtüşen bu mahallelerin tamamının tek seferde çalışılmasının güç olması nedeni ile, nüfus verileri ve içerisinde yer alan yapı stoku açısından en yüksek rakamlara sahip, merkezi bir noktada konumlanmış, ticari işlevin yer aldığı tek mahalle olan, mimari karakteristik açıdan diğer mahalleleri temsil edici yapılara sahip ve literatürden elde edilen bilgilere göre merkezi yönetimin ve merkezi kilisenin de yer aldığı Piştoflu Mahallesi'nin pilot alan olarak seçilmesine karar verilmiştir. Piştoflu Mahallesi özelinde başlatılan çalışmalarda; alanda yer alan yapılara yönelik olarak alan çalışması ve literatürden sağlanan yapısal bilgiler, yapı malzemesi bilgileri, korunma durumları, yaşanma durumları, çalışan mekânlar ve gelişmemiş mekânlara ilişkin veriler yorumlanarak, tarihi yerleşmeye yönelik kimlik, kültür ve mekân bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Santa Harabeleri, Kırsal Yerleşmeler, Koruma, Kimlik, Kültür, Mekân

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Programı'nda tamamlanmış olan “Tokat Kentinin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi” adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale, daha önce Iaps-Csbe&Housing Network, International Symposium, 12-16 October 2009'da sunulmuştur.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: Murat TUTKUN. m_tutkun@ktu.edu.tr; Tel: (462) 377 16 42

Giriş

Doğal çevre içerisinde kurulu fiziksel çevreler; tarihi yapıları, yapıların birbirlerine göre konumları, bahçeleri, iç / dış mekân kullanımları, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri vb. biçimlenmelerde, yaşanan dönemlerin ve bu dönemleri yaşayan toplumların izlerini taşımakta, toplumların kimliklerini ortaya koymaktadır (Özyaba, 2001). Ait olma ve süreklilik özelliklerini taşıyan “kimlik”, fiziksel ve sosyal yapıdaki süreklilik ile, günün koşulları altında şekillenip gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Kimliğin anahtar kavramları olan “karakteristik” ve “aidiyet” kavramları ise kimliğin nesneye bağlılığını sorgulamakta, değişmezliğini ve göreceliliğini tartışmaktadır. Yöresel kimliğin korunması bağlamında, kırsal yerleşmelerdeki mimarının en ince detayları ile ele alındığı; ekonomik, kültürel, anıtsal, belgesel, estetik vb. değerler taşıyan tarihi çevrelerin korunmaları, süreklilik sağlama; geçmişle gelecek arasında köprü kurma ve döneme ilişkin verileri geleceğe aktarma adına büyük önem taşımaktadır.

Mekân oluşturmada iklim, topografya, yerleşme, malzeme ve yapı tekniği gibi ölçülebilen fiziki etkenlerin yanı sıra örf, adet, yaşam biçimi, kültür, tarihi ilişkiler gibi ölçülemeyen değerler de etkilidir (Sümerkan, 1990). Sümerkan, mimari yapıların biçimlenişini etkileyen, yapı ve formunu belirleyen faktörleri şu şekilde sıralamaktadır,

- Kültür (yaşayış biçimi, ekonomi, üretim biçimi, din, sosyal çevre, teknik, strüktür, yapım sistemleri)
- Fiziksel çevre koşulları (iklim parametreleri [sıcaklık, nem, rüzgâr, yağış, ışık, ışıma vb.], arazi dokusu, topografya, örtü, yönlenme)
- Malzeme (geleneksel, teknolojik ve çevresel yapı malzemeleri, malzemeye dayalı geleneksel ve teknolojik eleman ve strüktürler)

Tüm bu etkenler dikkate alınarak yapılan bir mekânsal organizasyon tamamen içinde bulunduğu yöreye ve halka aittir. Plandaki belli işlev ya da işlevlere hizmet eden

mekânlar, bunların boyutlandırılması, ışıklandırılması, birbirleriyle olan ilişki derecelerine göre düzenlenmesi bize öncelikle o mekânda gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir. Dolayısıyla halk mimarisi, yapıldığı yörenin fiziksel bilgisinin yanı sıra halkın değer yargılarını, dünya görüşlerini, gelenek - görenek ve inanç sistemlerini, aile ve akrabalık bağlarını, komşuluk ilişkilerini anlamada ve anlatmada kaynaklık eden en önemli verilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sümerkan, 1990).

Üretimleri için yapılan büyük yatırımlar ve harcanan yoğun emek nedenleri ile mimari yapılar, insanın yarattığı fiziksel çevrenin en temel bileşenleridir. Toplumlar, olanaklarının ve çabalarının büyük bir bölümünü bu yapılara yatırmaktadır. Bu nedenle mimari ve işgal ettiği yer onun ekonomik değerine uygun bir yoğunlukta kullanılmak istenmektedir. Bir yapı, sanat yapıtı olsa da olmasa da kolay kolay gözden çıkarılmamaktadır. Bu anlamda belirli potansiyelleri üzerlerinde barındıran yapıların yeniden kullanıma kazandırılması önem kazanmaktadır. Tarihi ya da sanatsal değeri olan varlıkların bir kültür ve tarih belgesi olarak özgün varlıklarını sürdürebilmelerini sağlama düşüncesi mimari korumanın temelini, bu düşünce çerçevesinde ortaya konulan teknik ve mimari müdahaleler ise restorasyon etkinliğini tanımlamaktadır (Kuban, 2000; Larkham, 1996; Aysu, 1976; Appleyard, 1981).

“Restorasyon”, tarihi bir yapıyı morfolojik gelişiminin önceki basamaklarındaki fiziksel durumuna dönüştürme süreci; sanatsal değeri olan bir yapının, bir kültür ve tarih belgesi olarak bütün özgün nitelikleri ile ömrünün uzatılmasını sağlayan teknik ve mimari müdahalelerin tümü ya da en genel anlamı ile; aslı bozmadan onarma olarak tanımlamaktadır (Ahunbay, 1999; Appleyard, 1981; Fitch, 1990; Kuban, 2000; Hasol, 1995). Belgesel araştırma, konstrüksiyon analizi, üslupsal analiz (mimarlık ve sanat tarihi karşılaştırmaları), rölöve ve restitüsyon çalışmalarının sistematik olarak yapılması gerekliliği, restorasyon uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Kuban, 2000).

Tarihi çevrelerde restorasyon çalışmaları yapılar grubu bazında ele alındığında üç kategoride incelenmektedir. Birinci kategoride kuralcı ve parçalı düzenlemeler tanımlanmaktadır. Kuralcı düzenleme; yapıların bir bütün olarak korunmasını ya da sadece restorasyon teknikleri ile müdahale edilmesini kapsamaktadır. Yapı gruplarının tarihi ve tipolojik analizleri ile ortaya konulan tarihi değerlerinin ve özelliklerinin sürdürülebilmesi esastır. Parçalı düzenleme de ise; ayrı ayrı koruma altına alınan yapıların birlikteliği vurgulanmaktadır. İkinci kategoride; renovasyon, konservasyon ve yeniden yapım çalışmaları tanımlanmaktadır. Renovasyon ve konservasyon; tüm dış elemanları (cephe, avlu, yarı açık mekan, pencereler..) ile strüktürel ve fonksiyonel karakteristikleri (strüktür, katlar, koridorlar..) kapsamaktadır. Yapıların orijinal tipolojisinin ve üslupbilim karakteristiğinin korunmasına izin verilmektedir. Yeniden yapım ise limitler dâhilinde sınırlandırılmaktadır. Orijinal konfigürasyona sadık kalınması ve bina tipolojisinin korunması şartı ile eskiyen parçaların değiştirilmesine izin vermektedir. Üçüncü kategori ise; korunamayacak durumda olan, yıkılabilen ya da yeniden inşa edilebilecek olan binaların rekonstrüksiyonu ile tarihi kent strüktürü içerisinde, yeniden yapımı öngörülmeden yıkılan binaları kapsamaktadır. Yıkımdan sonra elde edilen açık alanlar, kamu yararı amaçlı park ya da rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır. Yıkılan yapının aynı hacimdeki kopyası, kent içerisinde belirlenen bir açık alanda yapılabilmektedir (Appleyard, 1981). Bütünleme ise; tarihi yapının parça parça ele alınarak, yapının eksik kalan parçalarının ilk tasarımındaki bütünlüğe kavuşturulacak biçimde tamamlanmasını ya da bu parçaların gerekirse yeni bir yerde yeniden birleştirilmesini tanımlamaktadır (Ahunbay, 1999; Fitch, 1990; Kuban, 2000; Hasol, 1995).

Kırsal yerleşmeler; doğal çevre faktörleri, tarımsal faaliyetleri, rekreasyon etkinlikleri, sosyal yapıları, fiziksel çevreyi oluşturan konutları ve diğer birimleri ile bir bütün olarak, tarihi süreç içerisinde mimari kültürün oluşumunda etkin rol oynamaktadır. Bu bağlamda, farklı koşullar

altında değişim gösteren kırsal yerleşmelerin belgelenmesi ve geleceğinin hazırlanması önem kazanmaktadır. Bu nedenle, kırsal tarihi alanların kalkındırılması, burada yaşayan insanlara istihdam olanaklarının yaratılması, sosyal ve kültürel bütünlüğün korunması, çağdaş uygarlığın yarattığı tüm hizmet ve olanakların verilebilmesi için kırsal kalkınma projelerinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmektedir.

Turizmin en önemli kaynaklarından birisi olan mimari miras, Trabzon - Gümüşhane coğrafyasında, kent merkezlerinde yer alan tarihi kent yerleşkeleri, kaleler, konaklar, camiler, kiliseler vb. örneklerle; kırsal alanlarda ise, İpekyolu ve Roma Yolları gibi tarihi öneme sahip ulaşım aksları üzerinde yer alan tarihi yerleşkeler, köyler, kaleler, manastır ve kiliseler, köprüler vb. örneklerle ön plana çıkmaktadır. Kent merkezlerinde bulunan yapıların ulaşım problemlerinin çözülmüş olması ve buna bağlı olarak gerekli hizmetlerin kolaylıkla sağlanabiliyor olması, bu yapıların korunarak çeşitli işlevlerle halkın kullanımına kazandırılmasında etkili olmuştur. Kent merkezlerinde yol ve hizmet sorununun olmayışı, bu yapılar özelinde kullanıcı ve ziyaretçi sıkıntısı yaşanmasının önüne geçmiştir. Kırsal alanlarda ise, durumun tersi yönde farklılaştığını görmek mümkündür. Ulaşımın ve fiziksel hizmetlerin yer yer güçlüğüyle sağlanıyor ya da ender olması, bu çevrelerin aktif kullanımını güçleştirmektedir. Bölge halkının sosyal ve kültürel yaşantısının yanında, yerel ekonomiyi de doğrudan etkileyen bu durum, çoğunlukla kırsal alanların terk edilerek kent merkezlerine göç yaşanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Terk edilerek kendi kaderine bırakılan kırsal yerleşmeler, zaman içerisinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada; özellikle tarihi önemi, barındırdığı çok sayıda mimari mirasları ve yayla turizmi açısından önemli noktalardan birisi olan "**Santa (=Σάντα)**", kaybolmaya yüz tutmuş önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Tutkun, 2009).

Gümüşhane sınırlarında bulunması nedeni ile Trabzon'dan; Doğu Karadeniz Vadilerine bakan yamaçlarda yer alması ve topografyasının getirdiği zorluklar nedeniyle ile de Gümüşhane'den yeterli yatırımı ve hizmeti alamayarak zamanla yıpranan Santa Harabeleri, Gümüşhane il merkezine 80 km., sahile 45 km uzaklıkta yer almakta, 1684m yükseklikte konumlanmaktadır. Trabzon'un güneydoğusunda, Gümüşhane İli Dumanlı Köyü sınırları içerisinde yer alan Santa Harabeleri, bölgenin en önemli değerleri arasında yer alan Sümela Manastırı'nın 10-15 km güneydoğusunda bulunmaktadır. Tarihi Roma yolları ve tarihi İpek Yolu'nun kesiştiği bir bölgede yer almakta, içinde bulunduğu vadinin yüksek yamaçlarında, vadiyi kontrol edebilecek bir pozisyonda konumlanmaktadır. Ulaşımı zor noktalarda konumlanması sebebi ile izole kırsal yerleşme özelliği taşıyan Santa Harabeleri; tarihi, arkeolojik ve doğal sit kapsamında ele alınmaktadır.

Santa Harabeleri; 17. yy'dan beri dini, ticari ve kültürel anlamda önem taşıyan bir yerleşim yeri olmuştur. Günümüzde kalıntıları kısmen ayakta olan yerleşkenin bazı kaynaklara göre MÖ.27 tarihine dayandığı; bazı kaynaklara göre Rumlar tarafından kurulduğu ve Cumhuriyet dönemine kadar da yine Rumlar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Bryer, 1985; Mollaveisoğlu).

Tarihi eserler yönünden oldukça zengin olan Santa, doğal konumu itibariyle mezrea (Doğu Karadeniz kırsalında 1500-2000m yükseklikler arasında yer alan yerleşmeler) yüksekliğinde bulunmasına rağmen yayla (Doğu Karadeniz kırsalında 1800-2800m yükseklikler arasında yer alan yerleşmeler) özelliği taşımaktadır (Tutkun, 2009; Sümerkan, 1990). Yanbolu deresinin doğduğu üç ayrı yamaçta, 1684 m yükseklikte kurulmuştur. Tüm bölge, iki sıradağın oluşturduğu dar ve derin bir vadi içinde yer almaktadır. Bu sıradağlardan birinin doruk çizgisi doğuya, diğerininki ise batıya doğru uzanmaktadır. Bu noktadan yaklaşık üç saatlik mesafede Sümela Manastırı bulunmaktadır.

Aktif kullanıldığı dönemlerde Santa idari olarak Artasas bölgesinde yer almaktadır. Santa, Rodopolis Metropolitliği ve Sümela Manastırı özünde özerk olmasına rağmen, idari olarak başlarında İğumen olmak üzere tüm manastır rahiplerinin teşkil ettiği İğumenlik Konseyine bağlı bulunmuştur (ANΔPEA, 1990).

Aktif kullanıldığı dönemlerde, Santa'nın çevre bölgelerle olan bağlantıları araç yolu olmaması nedeni ile genellikle yaya olarak yapılmıştır. Santa'nın Trabzon ile olan bağlantısı, yaz dönemlerinde Olasa ya da Sümela Manastırı üzerinden, kış dönemlerinde ise bu yolların kapanıyor olması nedeni ile Yanbolu Vadisi üzerinden sağlanmıştır. Yanbolu üzerinden Trabzon bağlantısı, bu güzergâh üzerinde Türk köylerinin bulunması ve Türkler ile Santalılar arasındaki anlaşmazlıklar nedeni ile pek tercih edilmemiştir. Bu güzergâh geceleme sureti ile iki gün sürmektedir. Olasa üzerinden olan bağlantı; yaylalar üzerinden kuzeybatı istikameti takip edilerek sekiz saatlik yürüyüş mesafesi sonrasında gecenin Olasa'da geçirilmesinin ardından, üç saatlik bir yürüyüş sonrasında Hoşoğlan mevkiine ulaşılması, Pıksit (Değirmendere) deresinin geçilmesi ve Trabzon - Erzurum araç yolu takip edilerek üç saatlik yürüyüş mesafesi sonrasında Trabzon'a ulaşılması ile sağlanmıştır. Sümela Manastırı üzerinden sağlanan bağlantı ise, Santa'dan batı istikameti takip edilerek üç saatlik yürüyüş mesafesi ile ulaşılan Kazukli yaylası üzerinden gerçekleştirilmiştir. Buradan sırası ile Kovlaka ve Monenen yaylalarına, oradan üç saatlik bir inişten sonra Manastır karşısına ulaşılmıştır. Manastırdan ise Trabzon'a geçilmiştir (Gabpa, 2003; ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986; Mollaveisoğlu; Bryer, 1985; Ballance vd., 1966; Gündüzalp, 1990).

Santa Harabeleri Tarihi; Yerleşme ve Mimari Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesi topoğrafik açıdan düzenli yerleşmelere en az elverişli bölgelerdendir. Konutlar tek tek veya birkaç evlik gruplar halinde topografya içinde dağılmış durumdadır. Dağlar denize paralel

yükselir ve bu yüksek kütle ile deniz arasında çok eğimli sırt ve vadilerden oluşan bir engebeler düzeni yer almaktadır. Doğu Karadeniz kırsalında, kıyı boyunca uzanan kır yerleşmeleri ile iç kesimlerde özellikle dağlık kesimlerde yer alan kırsal yerleşmeler, topoğrafik yapı ve iklimsel etkiler nedenleri ile strüktürel anlamda farklılıklar göstermektedir. Bölgede yerleşmeler sahilde ve sahilinden iç kesimlere doğru uzanan vadiler boyunca olmaktadır. Bu vadilerin taban ve yamaçları en sık rastlanılan yerleşim alanlarıdır. Her vadi tabanında küçük ya da büyük bir ırmak yer almakta, yerleşmelere ulaşan yollar genellikle bu ırmağı takip etmektedir (Sümerkan, 1990).

Dağınık yerleşimin ön plana çıktığı Doğu Karadeniz kırsalında sürekli yerleşim, sahilinden başlayarak 1500-1600m yüksekliklere kadar konumlanmaktadır. Santa Harabeleri, sahilinden yaklaşık 45km kadar içeride ve 1600m yükseklikte, 7 mahalleden oluşur. Burada konutlar, Doğu Karadeniz geleneksel yerleşme karakterinin aksine komşuluk ilişkilerine yer verecek biçimde bir arada konumlanmaktadır.

Santa Harabeleri'nin kentsel ve mimari özellikleri, bölgenin topoğrafik, iklimsel ve çevresel özellikleri yanında şüphesiz tarihi ve kültürel yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Bölgeye ilişkin literatürde, Pontus coğrafyası genel olarak Paflagonya (Kızılırmak-Yeşılırmak arası)'dan Kolhida'ya (Türkiye-Gürcistan sınırı) ve Ermenistan'ın kuzeydoğusuna kadar uzanan, Türkiye'nin kuzeyinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dağlık kıyı şeridi olarak anılmaktadır (Gedikli, 2008; Kolektif, 2007; Bryer ve Winfield, 1985; MATΘAIOY, 1986).

Doğu Karadeniz tarihi M.Ö. 8. yüzyıla kadar dayandırılmaktadır. Temel amacı tarımsal ya da ticari faaliyetlerde bulunmak için, kendi toprakları dışında üsler kurarak yurt edinme olarak ifade edilen kolonizasyon hareketleri, bölge tarihinde yoğun bir biçimde yer bulmaktadır. M.Ö. 8. yüzyıl sonlarından itibaren bölgede Miletos'lu kabilelerin kıyı bölgelerinde koloniler

kurarak bölge halkları ile ticaret yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca bölgenin tarihsel sürecinde Makronlar, Driller, Tibarenler, Khalybler vb. kabilelerin de varlığı bilinmektedir. Bu yönü ile değerlendirildiğinde bölge, M.Ö. 8. yüzyıl sonlarından 6. yüzyıl başlarına kadar Hellen Kolonistleri ve bölgenin otoktan halklarının birlikte yaşadığı bir coğrafya olarak ifade edilmektedir. Tarihsel sürecinde Pers, Roma, Bizans yönetimleri altında kalan bölge, 1461 yılında Trabzon'un fethi ile Osmanlı yönetimine girmiştir (Bryer, 1988; Mümtaz, 2004; Gabpa, 2003; Gedikli, 2008; Emir, 2011).

Strabon MÖ.27 tarihinde Trabzon'un güneybatısındaki dağlık bölgelerde Tçani'lerin (Lazi, Tçani, Sanni) ikamet ettiklerini yazmaktadır. Yabancı olan bu dağlı halklar arasında en kötülerinin Heptakometler (=Yedi+köy) olduğundan bahsedilmektedir. Santa yerleşmelerinin de yedi köyden oluşması, adı geçen halkın Santa'da yaşamış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Bryer'e göre ise Santa, 17.-18. yüzyıllarda Hristiyan Rum nüfus tarafından kurulmuştur. Buna karşılık Osmanlı kaynaklarında bölgeye yönelik yoğun bir yerleşimin görülmediği, Santa'nın ise mezra statüsündeki bir köy olarak tespitinin yapıldığı bilinmektedir. Tarihsel geçmişi farklı kaynaklarda farklı tarih aralıklarına dayandırılan Santa'nın, Miltiades Nymphopulos'a göre antik çağlardan 1922'ye kadar geçen dönemde bir Rum yerleşimi olduğu iddia edilmektedir. Bryer ise, Santalılarının etnik geçmişinin belirsiz olduğunu ileri sürmektedir. Bu veriler ışığında Santa yerleşmeleri tarihinin, Kolonizasyon Dönemi öncesine uzandığı düşünülmektedir (Bryer, 1985; Ballance, Bryer ve Winfield, 1966; Gabpa, 2003; Dursun, 2015).

19. yüzyıl Santa'nın en parlak dönemi olarak bilinmektedir. Günümüzde ise bölgede ciddi anlamda bir ulaşım probleminin söz konusu olması ve bölgenin ekonomik anlamda oldukça zayıf kalması nedenleri ile nüfus yoğunluğu oldukça düşük seviyededir. Hatta kış dönemlerinde nüfus 10-15 aile ile sınırlı kalmaktadır (Gündüzalp, 1990; Gabpa, 2003;

ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986; Mollaveisoğlu; Bryer, 1985; Ballance, Bryer ve Winfield, 1966).

Ulaşılması güç mevkide kurulan Santa, halkı için bir sığınak vazifesi görmüş; yerleşkede kapalı bir köy ekonomisi içinde, bölge halkına yetecek miktarda tarım ve hayvancılık yapılmış, dağlarda bulunan demir ve kurşun yatakları işletilmiştir. Rusya'ya ve çevre illere mevsimlik çalışmaya giden Santa'lı erkekler özellikle taş ustalığı, duvarcılık ve inşaat işçiliğinde ustalaşmıştır (Gabpa, 2003; ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986).

Bizans Devleti'nin idari yapısı içindeki Pontus, coğrafik konumu, doğal özellikleri ve İmparatorluğa kazandırdığı yeterli miktardaki ekonomik gelir nedenleri ile özel bir ekonomik ve sosyal idare formunu muhafaza etmiştir. Bu özel düzenin temeli, ekonomik teşvikler ve tedarikler sistemi ile bağlantılı olarak küçük tarımsal üretim şeklini teşkil etmiştir. Amaç, devletin sınır bölgelerindeki nüfusu tutmak ve sonuç olarak bunların askeri tampon bölgeler olarak kullanılmasını sağlamak olmuştur. Bu uygulama sonucunda, toprak sahibi silahlı çiftçiler ile "askeri çiftlikler", köylüler ile de "bağımsız köyler" meydana getirilmiştir. İç Pontus dağlık bölgeleri özellikle, M.S.3. yüzyılda, Bizans - İran savaşlarında stratejik ikmal üssü olarak kullanılmıştır (ANΔPEA, 1990; Gabpa, 2003). Santa Harabeleri, iç Pontus dağlık bölgeleri üzerinde yer almaktadır. Bu yönü ile değerlendirildiğinde Santa; Kapadokya üzerinden Karadeniz'e geçen askeri ve ticari yolların birleştiği coğrafyada yer alan bir yerleşke olması özellikleri ile de ön plana çıkmaktadır (Bryer, 1985). Küçük tarımsal üretim ve askeri faaliyetlerin yanında, Doğu Karadeniz dağlık bölgelerindeki kırsal yerleşmeler arasında yer alan Santa'nın yakın çevrelerinde bulunan maden yatakları da, bölgede ekonomik yeterliliği olumlu yönde etkilemiştir. Bu ekonomik yeterlilik, bölgede mekânsal birikim, konutlardaki mimari sentez, inşa sistemi, inşaat malzemeleri, kırsal bölgelerdeki yoğunluk ve olası genişlemeler üzerinde de doğrudan etki göstermiş, kentsel ve kırsal alanlarda artan

inşaat faaliyetleri gözlemlenmiştir (Gedikli, 2008; Kolektif, 2007; MATΘAIOY, 1986; ANΔPEA, 1990).

Aynı dönemlerde bölgede büyük manastır merkezlerinin kurulması sosyal ve demografik bileşenleri belirli kurallara bağlamıştır (ANΔPEA, 1990; Gabpa, 2003). Pontus için özellikle ruhsal ve kültürel bir oluşumun başlatıldığı bu dönemde, Santa yerleşmelerinde yer alan kiliselerin yoğunluğu ve bu kiliselerin bölgenin en önemli dini merkezlerinden birisi olan Sümela Manastırı ile doğrudan ilişkili oluşu göz önünde bulundurulduğunda, Santa yerleşmelerinin dini merkez olma karakteri de ön plana çıkmaktadır. Pontus'ta Merkezi Kilise tarafından özellikle 19. yüzyılda yapılan dini reformlar sonrasında Kilise, toplumsal ve bölgesel meseleler konusunda söz sahibi olmuştur. Kilise bu anlamda bölgede yer alan çeşitli yönetim komisyonlarına katılarak, Ortodoks haklarını veya yerleşilen bölgelerdeki tüm nüfusun haklarını temsil etmeye başlamıştır. İç Pontus kırsal dağlık bölgelerinde "kilise bölgeleri" ve "mahalleler" olarak ikiye ayrılan yerleşmelerin (Santa Harabeleri bu bölgeler arasında yer almaktadır), kıyı yerleşimlerle karşılaştırıldığında açık bir şekilde savunma bölgeleri oldukları görülmektedir. Genellikle sarp yamaçlı ve farklı yüksekliklerdeki bölgelerde bulunan, ulaşılması ve uzak mesafeden görünmesi zor olan bu yerleşmeler, binaların morfolojik sadeliği ve birbirine benzerlikleri nedeni ile karakterize edilmektedirler. Morfolojik sadelik, konutların yaşa dayalı kategorileri ile, sakinlerinin sosyal, ekonomik ve sınıfsal yerini ve örgütlenme işleyişini ayırt etmeye imkan vermektedir (MATΘAIOY, 1986; ANΔPEA, 1990; Gabpa, 2003, Tutkun, 2009).

Konutlar birbirine yakın inşa edilmiştir. Bölgenin tüm tarımsal faaliyetlerinin sadece birkaç ay kırsal alanda olması nedeniyle, ana konutun dışında birçok yardımcı yapılar gereksinim duyulmuştur. Küçük kırsal üretim nedeni ile küçük hacimli az sayıda yardımcı ek binalar, ana konutun hemen yanına ya da yakın bir noktasına yerleştirilmiştir. Özel açık alan sınırlaması ve avlu yoktur. Üretim türünü, sadece

yardımcı mekânlar değil, ortak kullanım binalarının türü (değirmenler, harman yerleri, samanlıklar vb.) ve bu binaların yerleşimlerine bağlı bağlantıları belirlemektedir. Diğer taraftan, ulaşılması güç olan bu bölgelerdeki kırsal yerleşmelerde (belirlenen yerleşme ile bağlantılı olarak, savunma ve mekânsal organizasyonun kontrolü nedeniyle), arazinin güçlü doğal geçişleri ve yapıların göreceli yoğunluğu dışında, açık kamusal kullanım alanlarının da minimum düzeyde olduğu görülmektedir. Bu yerleşimlerdeki iç güzergâhların darlığı ve meydanlar ile açık toplanma noktalarının yokluğu (toplantılar genellikle kapalı alanlarda veya kilisenin dış avlusunda yapılmıştır) karakteristik bir özellik arz etmektedir (MATΘAIOY, 1986; ANΔPEA, 1990; Gabpa, 2003).

Yerleşmelerdeki binaların organizasyonu ve mekânsal yapısı, iç güzergâhlar ve dışarıya ulaşabilme olanakları, insanların doğal çevre ve ekonomi çeşitliliği ile olan ilişkilerine yön vermektedir. Bu yerleşmelerin yakın veya uzak mesafedeki ekonomik merkezler ile olan ilişkileri veya ticaretleri, yerleşimin yapısı dışında, konutun inşaa organizasyonunu da dolaylı olarak etkilemektedir. Aynı şekilde yapıların fonksiyonel organizasyonu ve doğal çevre ile ilişkilerinde konumlarının, yapısal özelliklerinin ve mimari biçimlenişlerinin belirleyici olduğu da bilinmektedir. Bu nedenlerle bu kırsal yerleşmelerde geçerli olan inşaat sistemi ve inşaat tekniğinin bölgedeki sosyo-kültürel yapı ile doğrudan ilişkili olduğu da görülmektedir (Bryer, 1988; ANΔPEA, 1990).

Santa yerleşmeleri yönlenme olgusunda, manzara ve güneşten çok arazinin eğimi etkilidir; eğimin üst kotundan aşağı, açıklığa bakan cephe ön cephe. Mimari gösterişsiz, sade ve içinde yer aldığı çevreye uyumludur. Bunun en önemli nedeni endüstriye dayalı yapay malzemelerin değil, doğal malzemelerin kullanılmasıdır. Malzemeler en yakın yerel kaynaklardan temin edilmektedir. Malzemenin seçkinliğinden ve sağlamlığından ziyade kolay temin edilmesi ve iklim özelliklerine uygunluğu daha büyük önem taşımaktadır.

Yerleşmelerin konumlandığı yükseklik ve jeolojik yapı yanında, bölge ikliminin yağışlı, ılıman ve nemli olması, vadi yamaçlarının sert rüzgârlara maruz kalması sebepleri ile malzeme olarak en eski ve temel doğal malzemelerden, doğal taş ve ahşap tercih edilmiştir. Bina gövde duvarlarında, yaşama katını zeminden ayıran duvarlarda, ahır ve depo mekânlarının duvarlarında masif taş malzeme kullanılırken, döşeme ve çatı gibi elemanlarda ahşap tercih edilmiştir. Bu yönü ile incelendiğinde Santa geleneksel mimarisi; uzun deneyimler sonucunda yağış, rüzgâr, güneş ve nem gibi etkilere çeşitli çözümlerin getirildiği sade bir mimari tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıcaklık ve rüzgar; yapının dış duvar konstrüksiyonunu, nem; yapının konumlanmasından, zemin ile nasıl bir ilişki kuracağına kadar birçok yapısal kararı, rüzgâr; iklimin diğer koşullarına bağlı olarak korunma ya da yararlanma amacıyla yönlenme ve cephe organizasyonunun belirlenmesini, yağışlar ise türüne göre dış görünüşü, çatıların eğimini, örtü malzemesini ve konstrüksiyon türünün seçimini etkileyen en önemli belirleyicidir (Özgüner, 1970).

Santa yerleşmelerinde yer alan konutların yapı sistemleri, dış duvarlarda taş, iç bölme duvarlarda, döşemelerde ve çatılarda ise ahşap olmak üzere çeşitlenmektedir. Dış duvar kalınlıkları, 50-100cm (genellikle 70cm) arasında değişmektedir (Tutkun, 2009). Taş duvarlar, malzemenin işleniş ve görünüş özelliklerine göre adi taş duvar (moloz taş duvar), yontu taş duvar (kaba yontu ve ince yontu taş duvar) ve kesme taş duvar gibi sınıflara ayrılmaktadır. Taşların işlenebilirliklerine bağlı olarak, bina üzerinde kullanım yerleri ve şekilleri değişiklikler göstermektedir.

Trabzon – Yomra Bölgesi, kiremit örtü ve hartamanın her ikisinin de görülebildiği alanlardır. 1930'lu yıllara kadar, kiremit dışındaki çatı örtüleri hartama ya da daha kalın kesitli dilme tahtalardan (padar) oluşmuştur (Sümerkan, 1990). Araştırmaya konu olan Santa Harabelerinde, hartama ve benzeri organik levha kaplı çatıya rastlanamamıştır. Saptanan örtüler

çoğunlukla kiremit ve teneke örtülerdir. Fakat yörenin tarihsel geçmişinde çatı örtüsü olarak genellikle hartama ve oluklu kiremitin kullanıldığı anlaşılmıştır (Tutkun, 2009).

Santa Yerleşmeleri

Santa, merkez Piştoflu olmak üzere, İşhanlı, Çakallı, Zurnacılı, Terzili, Binatlı ve Cinganlı ile birlikte toplam 7 mahalleden oluşmaktadır. Bu yedi mahalle dışında, kuzey bölgesinde, Hancaria, Ftelenia, Oniki Köknar, Horaçandon ve Aliandon isimlerinde küçük yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bunlardan Hancaria, Terzili Mahallesi'ne; Ftelenia, Zurnacılı Mahallesi'ne; Oniki Köknar, İşhanlı Mahallesi'ne; Horaçandon, Binatlı Mahallesi'ne; Aliandon ise Cinganlı Mahallesi'ne bağlıdır. Kasabanın çarşı merkezi olan Piştoflu, yamaçlarda yer alan diğer mahallelere "stratas" denilen dar stabilize yollarla bağlıdır, (ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986; Bryer, 1985; Ballance vd., 1966; Gündüzalp, 1990).

Günümüzde, yüksek eğitim nedeni ile, Binatlı ve Terzili Mahalleleri'nin belirli bölümlerinin yoğun bir şekilde toprak altında kaldığı, hatta Binatlı Mahallesi'nin bu bölümlerinin üzerinde bir orman tabakası gözlemlenmektedir. Terzili Mahallesi'nin ise tamamen toprak altında kalmaktan, üst kotunda yer alan köknar ağaçları ile kaplı orman sayesinde kurtulduğu bilinmektedir. Bu nedenle buralardaki izlerin tespit edilmesi oldukça güçtür.

Mahallelerin birbirinden uzaklıkları bir veya birkaç km'yi bulabilmektedir. Her mahallede tümüyle taştan inşa edilmiş tek katlı konutlar, taş cepheci bir veya iki kilise ve şapel, hemen hemen her sokak başında bir çeşme bulunmaktadır. Kiliselerin büyüklükleri ve sayıları, mahallelerin nüfusları ile orantılıdır. Santa'da yer aldığı bilinen 7 mahalle içerisindeki 8 kiliseden geriye sadece dış duvarları ayakta kalmıştır. 8 Kilise'den Binatlı'da yer alan Kilise ise, çatısı ve dış duvarları ile birlikte bütün olarak ayakta kalan tek örnektir.

İşhanlı Kilisesi

Binatlı Kilisesi

Şekil 1. Santa Kiliseleri Örnekleri

Santalılar, büyük ölçüde hayvancılık, tarım ve inşaat işleri ile uğraşarak geçimlerini sağlamışlardır. Atlıca (Piştoflu) Mahallesi'nin karşısında ve vadinin batı yakasında iki kiremit fabrikası; Atlıca (Piştoflu) Mahallesi'nin alt kısımlarında kireç ocakları ve vadi geneline yayılmış, hemen hemen her Mahalle'nin çevresinde yer almak üzere otlaklar bulunduğu bilinmektedir. Yanbolu deresi üzerinde, biri Atlıca (Piştoflu) Mahallesi bağlantısında, bir diğeri Terzili Mahallesi bağlantısında, bir diğeri İki Nehir

mevkiinde, sonuncusu ise Ftelon mevkiinde bulunmak üzere dört taş köprü ile çeşitli noktalarda buğday öğütülen su değirmenleri bulunmaktadır (Tutkun, 2009; ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986).

Santa'da konutlar; genellikle iki katlı, seyrek olarak üç katlı yapılmıştır. Malzeme olarak ise kiremit kullanılmıştır. Hemen hemen her evin giriş kısmı iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri inekler için ahır olarak, diğeri ise odun,

sepet, tarım aletleri için depo olarak kullanılmıştır. Ahırın havalandırma ve ışık için küçük bir penceresi bulunmaktadır. Bu pencere ineklerin soğuktan korunması için küçük yapılmıştır. Ahırın tabanı, hayvan idrarlarının dışarı akması için eğim verilerek yapılmış tahta döşemedendir. Duvarların birinde ineklere yem olarak verilen otların yerleştirilmesi için

“Panthenin” denilen bir yer ve inekleri boyunlarından bağlamak için bir ip bulunmaktadır. Gübre, kış boyunca ahır dışındaki ön duvarın önünde toplanmakta ve ilkbaharın başlamasıyla birlikte kadınların özel geniş sepetleri ile daha iyi verim almak için sebze bahçelerinde veya tarlalarda kullanılmaktadır (Tutkun, 2009).

Terzili'de Konut

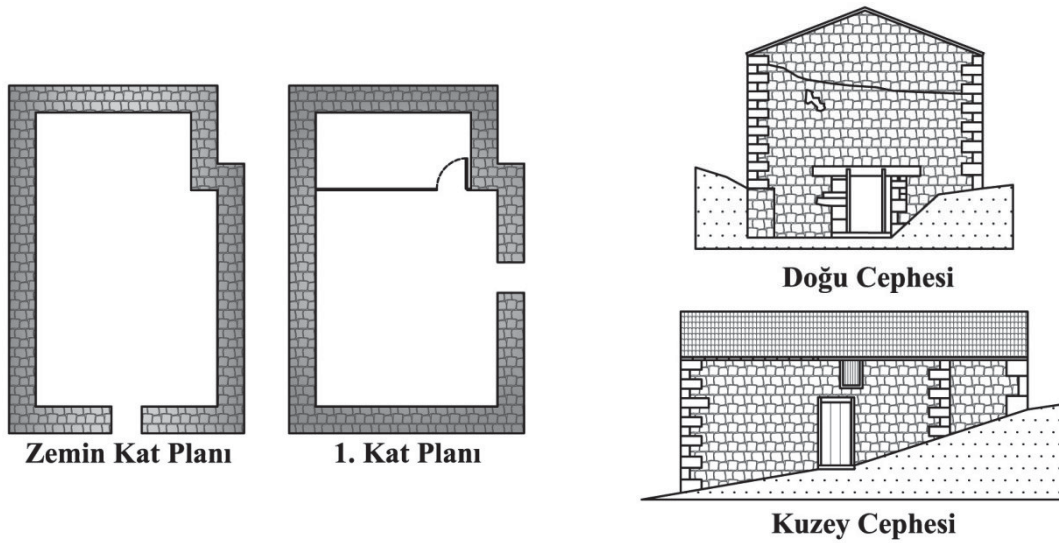
Çakallı'da Konut

Şekil 2. Santa Harabelerinde Konut

Evlerin geniş olan 1. katları konut olarak kullanılmıştır. Seyrek olarak üst katın bir bölümü ahşap duvar ile ayrılmaktadır. Ocak ve baca genellikle evlerin doğu tarafında bulunmaktadır. “Dranin” denilen baca yüksektir ve dumanın rüzgârdan içeriye girmesini önlemek için çatının daha üzerindedir. Ocağın ön tarafında yemek kabının yerleştirilmesi için kullanılan demirden yapılmış bir üçayak bulunmaktadır. Kış aylarında ineklerin kontrol edilebilmesi için, ahır ile irtibatı olan ve “hapiang” denen özel bir bodrum kapağı bulunmaktadır (Gündüzalp, 1990; ANΔPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986;

Mollaveisoğlu; Bryer, 1985; Ballance, Bryer ve Winfield, 1966, Tutkun, 2009).

Eğer varsa, üçüncü kat daha geniştir ve kış aylarında ineklerin beslenmesi için kuru ot deposu olarak kullanılmaktadır. Eğer üçüncü kat mevcut değilse, o zaman kuru otların depolanması için evin etrafında ayrı bir bina, samanlık (asieron) olarak inşa edilmektedir. Evlerin kapıları genellikle güneye dönüktür. Her evde girişin solunda içe açılan bir fırın ve hamur yoğurmak için bir tekne bulunmaktadır. Bu fırınlarda ekmek yapılmaktadır (Tutkun, 2009).

Şekil 3. Santa Harabelerinde Konut Plan ve Cepheleri

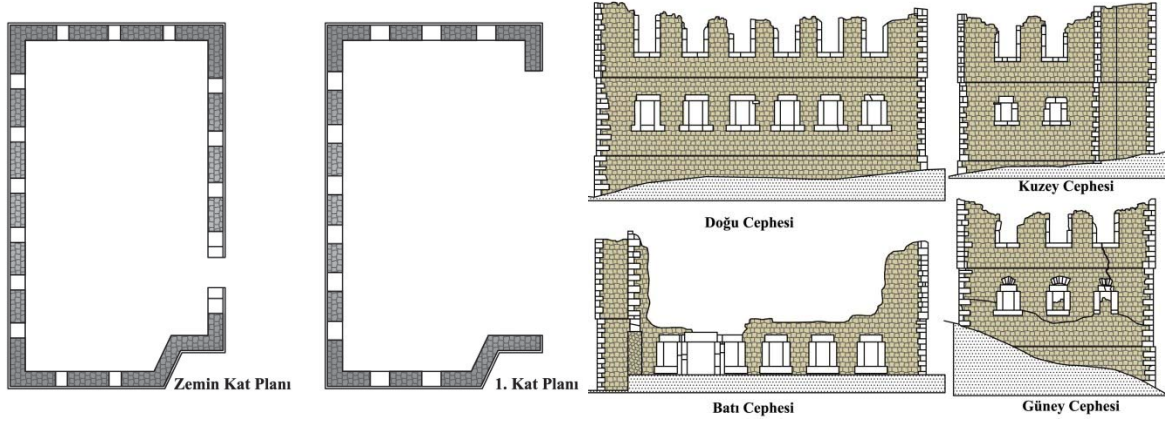
Santa'da okul binaları genel olarak iki katlıdır. Alt kat, hava şartlarından dolayı oyunlar ve törenler gibi etkinliklerin dış ortamda yapılamaması nedeni ile bu etkinlikler için kullanılmaktadır. Üst kat ise, öğrenim salonu olarak kullanılmaktadır (ANAPEA, 1990; MATΘAIOY, 1986).

İşhanlı ve Atlıca (Piştoflu) gibi tam bir ilkokulu olan ve her okulda iki öğretmeni bulunan büyük mahalleler dışında, okullarda genellikle bir öğretmen

bulunmaktadır. Nüfusu az olan Çakallı Mahallesi okul ve ibadet ihtiyacını komşu Atlıca (Piştoflu)'dan sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Cinganlı Mahallesi ile Atlıca (Piştoflu) Mahallesi arasında yer alan Katsia bölgesinde tüm Santa Mahalleleri'ne hizmet vermesi amacı ile yapılması planlanarak temelleri atılan ortaokul, savaşın çıkmasının ardından tamamlanamamıştır. Fakat temelleri halen yerinde tespit edilebilmektedir.

Şekil 4. Santa Harabeleri Piştoflu Mahallesi Okul Binası

Şekil 5. Santa Harabeleri Piştoflu Mahallesi Okul Binası Planlar ve Cepheleri

Aktif olarak kullanıldığı dönemlerde, soğuk suları ile meşhur olan Santa Mahalleleri'nde, "pegad" adı verilen su kuyuları bulunmaktadır. Bu kuyular aktıkları mahallenin, yörenin ya da evin isimleri ile anılmaktadır. Kuyular içerisinde daima durgun su bulunmaktadır. Köy dışında bulunan çeşmeler özel olarak yapılmış "kutal" denilen taş yapılar içinde bulunmaktadır. Pek çok kuyu taştan yapılan kubbeli bir yapı ile çevrilmiştir. Köy içinde yer alan kuyularda genellikle yoldan geçen insanların su içmesi için, kuyu duvarına asılmış zincirli bakır kovalar bulunmaktadır (Tutkun, 2009).

Piştöflu Merkez Mahallesi Bağlamında Yeniden Kullanıma Yönelik Bir Değerlendirme

7 mahalle ve bu mahalleler içerisinde dağılmış 173 tarihi yapının yer aldığı Santa Harabeleri oldukça geniş bir alana yayılmakta, mahallelerin her biri vadi yamacında farklı tepeler üzerinde yer almaktadır. Çalışma kapsamında yedi mahallenin her birinin genel yerleşim karakterleri incelenerek değerlendirilmiştir. Gerek fiziki yapıları, gerekse mimari karakteristikleri birbiri ile tamamen örtüşen bu mahallelerin tamamının tek seferde çalışılmasının güç olması nedeni ile çalışmanın Piştöflu Mahallesi özelinde daraltılmasına karar verilmiştir. Nüfus verileri ve içerisinde yer alan yapı stoku açısından en yüksek rakamlara sahip olması, merkezi bir noktada konumlanmış olması, mimari

karakteristik açısından diğer mahalleleri temsil edici yapılara sahip olması, ticari işlevin yer aldığı tek mahalle olması ve literatürden elde edilen bilgilere göre merkezi yönetimi ve merkezi kiliseyi de bünyesinde barındırmış olması, Piştöflu Mahallesi'nin örnek alan olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Piştöflu Mahallesi'nde yaşayan yaşlı insanlardan elde edilen sözel bilgilere göre, tarihsel sürecinde bu mahallede silah imal edildiği, nişancılık konusunda denemelerin yapıldığı ve burada konaklayan orduların her türlü teknik ihtiyaçlarının giderildiği düşünülmektedir.

Piştöflu Mahallesi içerisinde geçen stabilize yol ile eğimin üst kotunda yer alan Çakallı ve İşanlı Mahallelerine bağlanılmaktadır. Stabilize yol alt kotta vadi tabanına, vadinin karşı yamacında yer alan Zurnacı Mahallesi'ne ve vadi üzerinden ilerlendiğinde Karadeniz sahiline ulaşmaktadır. Yanbolu Vadisi'nin çok eğimli arazisi üzerinde kurulan yerleşmelerde, arazi kullanım kararlarının verilmesinde topoğrafya oldukça etkili olmuştur. Ekonomik ve tarımsal faaliyetlerini sürdürecekleri alanlar seçilirken eğimin az olduğu ve kolay erişim imkânına sahip alanların seçilmesine dikkat edilirken, yapının konumlandığı alan ile bu alanın yapıya olan etkileri ikinci planda bırakılmıştır. Piştöflu Mahallesi çoğunlukla, araziye ve çevreye hâkim konumda, eğimin üst kotlarında konumlanmıştır. Yerleşmeye olan ulaşımın zor olması bir şanssızlık değil, savunma amaçlı bir tercihtir. Bu nedenle

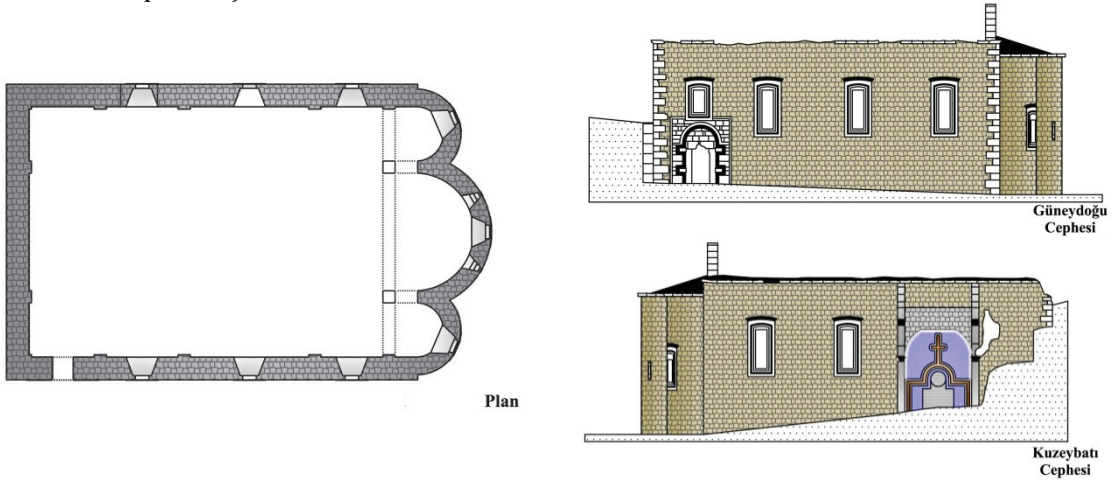
ilerleyen dönemlerde söz konusu bölgede yapılması planlanan rehabilitasyon çalışmalarında, ulaşımın kolaylıkla sağlanması hedeflenirken, doğal yol dokusunun ve yol genişliklerinin korunarak kullanılması önerilmektedir.

Yedi mahalle içerisinde ticaret işlevini yüklenen mahallenin de Piştöflu olduğu bilinmektedir. Yerleşmenin geneline bakıldığında ticaret ile konut alanlarının ayrı tutulduğu saptanmıştır. Ticaret aktivitelerinin yer aldığı yapılarla konut alanları farklı akslar üzerinde gruplanmaktadır. Ancak mahalle meydanından vadiye inen yol aksı üzerinde yer alan yapıların zemin katlarının ticari işlevler ile değerlendirildiği, üst katlarının ise konut işlevli olduğu düşünülmektedir (Tutkun, 2009).

Tamamı yığma sistem taş duvarlarla inşa edilen Piştöflu Mahallesi yapılarından günümüze sadece; 34 konut, 1 kilise, 2 şapel, 1 okul ve 1 çeşme ayakta kalmıştır. Bu yapıların yanında, temellerinden planları belirlenebilecek durumda pek çok kalıntı saptanmıştır. Köyde yaşayan yaşlıların ifadelerine ve yapı üzerinden okunan izlere göre, ayakta kalan yapılardan birinin geçmişte cezaevi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapı, köy meydanına yakın bir noktada, kilisenin kuzeybatısında yer almaktadır. Kilise, cezaevi, çeşme, okul vb. yapıların meydan çevresinde toplanmış olması, merkezi bir

yerleşim anlayışını ön plana çıkartmaktadır. Aktif kullanıldıkları dönemlerde, Santa yerleşmelerinde yer alan meydanlar, diğer Pontus kırsal yerleşmelerinde olduğu gibi harman yerleri olarak da kullanılmıştır (Tutkun, 2009; URL 4, 2008).

St.Kyriake, St.Panteleimonos, St.Christophoros adlı kilise ve şapellerden, kilisenin mahallenin merkezinde meydan yakınında, şapellerden birinin vadiye inen yol üzerinde mahalle çıkışında, diğer şapelin ise mahalle dışında, merkezin güneybatısında yer aldığı anlaşılmaktadır. Her üç yapının da çatıları; defnecilik, yağma ve sert iklim koşulları sebepleri ile tamamen yok olmuştur. Bu yapılardan geriye sadece dış duvarları ayakta kalmıştır. Büyük hasarlar görmüş olan dış duvarlar üzerinde büyük çatlaklar ve yarılmalar dikkat çekicidir. Kilise zemin döşemeleri ise tamamen yok olmuştur. Meydanda yer alan kilise duvarlarında 2 fresk, 2 kabartma ve giriş kapılarından biri üzerinde yer alan haç dikkat çekicidir. Köyde yaşayan yaşlıların ifadelerine göre, meydanda yer alan kilisenin yanında Santa Mahallelerindeki en büyük çan kulesi olduğu bilinmesine rağmen, alanda bu kulenin izine rastlanamamıştır. Meydanda yer alan Christoforos Çeşmesi'nin yanından yukarıya doğru çıkan merdivenler, bir taraftan kiliseye bağlanırken, bir taraftan da mahalle içerisine giden patikayı sonlandırmaktadır (Tutkun, 2009).

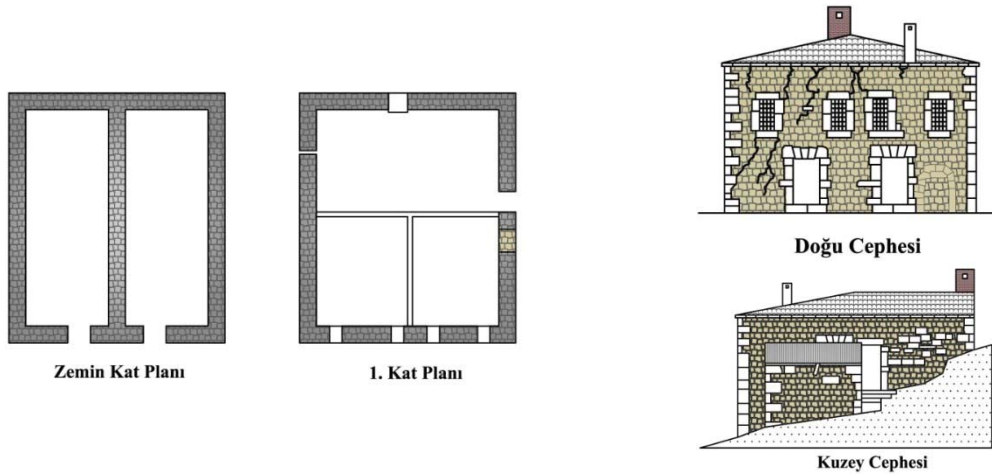
Şekil 6. Piştöflu Mahallesi Kilise Plan ve Cepheleri

Mahalle ortasındaki meydan sınırında yer alan okul binasının, 1923 yılında 7 sınıftan oluştuğu yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Söz konusu binanın yapım sisteminden ve yakın bölgelerde yer alan benzer mimari örneklerden yola çıkılarak, binanın 2 katlı olduğu düşünülmektedir. Günümüzde ise binanın çatısı ve dış duvarlarının üst kısımları tamamen yıkılmıştır. Sağlam kalan dış duvarlar üzerinde çeşitli hasarlar ve çatlaklar göze çarpmıştır. Binanın döşemeleri tamamen yok olmuştur. Bina üzerinde döşemelere ait sadece birkaç dış duvar - döşeme bağlantısı izlerine rastlanmıştır.

Piştöflu Mahallesi, Santa Harabeleri ve İç Pontus karakteristik özellikleri incelendiğinde, sert iklim ve yağışlar nedeni ile alanda açık toplanma ya da etkinlik mekânlarının geçmişinde de bulunmaması, bu amaçla kilise bahçesinin ya da meydanın kullanılmış olması, buna karşılık kapalı toplanma mekanı olarak kilisenin, kahvehanenin ve büyük evlerin tercih ediliyor olması, yeniden işlevlendirmede çözümlenmesi gereken bir başka problemi ortaya koymaktadır. Mahallede yer alan okul binası incelendiğinde, büyüklük ve konum olarak toplu yapılacak etkinliklere hizmet verebilecek nitelikte olması, her yöne açılan cephelerinin bulunması, yapılacak bütünleme ile kullanıma kazandırılacak olan üst katın, sınıflarda olduğu gibi küçük bölümlenmelerle daha küçük etkinlikler için alternatif mekânlar sağlaması, okul binasının yeniden işlevlendirilmesinde, çok amaçlı sosyal ve kültürel etkinlik mekânı olarak ele alınmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir (Tutkun, 2009).

Sert iklim koşulları nedeni ile yörede rahatça bulunabilen malzemelerden taşın yoğun kullanımı sonucu yapılarda doluluk / boşluk oranlarından doluluk oranının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Gerek taş malzemenin geniş boşluklara imkân vermemesi (yataydaki taşıyıcılık gücünün zayıf olması nedeni ile), gerekse ısı kaybının minimuma indirilmesi gibi nedenlerle plan tipi son

derece basittir. Piştöflu Mahallesi'nde yer alan konutlar "Basit Aşhaneli Plan Tipi" özellikleri göstermektedir. Fakat konutların pek çoğunda ocak / baca tespit edilememiştir. Konutlar zorunlu olarak eğime dik konumlandırılmakta, girişler ve mekânlar buna göre düzenlenmektedir. Eğimin yönlendirici etkisi, rüzgâr ve yağışlardan kaçınmayı da güçleştirmektedir. Yapı örneklerinin tamamı zemine oturmakta olup bu kat genellikle ahır, depo ve ticari amaçlara hizmet vermektedir. Sivil mimari yapılara ait rölöveler incelendiğinde, yapıların en-boy oranları ve yüksekliklerin hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Farklı malzemelerle oluşturulan yapı duvarlarında, seçilen malzemelerin yerel imkânlarla sağlanabilen malzemeler olduğu belirlenmiştir. Yerel malzemelerin daha ekonomik olması, kolay bulunması ve uygulama tekniğinin bilinmesi bu seçimlerde etkili olmaktadır. Yapılara eklenmesi planlanan yeni mekânlar ve yapılması planlanan ekler, topoğrafyadan kaynaklı olarak yine eğime dik bir şekilde konumlandırılmaktadırlar. Tüm konutlarda ıslak hacimler ana bina dışında, sonradan yapılan eklerle çözülmüştür. Çatı biçimleri açısından yapılan irdelemeler sonucunda, genellikle beşik çatı ve 3 yöne eğimli kırma çatı kullanıldığı belirlenmiştir. Çatı örtü malzemelerinin genellikle oluklu kiremitten oluştuğu saptanmıştır. Ancak çatı örtü malzemesi açısından Doğu Karadeniz'in Yomra aksından ikiye ayrıldığı ve bu aksın batısında hartama, doğusunda ise kiremit kullanıldığı bilinmektedir. Santa Harabeleri ise Yomra aksı üzerinde yer alan Yanbolu Vadisi üzerinde konumlanmaktadır. Bu nedenle, her ne kadar Piştöflu Mahallesi özelinde incelenen yapı örneklerinin büyük çoğunluğunda çatı örtü malzemesi olarak oluklu kiremit kullanıldığı belirlenmiş olsa da, önceki dönemlerde yer yer hartama kullanıldığı da düşünülmektedir. Ancak, yapı genelinde kullanılan malzemelerin taş ağırlıklı olması ve Santa Yerleşmelerinde ahşap kullanımının oldukça düşük seviyede bulunması da bu durumun tersini işaret etmektedir.

Şekil 7. Piştöflu Mahallesi Konut Plan ve Cepheleri

Yapılan alan çalışmaları sonucunda elde edilen rölövelerden yararlanılarak yapılan değerlendirmelerde, alanda yer alan özgün mimari yapıların bazılarının iyi durumda bulunmasına rağmen, pek çoğunun orta seviyede ya da harap durumda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu yapıların yeniden kullanıma kazandırılabilmesi için teknik müdahalelerin yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Alan çalışması ile ele alınan yapılardan dokuz tanesinin iyi durumda, 8 tanesinin orta dereceli, 3 tanesinin ise harap durumda olduğu tespit edilmiştir. Bu yapıların tamamına yakınının bakım - onarım, sağlamlaştırma, yapısal, işlevsel ve ekonomik yenileme, çevresel yenileme gerektirmesinin yanında, fiziksel durumlarına bağlı olarak bazılarının bütünleme gerektirdiği yerinde tespit edilmiştir. Ele alınan yapıların tamamında yenileme - yeniden işlevlendirme gerekmektedir. Bunlara karşılık, ele alınan yapıların hiçbirinde temizleme, kopyasını yapma ve anastilosis gerekmemektedir. Yeniden yapım ise, ele alınan yapılarda gerekmemekle birlikte, alanda yer alan yapı izlerinin yeniden ayağa kaldırılabilmesi için gerekli bir teknik olarak düşünülmüştür. Yerinde koruma önerildiği için konumsal yenileme gerekli görülmemektedir.

Piştöflu Mahallesi özelinde gerçekleştirilen çalışmalarda, tespit edilen yapıların kullanılabilir mekanları ile, gelişmemiş mekanlarının ortaya konulması, alanda yer alan özgün mimari yapıların genel

karakterlerinin belirlenerek bu doğrultuda çözümler aranabilmesi için önemlidir. Örneğin bu çalışmalar sonucunda, pansiyon ev olarak kullanılması planlanabilecek konutların ıslak hacim ve mutfak gibi hizmet mekânlarının bulunmayışı, aşhanelerin mutfak işlevini karşılamak için yeterli görülmeysi, asıl kullanım amacı ahır, depo vb. olan mekânların yeni işlevlendirmede farklı amaçlar için kullanılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenlerle Piştöflu Mahallesi için denenen modelde, "Pasif Koruma" politikalarının yeterli olmayacağı düşünülerek "Aktif Koruma Politikaları" önerilmiştir.

Tarihi çevrelerde restorasyon çalışmaları yapılar grubu bazında ele alındığında üç kategoride incelenmekte; birinci kategoride kuralcı ve parçalı düzenlemeler, ikinci kategoride; renovasyon, konservasyon ve yeniden yapım çalışmaları, üçüncü kategoride ise korunamayacak durumda olan, yıkılabilen ya da yeniden inşa edilebilecek olan binaların rekonstrüksiyonu ile tarihi kent strüktürü içerisinde, yeniden yapımı öngörülmeden yıkılan binaları kapsamaktadır. Piştöflu Mahallesi'nde yer alan yapılara yönelik gerçekleştirilebilecek restorasyon çalışmalarında birinci kategoride yer alan kuralcı ve parçalı düzenlemeler ile ikinci kategoride yer alan renovasyon, konservasyon ve yeniden yapım çalışmaları gerekli görülürken; üçüncü kategoride yer alan tekniklerin uygulanmasına gerek olmadığı anlaşılmaktadır.

Tarihi anıtların ve sitlerin korunması ve restorasyonu için özel planlama stratejilerinin geliştirilmesi, salt fiziksel planlama yerine kullanım organizasyonunun da planlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda, yeniden canlandırılması planlanan tarihi alanlarda zaman zaman yeni yapıların planlanarak inşa edilmesine izin verilebilmektedir. Ancak izin verilen bu yeni yapıların ve bu yapılara yüklenen yeni kullanımların, tarihi çevrelerin genel uyumu göz önünde bulundurularak ele alınması gerekmektedir (Appleyard, 1981; Kuntay, 2004). Tarihi yapıların korunması ve yeniden canlandırılması uygulamalarında, prensip olarak, yapının geçirmiş olduğu tüm tarihi periyotların korunması beklenmektedir. Her ne kadar belirli işlevler yüklenmiş olan binaların anıt olarak ele alınıp, evrim süreçlerinin yansıtılabilmesi için tüm periyotlarının birlikte ele alınması gerekiyor olsada; aktif korumanın sağlanabilmesi için, bu periyotlar içerisinde en belirgin olanının seçilerek, çalışma genelinin bu doğrultuda sürdürülmesi gerekmektedir (Appleyard, 1981).

Özetle; yerleşimin yapısal organizasyonu, sosyal yapısı, sınıfsal organizasyonu, topoğrafik ve çevresel özellikleri, ekonomik unsurlar ve hüküm süren faaliyetler, yerleşimin mekânsal kimliğini şekillendirmekte, yerleşim tablosunu değiştirmektedir. Bu bilgiler, araştırmaya konu olan Santa Harabeleri'nin de tarihi Pontus sınırları içerisinde yer alan sınır köylerinden biri olması, ticari ve askeri yolların kesiştiği bir coğrafyada yer alması, 19. yüzyıl boyunca gözlenen nüfus hareketlerine rağmen, büyük oranda "şematik olarak değişmeden" kalan bölgelerden birisi olması, bugün terk edilmiş olmakla birlikte, temel mekânsal formunun korunmuş olması nedenleri ile önemlidir, (Tutkun, 2009).

Piştoflu Mahallesi'nin yeniden kullanıma kazandırılarak, alanın kalkındırılmasının sağlanmasında itici güç, fiziksel faktörler olarak belirlenmiştir. Kırsal yerleşme karakteri ve içerisinde yer alan mimari mirasların korunmasının, hem yerel hem de bölgesel ekonomiye büyük katkılar

sağlayacağı ve bu durumda yerel halkın kısmen kullandığı geleneksel taş evlerin konaklama (pansiyon) amaçlı değerlendirilmesinin, bu katkıyı daha da güçlendireceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z., 1999. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Appleyard, D., 1981. *The Conservation of European Cities*, Second Press, The MIT Press - Cambridge - Massachusetts and London, England.
- Aysu, M.E., 1976. Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri, "Kent Planlama Bütünü İçinde Sistematik Bir Çözümleme, Planlama, Tasarlama Modeli Trabzon Kenti Orta - İç Kale Tarihi Yerleşimi Üzerinde Bir Deneme, Doktora Tezi, İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.
- Ballance, S., Bryer, A. ve Winfield, D., 1966. *Nineteenth Century Monuments, APXEION ΠΟΝΤΟΥ* (Arheion Pontou 28-1966), Part I, AOHNAI, çev. Akademi Çeviri Hizmetleri (2009).
- Bryer, A., 1988. *Nineteenth - Century Monuments in the City and Vilayet of Trebizond: Architectural and Historical Notes, Part 2*
- Bryer, A., 1988. *Peoples and Settlement in Anatolia and Caucasus 800-1900*, Variorum Reprintis, London.
- Bryer, A., Winfield, D., 1985. *The Byzantine Monuments and Topography of Pontos, Volume I, Dumbarton Oaks Studies*, Washington DC.
- Dursun, Y., 2015. Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461 - 1682), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Programı, Doktora Tezi, Trabzon.
- Emir, O., 2011. *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Serander Yayınevi, Trabzon.
- Fitch, J.M., 1990. *Historic Preservation, "Curatorial Management of the Built World"*, The University Press of Virginia, Charlottesville and London, USA.
- Gabpa, E.G., 2003. *ΑγροΤΙΚΟΤΗΤΑ ΧΩΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ: ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο αι. εως ΤΙΣ Αρχές ΤΟΥ 20ου*, (Rural Areas and Dwellings In Pontos From 19th to the Early 20th Century: Rural Settlements in the Regions of Argynroupoli and Trebizond), ISBN 960-343-436, çev. Akademi Çeviri Hizmetleri (2009).

- Gedikli, Y., 2008. *Pontus Meselesi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Gündüzalp, N., 1990. Santa Bölgesi Üzerine, *Tarih Boyunca Karadeniz Kongreleri Bildirileri* (II.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun.
- Hasol, D., 1995. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM, Geliştirilmiş 6. Baskı, İstanbul.
- Karagöz, İ., 2006. *Greç, Bizans ve Eski Türk kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Kolektif, 2007. *Pontus Sorunu* (Başlangıçtan Günümüze), Editör Usta, V., Serander Yayınları
- Kuban, D., 2000. *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu – Kuram ve Uygulama*, YEM, Birinci Baskı, İstanbul.
- Kuntay, O., 2004. *Sürdürülebilir Turizm Planlaması*, Alp Yayınevi, Ankara.
- Larkham, P.J., 1996. *Conservation and the City*, Routledge, London and New York.
- Mollaveisoğlu, N., İnanç Turizminde Unutulan Başkent Santa Harabeleri, *Karadeniz Yaşam*.
- Mümtaz, H., 2004. *Karadeniz'in Kitabı Pontus Masalı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Özgüner, O., 1970. *Köyde Mimari Doğru Karadeniz*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, No:1, Ankara.
- Özyaba, M., 2001. *Doğu Karadeniz Bölgesi Yaylalarında Eko Turizm Olanaklarının Araştırılması ve Kentsel Bölgesel Ekonomiye Olan Etkileri*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Sümerkan, M.R., 1990. *Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Tutkun, M., *Santa Harabeleri ve Yeniden Kullanıma Kazandırılması Üzerine Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ABD, Ekim 2009.
- Üçüncüoğlu, A. G. ve Kahveci, A. *Kadimden Cumhuriyete Argyropolis – Baiuberdon (Baber) Yer Adları ve Kavimler*, Trabzon.
- ΑΝΔΡΕΑ ΑΓ. ΣΠΥΡΑΝΤΗ ΑΤΡΟΥ, 1990. ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΣΑΝΤΑΣ ΠΟΝΤΟΥ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, çev. Akademi Çeviri Hizmetleri (2009).
- ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΛΑΖΑΡΙΔΗ, 1986. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΤΗΣ ΗΡΩΙΚΗΣ ΣΑΝΤΑΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΑΝΤΑΙΩΝ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, çev. Akademi Çeviri Hizmetleri (2009).
- URL 1, <http://maps.google.com>, 2009.
- URL 2, http://kassiani.fhw.gr/asiaminor/Forms/fl_emmaBody.aspx?lemmaid=8994, 2015.
- URL 3, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hegumen>, 2015.
- URL 4, http://www.turkcebilgi.com/dumanli_trabzon/ansiklopedi.Dumanli,2008.

Bütünleşik Kentsel Koruma ve Ekonomisi: Trabzon Kenti Örneği¹

Sanem ÖZEN TURAN^{II}, Saliha AYDEMİR

KTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 61080, Trabzon

Özet

Hızlı kentleşme sonucu yok olan tarihi değerler ve kültürel çevre tahribi beraberinde korumanın önemini gündeme getirmiştir. Ancak uygulanan koruma yaklaşımları sadece tekil yapıların fiziksel olarak korunup kollanmasından ibaret olduğundan uzun süreçte etkili ve başarılı olunamamıştır.

Korumaya kısa dönemli değil, ancak; etkili, kalıcı ve gelişime açık olabilmesi için, orta dönemde daha geniş çerçeveden bakılması gerekir. Öncelikle korunacak “alan” tanımı tekil yapılardan yapı gruplarına, çevre ölçeğine hatta fiziksel, sosyal, kültürel, tarihsel, ekonomik tüm özellikleriyle kent bütününe genişletilmelidir. Koruma olgusu salt bir saklama, koruma ve kollama kavramlarından çıkarılıp, “koruma-değerlendirme-geliştirme” kapsamında düşünülmelidir ve “bütünleşik koruma” kapsamında ele alınmalıdır.

Bu çalışmada kuramsal çerçevesi çizilen “Bütünleşik Kentsel Koruma” kavramının; planlama, değerlendirme ve finans modelleri üzerine Trabzon kenti için bir model önerisi belirlenmeye çalışılmıştır. Kentin tarihi ticaret aksı olan ve günümüzde de halen önemini koruyan Çarşı mahallesi, Kemeraltı bölgesi, bir diğer adıyla Hanlar Bölgesi, pilot bölge olarak seçilmiştir.

Çalışma kapsamında, alana ilişkin analizler yapılmış ve olası senaryo seçenekleri üretilmiştir. Kentsel koruma uygulamalarında katılması gereken aktör gruplarının olası senaryo seçeneklerinden nasıl ve ne şekilde etkileneceklerini irdeleyebilmek için “toplumsal etki değerlendirmesi” yapılmıştır. Ayrıca, aktör gruplarının olası senaryoları nasıl etkileyecekleri irdelenmeye çalışılmıştır, yani, olası senaryolar arasından beğendikleri seçeneği kabul etme isteklerini, bu seçeneğin olması durumunda hangi maliyetlere (sosyal ve ekonomik maliyetlere) razı olacaklarını ve ne kadar katkı verebileceklerini değerlendirebilmek için “koşullu değerlendirme yöntemi” kullanılmıştır. Buralardan çıkan sonuçlara göre, çalışma alanı ve kent için öneriler getirilmiş ve genel olarak kentsel koruma için stratejiler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Koruma, Kent Planlama, Bütünleşik Kentsel Koruma, Koruma Ekonomisi, Toplumsal Etki Analizi, Koşullu Değerleme Yöntemi

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik Bilim Dalı'nda tamamlanmış olan “Bütünleşik Kentsel Koruma ve Ekonomisi: Trabzon Kenti Örneği” adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, aynı zamanda KTÜ Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) fonu tarafından desteklenen 2007.120.003.1 kod no.lu proje kapsamında hazırlanmıştır.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar; sanem@ktu.edu.tr; Tel: (532) 6072232

Giriş

Tarihi çevreler yerleşim bölgelerini tarih öncesinden günümüze kadar geçen zaman sürecinde yaşamış insan topluluklarının ortaya koyduğu medeniyetlerinin birikimleri ve ürünleridir. Tarihi çevreler, insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmektedirler (Özen, 2005). Tarihi çevrenin korunması, tıpkı doğal çevrenin korunması gibi, özel bir bilinçlenme sonucu olmaktadır (Kuban, 2000). Tarihi çevrelerin geçmiş ile bugün ve gelecek arasında köprü bağlantısını sağlamada önemli rol oynadıkları gerçeğinin bilincine varılmalı ve günümüzde tarihi çevrelerin ve taşınmaz kültür varlıklarının tehdit altında oldukları göz ardı edilememelidir.

Ülkemizde korumaya ilişkin bilinç, toplum tarafından henüz içselleştirilememiştir. Halen süregelen koruma yaklaşımları ve uygulamaları ile kente kimlik kazandıran, kültürel sürekliliği sağlayan tarihi çevrelerin atıl alanlar olmaktan kurtulmalarını sağlamak, onları canlandırmak ve yaşanabilecek mekanlar haline getirmek mümkün görünmemektedir. Günümüzde uygulanan koruma yöntemleri çoğunlukla, tekil yapılar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Özen, 2005). Oysa, korunacak "alan" tanımı tekil yapılardan yapı gruplarına, çevre ölçeğine hatta fiziksel, sosyal, kültürel, tarihsel, ekonomik tüm özellikleriyle kent bütününe genişletilmelidir. Korunması gerekli kültür varlıklarının kent mekanındaki dağılımları arasında tarihsel, ekonomik, sosyal ve işlevsel bağlar kurulmalıdır. Korumanın kimin için olduğu, korunanın kimler tarafından kullanılacağı unutulmamalıdır. Kent halkını yapılarıyla bütünleştirmek, yapılarını ve çevrelerini sevdirmek ve böylece mekanları yaşanır hale getirmek gerekmektedir. Bunu sağlamanın bir yolu ise "bütünleşik koruma"dır (Özen, 2005).

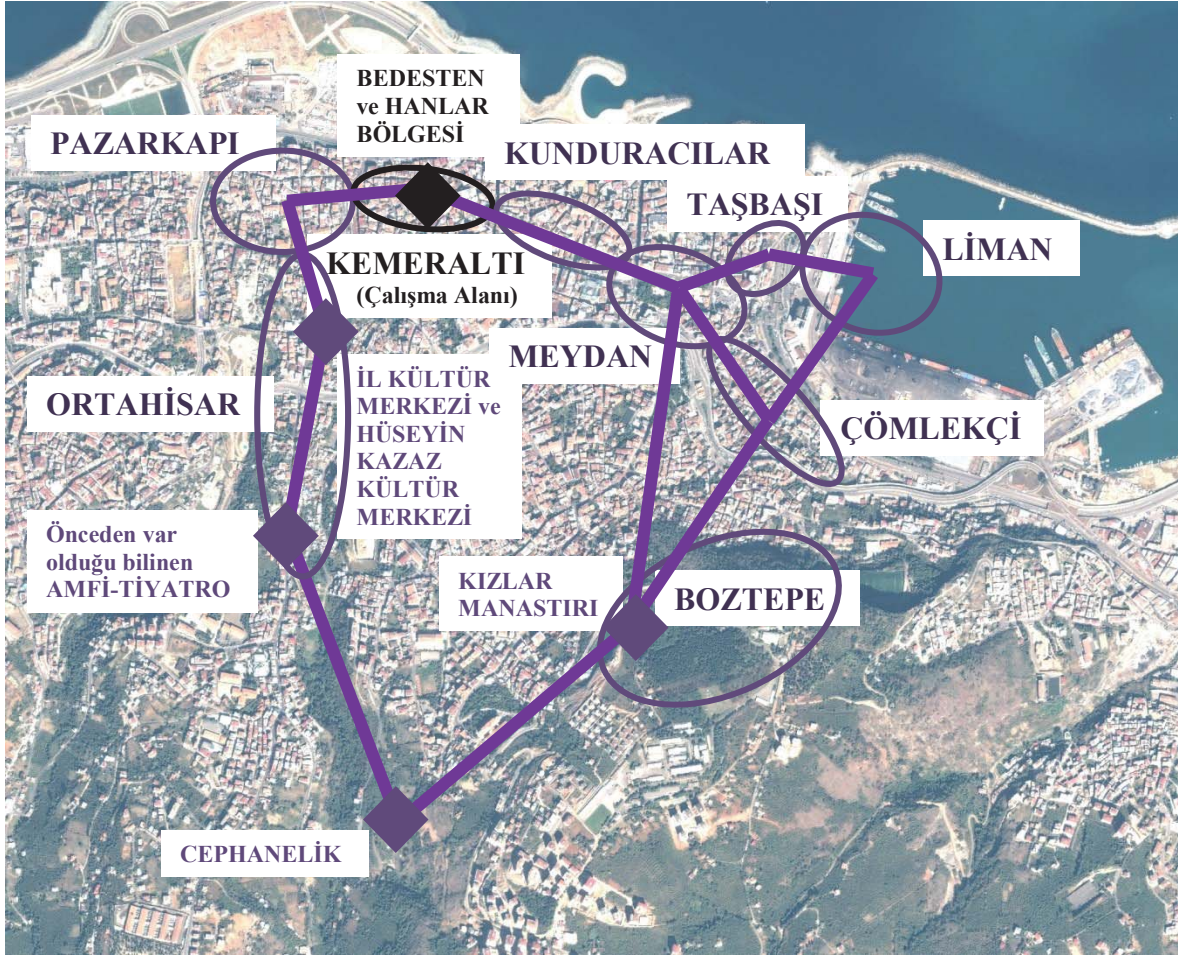
Trabzon kentinin tarihsel gelişimi ve mevcut profil göz önüne alındığında, yine aynı şekilde, parçacı yaklaşımın süregeldiği görülmektedir. Kendi aralarında bir bağ kurulamadığından bir bütün oluşturamamaktadırlar. "Koruma

Yaklaşımlarına Yeni Bir Bakış Açısı Olarak "Bütünleşik Koruma" – Trabzon Örneği" adlı çalışmada (Özen, 2005) Trabzon kentinin bütünleşik koruma yaklaşımı ile değerlendirilebileceği bir şema önerilmiştir (Şekil 1). Bu şemaya göre; "kentnin eski ticaret merkezi olan Kemeraltı, Mumhane ve Pazarkapı yöresinde bulunan hanlar yeniden işlevlendirilerek kente prestij ve ekonomik katkı sağlayacak kente kimlik kazandıracak / kent kimliğini güçlendirecek bir bölge olarak kentin yukarıda adı geçen bölgeleriyle işlevsel bağlar kurulabilir (yeni yaya yolları / mekanları, meydanlar, pasajlar, geçitler, vb. kentsel nişler gibi). Ortahisar, Pazarkapı, Kemeraltı, Kunduracılar, Meydan, Liman, Çömlekçi ile Boztepe, Kızlar Manastırı ve Cephanelik arasında bir yaya ağı oluşturulabilir, bunların yakın çevresine taşıt ulaşımı da düzenlenebilir" denilmektedir.

Bu çalışmada "Bütünleşik Kentsel Koruma" kavramının; planlama, değerlendirme, finans modelleri üzerine Trabzon kenti için önerilen yukarıdaki şema doğrultusunda, kent için bir model önerisi belirlenmeye çalışılmıştır. Şu soruların yanıtı aranmıştır:

- Koruma uygulamalarındaki aktörler kimlerdir?
- Korumanın maliyeti / bedeli nedir?
- Bu bedel kim / kimler tarafından karşılanmalıdır?
- Korumanın toplumsal ve ekonomik faydaları nelerdir?
- Koruma uygulamalarından kimler ne şekilde yararlanmaktadır?
- Koruma uygulamalarında fayda – maliyet dengeleri kurulabilmekte midir?
- Koruma uygulamalarının finansmanı nasıl sağlanacaktır?
- Kentteki aktörlerin olası koruma uygulamalarındaki bedeli karşılama isteği var mıdır?

Bu çalışma sonucunda, kentte dağınık olarak yer alan kültürel miras öğelerinin mekansal ilişkileri kurularak, bir anlamda, aralarında "dışsal ekonomi" sağlayacak düzenlemeler yapılabileceği gösterilmeye çalışılmış, kentsel koruma için finans modelleri irdelenmiştir.

Şekil 1. Trabzon kentine önerilen bütünselik koruma yaklaşımı şeması (Özen, 2005).

Çalışmada İzlenen Yöntem

Çalışma kapsamında, alana ilişkin analizler yapılmış ve olası senaryo seçenekleri üretilmiştir. Alan çalışması kapsamında, öncelikle veri tabanı hazırlanmış, lazer tarama ile alandaki cephelerin rölöveleri çıkarılarak alanın mimari özellikleri saptanmış ve gerçekleştirilen müşteri ve yaya sayımları ile alandaki yaşam kullanıcı profili üzerinden incelenmiştir.

Paydaşların korumaya karşı tutum ve davranışlarının, katılımlarının belirlenmesi ve olası senaryo seçeneklerini

değerlendirmeleri amacı ile yüz yüze anket tekniği uygulanmıştır.

Trabzon Kemeraltı Hanlar bölgesinin çalışma alanı olarak seçildiği bu çalışmada, çalışma özelinde kentsel koruma uygulamalarından etkilenebilecek aktör gruplarını belirlemek üzere; ICOMOS'un "Economics of Conservation: An Appraisal of Theories, Principles and Methods" raporundan (URL-1) yararlanılmıştır. Buna göre; paydaşlara göre kültürel miras korumanın olumlu-olumsuz tüm etkilerini şu şekilde açıklanmaktadır (Tablo 1):

Tablo 1. Aktörlere Göre Kültürel Miras Korumamın Etkilerinin Dağılımı (URL-1)

	Üretici	Etki	Tüketici	Etki
1° etkilenen aktör	Alandaki mal sahibi	+ gayrimenkul değerinde artış - bakım-onarım maliyeti +/- vergiler ⁽¹⁾	Alandaki kullanıcı	+ gayrimenkul değerinde artış - bakım-onarım maliyeti +/- vergiler ⁽¹⁾ + prestij +/- yaşam kalitesi ⁽²⁾ +/- dışsallıklar ⁽³⁾
	Alandaki yerel yönetim	+/- vergi matrahı - bakım-onarım maliyeti + prestij	Alandaki kiracılar	- kira artışı + prestij +/- yaşam kalitesi +/- dışsallıklar
	Alandaki hizmet sağlayıcılar	+ ziyaretçi akışı (hasılat) - bakım-onarım maliyeti + prestij	Hizmetten faydalanan (turist, ziyaretçi,..)	+ turizm / ziyaret + hizmet
2° etkilenen aktör	Alan dışındaki mal sahibi	+ gayrimenkul değerinde artış	Alan dışındaki kullanıcı	+ gayrimenkul değerinde artış +/- dışsallıklar
	Alan dışındaki hizmet sağlayıcılar (rehber, gösteri sanatçısı, turizm acentası)	+ ziyaretçi akışı (hasılat) + istihdam	Alan dışındaki kiracılar	- kira artışı + prestij +/- yaşam kalitesi +/- dışsallıklar
			Alan dışında hizmetten faydalanan	+ turizm / ziyaret + hizmet
3° etkilenen aktör	1° ve 2° aktör. çalışanları	+ istihdam		
	Tedarikçiler	+ satışlar		
	Ulusal ekonomi	+ çarpan etkisi	Halk	+ prestij + miras değeri

(1) Yönetimlerin yaklaşımlarına göre değişir.

(2) Tescilli yapılar yaşamak için çok konforlu olmayabilir.

(3) Olumsuz; gürültü, kirlilik, park problemleri,.. Olumlu; ulaşım ve güvenlik maliyetlerinde indirim,..

ICOMOS'un bu raporundan (URL-1) hareketle, çalışma özelinde kentsel koruma uygulamalarından etkilenebilecek aktör grupları üreticiler ve tüketiciler olarak sınıflanmış ve kendi içlerinde

derecelendirilmiştir. Buna göre, alt grupta toplam 13 aktör grubu belirlenmiş ve anket çalışmasında kullanılmak üzere her grup için örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Belirlenen aktör grupları ve örneklem sayıları

	Etkilenme düzeyi	Aktör Grupları	Örneklem	
			Sayısı (n)	Yüzde (%)
Üreticiler	1° etkilenen aktör	Alandaki yerel yönetim	15	1,94
		Alandaki mülk sahibi	17	2,19
	2° etkilenen aktör	Alan dışındaki yerel yönetim	4	0,52
		Alan dışındaki mülk sahibi	25	3,23
		Turizm Acenteleri	4	0,52
	3° etkilenen aktör	Üniversite	3	0,39
Sivil Toplum Kuruluşları		15	1,94	
Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları		5	0,65	
Tüketiciler	1° etkilenen aktör	Alandaki kiracılar	27	3,48
		Alandaki müşteriler-ziyaretçiler	150	19,35
	2° etkilenen aktör	Alan dışındaki kiracılar	26	3,35
		Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler	100	12,90
3° etkilenen aktör	Halk	384	49,55	
Toplam			775	100

On üç aktör grubu için hazırlanan sekiz farklı anket formunda:

- “Binaya ilişkin sorular” yalnızca alandaki mülk sahipleri ve kiracılara sorulmuş ve yapılarını değerlendirmeleri istenmiştir. Sorular tescilli yapılar ve tescilli olmayan yapılara göre farklılık taşımaktadır. Genel olarak yapının bakım - onarım ihtiyacının olup olmadığı, bunun için finansal desteğe ihtiyaçlarının olup olmadığı sorularını içermektedir.

- İkinci soru dizisindeki “Kemeraltı Sokağı’na ilişkin sorular” tüm aktör gruplarına sorulmuş ve sokak hakkındaki fikirlerinin alınması amaçlanmaktadır. Sokakta eksikliğini duydukları konular açık uçlu olarak sorulmuştur. Ayrıca alan ve alan dışındaki müşterilerden-ziyaretçilerden ve halktan sokağı tercih etme sebeplerini belirtmeleri istenmiştir.

- Üçüncü soru grubunda “yapılabilecek koruma uygulamaları ile ilgili sorular” yöneltilmiştir. Katılım bilincinin sorgulanabilmesi için, deneklere sokağın iyileştirilmesine katkıda bulunabileceklerin kimler olduğu ve bu aktörlerin birlikte hareket edip edemeyecekleri, koruma uygulamalarının gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan en önemli konuların neler olduğu, yapılabilecek iyileştirme çalışmalarının sokağa ve kente ne tür katkısının bulunacağı, olumlu katkısı var ise katkının neler olabileceği sorulmuştur.

- Dördüncü soru dizisi, “olası senaryo seçeneklerinin değerlendirmesi” ile ilgilidir. Tüm aktör gruplarının soru formunda yer almıştır. Tarihi yapıların en genel anlamda değerlendirilmesi açısından bazı kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler aktör grupları arasında farklılık göstermektedir (Tablo 3). Her aktör grubu için kendilerini etkileyecek

kriterler dikkate alınmıştır. Belirlenen bu kriterleri, deneklerin önem derecesine göre onlu skalada (1 – en önemsiz, 10 – en önemli olacak şekilde) ağırlıklandırmaları istenmiştir.

Hazırlanan senaryo seçenekleri kendilerine gösterilerek ve yukarıda açıklanan seçenekleri, ağırlıklandırdıkları kriterler özelinde 10’lu likert sıralaması üzerinden puanlamaları istenmiş ve hangi seçeneğin sokak ve kent için daha yararlı olduğunu düşündükleri sorgulanmıştır. Ayrıca, beğendikleri seçenek üzerinden eleştirileri alınmıştır. Son olarak böylesi bir projenin gerçekleşmesi durumunda projenin finansmanı için oluşturulabilecek bir fona ne kadar destek olacakları sorulmuştur.

Anketlerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile, kentsel koruma uygulamalarında katılması gereken aktör gruplarının olası senaryo seçeneklerinden nasıl ve ne şekilde etkileneceklerini irdeleyebilmek için “toplumsal etki değerlendirmesi” yapılmıştır. Ayrıca, aktör gruplarının olası senaryoları nasıl etkileyecekleri irdelenmeye çalışılmıştır, yani, olası senaryolar arasında beğendikleri seçeneği kabul etme isteklerini, bu seçeneğin olması durumunda hangi maliyetlere (sosyal ve ekonomik maliyetlere) razı olacaklarını ve ne kadar katkı verebileceklerini değerlendirebilmek için “koşullu değerlendirme yöntemi” kullanılmıştır. Buralardan çıkan sonuçlara göre, çalışma alanı ve kent için öneriler getirilmiş ve genel olarak kentsel koruma için stratejiler geliştirilmiştir.

Tablo 3. Aktör gruplarından değerlendirmeleri istenen kriterler

	Üreticiler								Tüketiciler				
	Alandaki yerel yönetim	Alandaki mülk sahibi	Alan dışındaki yerel yönetim	Alan dışındaki mülk sahibi	Turizm Acenteleri	Üniversite	Sivil Toplum Kuruluşları	Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları	Alandaki kiracılar	Alandaki müşteriler-ziyaretçiler	Alan dışındaki kiracılar	Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler	Halk
Sübvansiyonların artışı													
Hibelerin artışı													
Vergi matrahında azalma													
Gayrimenkul değeri													
Bakım - onarım maliyeti													
Vergi indirimi													
Kar													
Kira bedeli													
İstihdam artışı													
Kamu hizmetlerinde iyileşme													
Ticari (Verilen) hizmette iyileşme													
Alana yapılacak yeni yatırımlar													
Ziyaretçi sayısı													
Turizme katkı													
Yaşam kalitesinde iyileşme													
Prestij													
Estetik													
Özgünlük													
Tarihsel değer													
Mimari değer													
Belgesel değer													
Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değer													
İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü													
Park problemleri													

Çalışma Alanına İlişkin Bilgiler

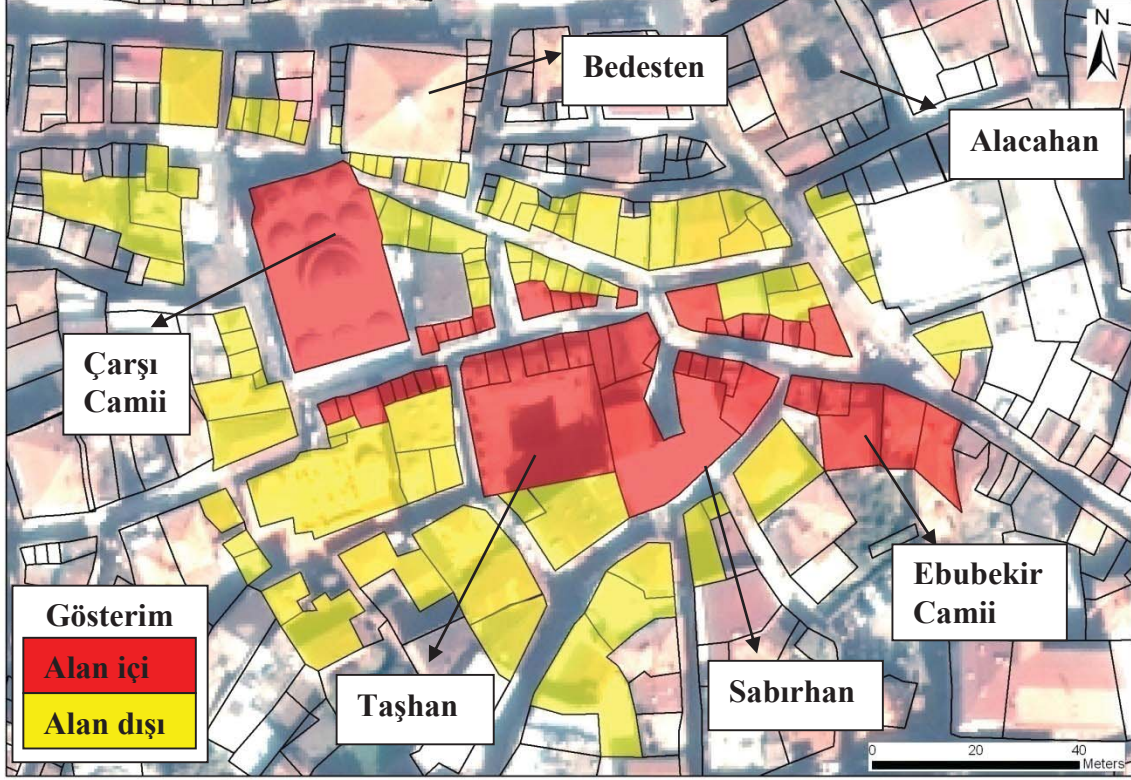
Çalışmada Trabzon kenti için önerilen bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı şeması üzerinden koruma ekonomisini irdelemek üzere; kentin tarihi ticaret aksı olan ve günümüzde de merkeze olan yakınlığı ve erişilebilirliği ile önemini halen koruyan Çarşı mahallesi, Kemeraltı bölgesi, bir diğer adıyla Hanlar Bölgesi, pilot bölge olarak seçilmiştir (Şekil 1). Pilot bölgede tescilli yapıların yoğunlaştığı Semerciler Caddesi ve hanların da bulunduğu Terziler Sokak çalışma alanı (Şekil 2) olarak seçilmiştir. Alanın hemen etrafı ise olası uygulamalardan etkileneneği için "alan dışı" olarak adlandırılan etkilenme bölgesi olarak belirlenmiştir.

Kemeraltı bölgesindeki 581 yapının 84'ü tescillidir. Büyük kısmı Osmanlı dönemine aittir. Yapı yüksekliklerine göre, yapıların en fazla 4 katlı yapılardan oluştuğu, yeni yapılan binaların daha fazla katlı olduğu görülmüştür. Geçmişte kentin merkezi alanı olan Kemeraltı bölgesi bugün de ticari işlevini sürdürmektedir. Bölgedeki ticaret türünün konfeksiyon, mefruşat ve kişisel hizmet işlevinde yoğunlaştığı, bunları büro, elektronik eşya satıcıları ve kamu hizmetlerinin izlediği görülmektedir.

Çalışma alanı içerisinde yer alan tüm işyerlerinde yapılan ön anket çalışması ile,

buradaki günlük ziyaretçi potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bilgilere göre, ana yol üzerinde yer alan dükkanların, yan yollarda kalan dükkanlara oranla daha fazla ziyaretçi potansiyeli olduğu açıkça

görülmektedir. Aynı ticari işlev türüne ve benzer mekan büyüklüğüne sahip iki ticaret birimi arasında bulunduğu yola göre bazen 4-5 kat ziyaretçi farkı ortaya çıkmıştır.

Şekil 2. Çalışma alanı

Çalışma Alanındaki Kentsel Koruma Uygulamaları İçin Olası Senaryo Seçenekleri

Çalışmada korumanın gerekliliğinin ortaya konabilmesi için "hiçbir şey yapmamak" ve "bir şeyler yapmak" olmak üzere iki senaryo sorgulanmalıdır. Çalışmanın bir diğer amacı günümüzde uygulanan parçacı yaklaşım ile bütünleşik kentsel koruma yaklaşımını karşılaştırmaktır. Böylece karşılaştırma yapılacak üç senaryo ortaya çıkmaktadır (Şekil 3):

Seçenek 1- Hiçbir şey yapmamak (Mevcut durumun devamı)

Seçenek 2- Parçacı yaklaşım (Sadece anıtsal tescilli yapıların restorasyonu ile koruma)

Seçenek 3- Bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı (Gerek tescilli gerekse tescilli olmayan tüm yapılara fiziksel ve/veya işlevsel bir müdahale)

Şekil 3. Olası senaryolar

Olası senaryo seçeneklerinin maliyet hesabında yapım maliyeti ve yapım sürecinde işgünü kayıpları nedeniyle işyerlerinin yaşayacakları ekonomik kayıplar dikkate alınmıştır.

- Yapım maliyeti:
Alandaki ve alan dışındaki (etkilenecek alandaki) yapıların değerlemede arsa için

emsal (karşılaştırma) yöntemi, bina için ise maliyet yöntemi (Nişancı, 1998) kullanılmıştır. Her ne kadar tarihi yapıların değerlemesinin günümüz yapılarınınkinden farklı bir şekilde yapılması gerekse de tescilli yapıların değerlemesinde herhangi farklı yöntem kullanılmamıştır, çünkü, tarihi yapı değerlemesi günümüzde de tartışılan bir konudur.

Çalışmada uygulanan yöntem formüle edilecek olursa;

$$TD = AD + YYMD - YYMD*YO$$

(TD: Taşınmaz değeri; AD: Arsa Değeri; YYMD: Yapının Yaklaşık m² Değeri; YO: Yıpranma Oranı)

Yapılan hesaplamalar alanda yapılan taşınmazlarla ilgili değer sorgulaması sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Çok önemli derecede bir farklılığa rastlanmamıştır.

Maliyetler hesaplamasında; meslek odaları ve kamu kurumlarınca belirlenen 2009 yılı birim maliyet cetvelleri (URL-2) kullanılmıştır.

Seçenek 1 mevcut durumun devamı niteliğinde olduğu için maliyet sıfırdır. Seçenek 2’de sadece tescilli yapılara dair bir müdahale olduğundan, proje ve uygulama maliyeti toplamı 414.743,35 TL’dir.

Seçenek 3’te tüm yapılara ve alanın bütününe dair bir müdahale olduğundan, hesaplamada alana ve yapılara (tescilli ya da tescilsiz tüm) ilişkin yapılan müdahaleler ve istimlak bedelleri hesaplanmıştır. Buna göre; alana ilişkin yapılan müdahalelerin maliyeti toplamı 30.641,24 TL, tüm yapılara ilişkin ayrı ayrı çıkarılan proje ve uygulama maliyeti toplamı 927.190,08 TL tutmuştur. İstimlak bedelleri toplamı ise 367.141,22 TL’dir. Bu sonuçlara göre, seçenek 3’ün toplam maliyeti 1.324.972,54 TL’dir.

- İş gücü kaybı:

Ayrıca olası uygulama esnasında dükkanların kapanması gerekeceğinden her seçenek ve dükkan için projenin gerektirdiği kayıp gün ve müşteri sayısı hesaplanmıştır. Bu hesaplamada işletmelerin ortalama günlük ciroları temel girdilerden biridir. Ancak bu konuda alandan bilgi edinmenin olanaksızlığı dikkate alınarak, “günlük ortalama müşteri sayısı” esas alınmıştır. Bu nedenle alanda bir ön çalışma yapılarak, her işletmenin günlük ortalama müşteri sayısı sorulmuştur. Her seçenek özelinde, her yapının uygulama aşamasında kapalı kalacağı yaklaşık gün sayısı uzmanlardan alınan bilgilere göre tahmin edilmeye çalışılmıştır. Buna göre; gerek proje ve

uygulama maliyeti açısından gerekse de uygulama süresince kayıp olan gün ve müşteri-ziyaretçi sayısı bakımından yerel yönetim ve alandaki dükkan sahipleri için seçenek 3 diğer seçeneklerden oldukça fazla maliyet getirmektedir.

Değerlendirme

Aktör gruplarının bütünlük kentsel korumaya karşı görüş ve tutumları teker teker değerlendirilmiştir. Ancak aktör grupları arasındaki görüş ve tutum benzerliklerini / farklılıklarını ortaya koyabilmek, ortak yönleri somut olarak ortaya çıkarmak için gruplar arasında karşılaştırmalar yapılmalıdır. Bu görüşten hareketle bulgular üzerinden irdelemeler yapılmıştır.

Kemeraltı Sokağına İlişkin Değerlendirmeler:

Tüm aktör gruplarının yorumları birlikte karşılaştırıldığında çoğu aktör grubunun alanın yaşam kalitesini düşük ve orta derecede değerlendirdiği görülmektedir. Alanda eksikliği duyulan konuların başında altyapının (aydınlatma, zemin döşemesi, elektrik telleri) niteliksiz olması yer almaktadır. Sokağın dar ve sıkışık olması, bakımsızlığı, ticari hizmetin kaliteli olmayışı ve kamu hizmetlerinin (güvenlik, denetim, çevre temizliği) niteliksiz olması göze çarpan diğer olumsuzluklardır. Belirtilen tüm bu olumsuzluklar bir koruma proje ve uygulaması ile iyileştirilebilir.

Memnuniyet düzeyine bakıldığında; tüm aktörlerin, güvenlik, bakım ve düzen açısından sorun yaşandığı görülmektedir. Yerel yönetimce yakın zamanda kameralı güvenlik sistemleri ile donatılan alanın güvenlik probleminin büyük bir oranda düzeltilebileceği söylenebilir. Yaya yoğunluğundan genel olarak mülk sahibi ve kiracılar memnun, ziyaretçiler ise memnun değildir. Ana sokaktaki yoğunluk, sokağın darlığı ve kalabalık olmasının dışında, esnafın tezgahlarıyla yolu işgal etmesi, seyyar satıcıların çok olması ve taşıtların yolu işgal etmesi olumsuzlukların ana nedenleri olarak gösterilebilir. Bunun için zemine ilişkin düzenleme gerekir.

Yapılabilecek Koruma Uygulamalarına İlişkin Değerlendirmeler:

Bütünleşik korumanın ilkelerinden biri de yönetimsel sürdürülebilirlikte katılımın gerekliliğidir. Yapılabilecek koruma uygulamalarıyla ilgili olarak olması gereken katılımın boyutları hakkında tüm aktörlerin

görüşü alınmıştır. Ortaya çıkan sonuca göre; belediye ve valilik yapılabilecek iyileştirme çalışmalarına kesinlikle katkı vermesi gereken aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Aktör gruplarına göre iyileştirme çalışmalarına katkı vermesi gerekenler (%)

Aktör grupları	Üreticiler								Tüketiciler				
	Alandaki yerel yönetim	Alandaki mülk sahibi	Alan dışındaki yerel yönetim	Alan dışındaki mülk sahibi	Turizm Acenteleri	Üniversite	Sivil Toplum Kuruluşları	Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları	Alandaki kiracılar	Alandaki müşteriler-ziyaretçiler	Alan dışındaki kiracılar	Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler	Halk
Fikrim yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,0	5,0
Belediye	100	82,4	100	92,0	100	100	86,7	100	77,8	90,0	96,2	79,0	86,2
Valilik	60,0	52,4	100	72,0	75,0	33,3	33,3	40,0	59,3	64,7	65,4	55,0	52,1
Yöre halkı	46,7	23,5	25,0	32,0	50,0	33,3	73,3	20,0	33,3	37,4	23,1	20,0	31,3
Tüm Trabzon halkı	40,0	5,9	-	32,0	25,0	66,7	26,7	20,0	14,8	21,3	34,6	43,0	38,3
Üniversite	73,3	35,3	75,0	28,0	50,0	100	46,7	40,0	22,2	29,3	30,8	37,0	36,5
Sivil Toplum Kuruluşları	46,7	17,6	-	20,0	-	100	53,3	40,0	7,4	18,0	30,8	27,0	28,6

Üniversite ve sivil toplum kuruluşlarının payı da azımsanmayacak düzeydedir. Aktör grupları koruma uygulamalarında yerel yönetimin bilim insanları gibi profesyoneller ile işbirliği içerisinde çalışmaları gerekliliğini savunmaktadırlar. Ancak sadece yerel yönetim ve üniversite iyileştirme çalışmalarında kendilerini tamamen sorumlu hissetmektedirler. Sivil toplum örgütleri ve halk taşın altına ellerini sokmakta kısmen kararsızdırlar. Ayrıca kentlinin katılım konusunda çekimser mali yardıma ihtiyaç duyulacağıdır. Bir diğer görüş ise teknik yardım üzerinedir. Oysaki korumanın sosyal boyutunu ön plana çıkarmaya yönelik bir aşama olan işbirliği ve katılım süreci maalesef üniversite dışındaki aktörlerce öncelikli olarak görülmemektedir.

Aktörlerin neredeyse tümü yapılabilecek iyileştirme çalışmalarının Kemeraltı sokağı ve Trabzon kentine katkısı olacağı görüşünde hemfikirdirler. Kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılabilecek

oldukları görülmektedir. Yerel yönetim sivil toplum kuruluşlarını, yöre halkını ve tüm kentliyi yanında tutmak istemektedir. Benzer oranlarla alandaki kiracılar ve ziyaretçiler kısmen de olsa desteğe hazır görünmektedirler.

Kemeraltı Sokağı'nda ve kentte koruma uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için en çok hangi yardıma ihtiyaç duyulacağına yönelik aktörlerin en çok yoğunlaştığı görüş

iyileştirme çalışmalarının Kemeraltı sokağına ve kente diğer katkılarını incelediğimizde, deneklerin neredeyse hepsi turizmin ve ekonominin canlanmasında görüş birliğine varmışlardır.

Kültürel mirasın korunup öne çıkması ile birlikte estetik bir görünüm ve düzen sağlanacağı için kentin tanıtımına katkı sağlayacağı ve buna bağlı olarak da müşteri ve ziyaretçi sayısının artacağı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ayakta kalan tarihi değerleri koruyarak kent kimliğinin ve

imajının korunabileceği yönünde bir uzlaşma vardır. Aktörler kentsel koruma uygulamalarının fiziksel dokuyu iyileştireceği, yaşam kalitesini artıracığı turizmi ve buna bağlı olarak kent ekonomisini canlandıracağı, bunun prestij sağlayacağı ve böylece kentin gelişip kalkınabileceğinin bilincindedirler.

Önerilen Seçeneklerin Değerlendirilmesi:

Olası senaryo seçeneklerine ilişkin değerlendirmede aktör gruplarının, her aktör grubunda ortak bulunan kriterlerin ve seçeneklerin etkileri ele alınmıştır.

İki veya daha fazla bağımsız değişkenin bir bağımlı değişken üzerine etkisini araştırırken İki yönlü Anova analizi kullanılabilir. Bağımsız değişkenlerimiz kriter, seçenek ve grup; bağımlı değişkenimiz seçeneklerin ağırlıklandırılmış puanlarıdır. Bu tür bir yaklaşım, bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin ayrı ayrı etkilerini hesaplamakla birlikte bağımsız değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimini de hesaba katmaktadır.

Seçenek değişkeni değerlendirildiğinde; seçeneklerin ortalama ağırlıklı puanları 3. Seçenekte en yüksektir (Tablo 5).

Tablo 5. Seçeneklerin ortalama ağırlıklı puanları bazında seçeneklerin karşılaştırılması – iki yönlü varyans analizi

Seçenek	Homojen Gruplar	Ortalama
Seçenek 1	a	4,70
Seçenek 2	b	6,22
Seçenek 3	c	7,35

Kriter değişkeni değerlendirildiğinde; tarihsel değer, mimari değer, turizme katkı ve estetik kriterlerinin her aktör grubu için yüksek derecede önem taşıdığı görülmektedir. Düzenleme / iyileştirme sonucu vergi matrahında azalma ve vergi

indirimi kriterleri ilgili aktörlerce verilen puanların ortalaması en az önem taşıyan kriterler olarak belirlenmiştir. Ortak kriterler açısından ise kamu hizmetleri kriterinin en az önem taşıyan kriter olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Seçeneklerin ortalama ağırlıklı puanları bazında kriterlerin karşılaştırılması – iki yönlü varyans analizi

Kriter	Homojen Gruplar	Ortalama
Kamu hizmetlerinde iyileşme	a	5,42
İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü	b	5,62
Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değerler	c	5,75
Ticari (Verilen) hizmette iyileşme	d	5,94
Belgesel değer	d	5,95
Park problemleri	d	5,97
Alana yapılacak yeni yatırımlarda artış	d,e	5,98
Prestij	d,e	5,98
Özgünlük	d,e	6,02
Yaşam kalitesinde iyileşme	e	6,11
Ziyaretçi sayısında artış	f	6,27
Estetik	f	6,28
Turizme katkı	g	6,53
Mimari değer	h	6,77
Tarihsel değer	h	6,78

Kriterler ayrı ayrı değerlendirilirse; Seçenekler açısından; her kriter için seçenek 1'in ortalaması en düşük iken seçenek 3'ün ortalaması en yüksektir. Gruplar açısından ise; sonuçlar Tablo 7'de

özetlenmiştir. Buna göre, her kriter için alandaki mülk sahibi ve alan dışındaki kiracılar gruplarının ortalaması en düşüktür. Bunun nedeni kriterlere verdikleri katsayının düşük olmasıdır.

Tablo 7. Gruplar açısından kriterlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi

Gruplar	Alandaki yerel yönetim	Alandaki mülk sahibi	Alan dışındaki yerel yönetim	Alan dışındaki mülk sahibi	Turizm Acenteleri	Üniversite	Sivil Toplum Kuruluşları	Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları	Alandaki kiracılar	Alandaki müşteriler-ziyaretçiler	Alan dışındaki kiracılar	Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler	Halk
Ziyaretçi sayısında artış													
Alana yapılacak yeni yatırımlarda artış													
Turizme katkı													
Ticari (Verilen) hizmette iyileşme													
Kamu hizmetlerinde iyileşme													
Yaşam kalitesinde iyileşme													
Prestij													
Estetik													
Özgünlük													
Tarihsel değer													
Mimari değer													
Belgesel değer													
Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değer													
İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü													
Park problemleri													
En yüksek ortalama			Orta						En düşük ortalama				

Seçenekler ayrı ayrı değerlendirilirse; Kriterler açısından ise her seçenek için tarihsel değer ve mimari değer kriterlerinin ortalaması en yüksektir. Aktörler önerilen

seçeneklerde kamu hizmetlerinde iyileşmenin çok fazla olmayacağı görüşündedirler (Tablo 8).

Tablo 8. Kriterler açısından seçeneklerin ayrı ayrı değerlendirilmesi

Kriterler	Ziyaretçi sayısında artış	Alana yapılacak yeni yatırımlarda artış	Turizme katkı	Ticari (Verilen) hizmette iyileşme	Kamu hizmetlerinde iyileşme	Yaşam kalitesinde iyileşme	Prestij	Estetik	Özgünlük	Tarihsel değer	Mimari değer	Belgesel değer	Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değer	İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü	Park problemleri
Seçenek 1															
Seçenek 2															
Seçenek 3															
En yüksek ortalama							Orta						En düşük ortalama		

Gruplar ayrı ayrı değerlendirilirse; Seçenekler açısından; her aktör grubu en az seçenek 1'i, en çok ise seçenek 3'ü beğenmişlerdir.

Kriterler açısından ise sonuçlar Tablo 9'da özetlenmiştir. Buna göre, her grup için tarihsel değer ve mimari değer kriterlerinin ortalaması en yüksektir.

Tablo 9. Kriterler açısından grupların ayrı ayrı değerlendirilmesi

Kriterler	Ziyaretçi sayısında artış	Alana yapılacak yeni yatırımlarda artış	Turizme katkı	Ticari (Verilen) hizmette iyileşme	Kamu hizmetlerinde iyileşme	Yaşam kalitesinde iyileşme	Prestij	Estetik	Özgünlük	Tarihsel değer	Mimari değer	Belgesel değer	Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değer	İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü	Park problemleri
Alandaki yerel yönetim															
Alandaki mülk sahibi															
Alan dışındaki yerel yönetim															
Alan dışındaki mülk sahibi															
Turizm Acenteleri															
Üniversite															
Sivil Toplum Kuruluşları															
Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları															
Alandaki kiracılar															
Alandaki müşteriler-ziyaretçiler															
Alan dışındaki kiracılar															
Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler															
Halk															
	En yüksek ortalama				Orta				En düşük ortalama						

Aktör gruplarından yerel yönetim, çevre mahalle muhtarları, mülk sahipleri ve alandaki kiracılar tarihsel değer ve mimari değer tarihi yapılarla ilişkin değerlendirmelerde çok önemli bir kriter olduğunu vurgulamaktadırlar. Ancak, önerilen senaryo seçenekleri bu kriterlere göre değerlendirdiklerinde, bu aktörlerin önemli düzeyde bir farklılık görmedikleri, yani koruma yönünde yapılabilecek müdahalelerin tarihsel ve mimari değeri etkilemeyeceği görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Anket çalışmasındaki birebir görüşmelerden ve anket değerlendirmelerinden elde edilen sonuçlara göre, bu aktörler dokunmama anlayışı ile tarihsel ve mimari değerlerin öne çıkacağı görüşünde oldukları görülmektedir. Oysaki dokunmama anlayışı koruma kavramı ile bağdaşmamaktadır. Kendi haline bırakmak, tarihi yapıları köhneme ve doğru müdahaleler yapılmadığı takdirde yok olma sürecine sokacaktır.

Sonuçlar

Trabzon'un demografik ve fiziksel büyümesi kentlilik ve kente uyum sorunlarına neden olabilmektedir. Kentsel büyüme giderek kentsel "kalabalıklaşmaya" dönüşmektedir. Kalabalıklaşan toplum, kültürel değerlerin korunmasının öncelikleri arasına koymamaktadır. Mimari kültürel mirasın tescilli alanlarda gerekli bakım, onarım ve etkin kullanımdan yoksundurlar. Kültürel mimari mirası tekil olarak koruma, kentsel korumayı garanti etmemektedir. Bu nedenle kültürel miras alanları (sitler) ve onları çevreleyen dokuyu da koruma kapsamında değerlendirmek ve bir bütünlük sağlamak gereklidir ki bu "bütünleşik kentsel koruma" kavramıyla ifade edilmektedir.

Sadece yapı/yapı gruplarından oluşan fiziksel dokunun korunması, kentsel korumayı güvence altına almaz. Yapılardaki

ekonomik iyileştirmenin yanı sıra sosyal işlevler de iyileştirilerek korunmalıdır ki buralardaki yaşam kalitesi yükselsin. Kentsel yaşam kalitesinin iyileştirilmesi “bütünleşik kentsel koruma” ile olanaklıdır.

Kentsel yaşam kalitesi tüm paydaşların/aktörlerin ortak yararının ifadesidir. O nedenle aktörler de bu ortamın oluşmasında/oluşturulmasında sorumluluk almalıdırlar.

Bu doğrultuda yapılan sorgulamalarda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır:

İlgili tüm aktör gruplarının değerlendirilen olası senaryolar için hazırlanan bu seçenekler arasında bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı ile önerilen seçenek 3 ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım ile aktör gruplarının doğrudan neler kazanıp neler kaybettikleri Tablo 10’da özetlenmiştir:

Tablo 10. Aktör gruplarının seçenek 3’e göre fayda ve maliyet değerlendirmesi

	Üreticiler								Tüketiciler				
	Alandaki yerel yönetim	Alandaki mülk sahibi	Alan dışındaki yerel yönetim	Alan dışındaki mülk sahibi	Turizm Acenteleri	Üniversite	Sivil Toplum Kuruluşları	Mühendislik-Mimarlık-İnşaat Firmaları	Alandaki kiracılar	Alandaki müşteriler-ziyaretçiler	Alan dışındaki kiracılar	Alan dışındaki müşteriler-ziyaretçiler	Halk
Sübvansiyonların artış	-	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hibelerin artışı	-	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vergi matrahında azalma	-	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gayrimenkul değeri	0	+	0	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bakım - onarım maliyeti	0	-	0	-	0	+	0	+	-	0	-	0	0
Vergi indirimi	0	+	0	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kar	0	+	0	+	0	0	0	0	+	0	+	0	0
Kira bedeli	0	0	0	0	0	0	0	0	-	0	-	0	0
İstihdam artışı	+	+	+	+	+	0	+	0	+	+	+	+	+
Kamu hizmetlerinde iyileşme	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ticari (Verilen) hizmette iyileşme	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Alana yapılacak yeni yatırımlar	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ziyaretçi sayısı	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
Turizme katkı	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Yaşam kalitesinde iyileşme	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Prestij	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Estetik	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Özgünlük	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Tarihsel değer	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Mimari değer	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Belgesel değer	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Merak, hayranlık, övünç gibi duygusal değer	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
İnsan yoğunluğuna bağlı gürültü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Park problemleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

“+” fayda, “-” maliyet ve “0” ilgisiz olarak gösterilmektedir.

Bütünleşik koruma yaklaşımı ile önerilen seçenek 3 için maliyet hesabı çıkarılmıştır. Buna göre; diğer seçeneklerle karşılaştırıldığında, gerek proje ve uygulama maliyeti açısından gerekse de uygulama süresince kayıp olan gün ve

müşteri-ziyaretçi sayısı bakımından yerel yönetim ve alandaki dükkan sahipleri için seçenek 3 diğer seçeneklerden oldukça fazla maliyet getirdiği görülmektedir. Tüm bu maliyetlere rağmen, getirdiği sosyal fayda da hesaba katıldığında, aktörler seçenek 3’ü

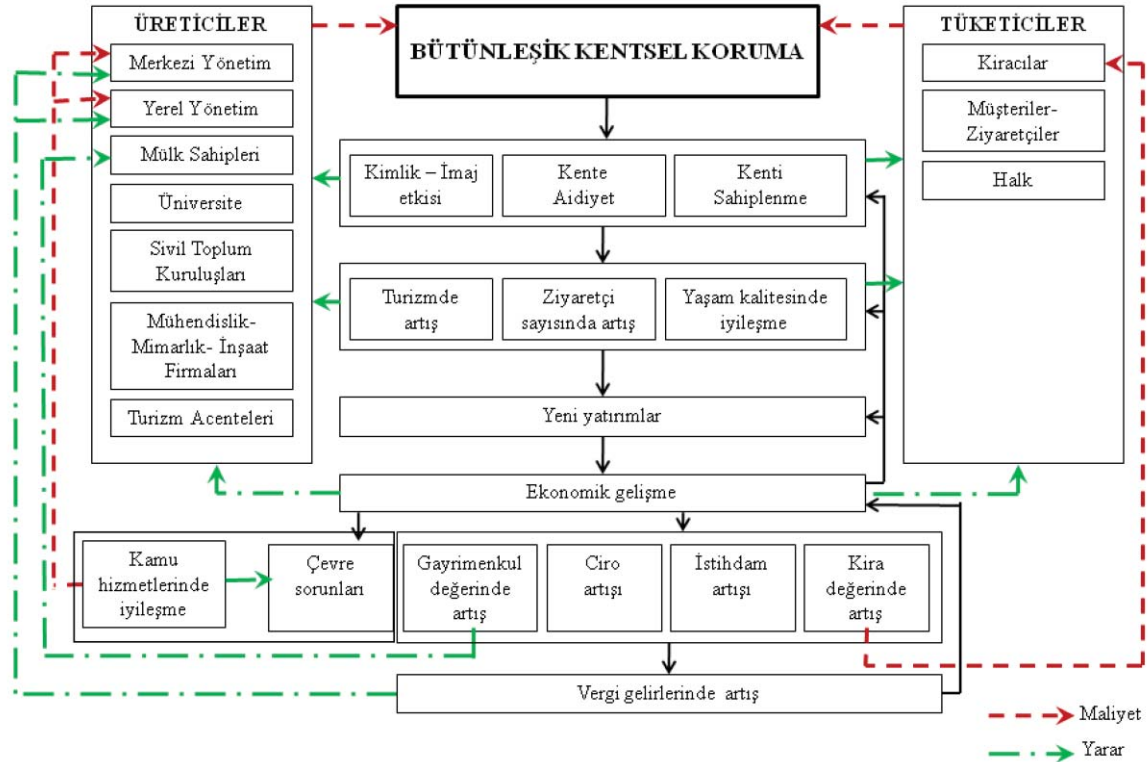
daha çok benimsemişler ve böylesi bir projenin uygulanmasına razı görünmektedirler. Aktörlerin geneli proje bedelinin karşılanmasında destek olmayı da taahhüt etmektedirler.

Korumanın tüm insanlık için olduğu ve bu bedeli kullanan herkesin ödemesi gereğinden yola çıkarak, aktörlerin bedeli karşıladığı takdirde yerel yönetimlere düşen maddi yük hafifleyecektir. Halkın da bedel ödemeyi kabul ettiği yani içselleştirdiği bir proje, fizibilitesi de uygun hale geldiğinden yerel yönetimler tarafından uygulanabilir projeler sıralamasında yer bulacaktır. Bu nedenle de kaynak/fon arayışları öncelikli hale gelecektir.

Bu çalışmada olası senaryo seçenekleri çalışmanın amacı doğrultusunda

değerlendirilmeye çalışılmıştır. Uygulaması gerçekleşmiş bir proje üzerinden çalışma yürütülemediğinden birçok değer (müşteri sayısında artış, turizme katkı, prestij, vs.) varsayım niteliğinde kalmış, ölçülememiştir. Aktör gruplarının seçeneklere göre yaptıkları tahmini puanlamalar üzerinden değerlendirme yapılabilmıştır. Bu nedenle fayda - maliyet dengelerinin kurulup kurulmadığına dair net bir kaniya varılamamaktadır. Böylesi bir değerlendirme süreci, olası bir koruma uygulaması öncesinde mevcut durumun analizi ve sonrasında yapılacak performans değerlendirme ölçütleri ile daha somut sonuçlar verebilecektir.

Bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı ile elde edilen fayda ve maliyetler aşağıdaki semaki kurgu ile somutlaştırılabilir. Buna göre (Şekil 4):

Şekil 4. Bütünleşik kentsel korumanın aktörlere göre maliyetleri ve yararları.

Kentsel koruma, kamu yararına yönelik bir eylem olmasından dolayı, toplumun tüm aktörlerinin koruma uygulamalarına etkin bir şekilde katılımını gerektirir. Bu nedenle bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı, korumanın bedelinin, toplumun gerek üretici gerekse de tüketici aktörleri

tarafından karşılanmasını öngörür.

Koruma uygulamaları, üretici ve tüketici aktörlere maliyet getirmesine rağmen, sağladığı toplumsal ve ekonomik faydalar da göz ardı edilemez. Bütünleşik kentsel koruma yaklaşımı, kentin kimlik-imaj

etkisini güçlendirerek kentlilik bilincinin bileşenlerinden olan, toplumun kente aidiyet ve kenti sahiplenme duygularını harekete geçirir. Bu toplumsal faydalar da turizmde ve ziyaretçi sayısında artış gibi ekonomik faydaları, estetik, prestij, mimari değer, tarihsel değer, belgesel değer, özgünlük gibi yaşam kalitesini iyileştiren sosyal yararları beraberinde getirir. Yaşanan iyileşme süreci, yeni yatırımları çekerek ekonomik gelişmeyi sağlar.

Ekonomik gelişme, gayrimenkul değeri, ciro, istihdam ve kira bedeli gibi artışları doğurmaktadır. Gayrimenkul değerinde artış mülk sahiplerine fayda getirirken, kira bedelinde artış ise kiracılara ek maliyetler getirmektedir. Ancak bu maliyetler, ziyaretçi sayısı ve ciro artışı ile dengelenebilecektir. Tüm bu artışlar, yükselen vergi gelirleri olarak merkezi ve yerel yönetime geri dönmektedir.

Gayrimenkul değeri, ciro, istihdam ve kira bedeli gibi artışlar, çarpan etkisi ile ekonomik gelişmeye katkıda bulunacak ve ekonomide döngü oluşturacaktır. Kentin bir bütün olarak ele alınması kültürel miras öğelerinin ve çevrelerinin "bütünleşik kentsel koruma" yaklaşımı ile planlanmasının kent ekonomisine ve dolayısıyla milli ekonomiye katkıları olacaktır.

Ekonomik gelişme, ayrıca beraberinde, çevre sorunlarına neden olabilecektir. Çevre sorunlarının en aza indirgenebilmesi, kamu hizmetlerinde iyileşme sağlandığı takdirde mümkün olacaktır. Bu nedenle, kamu hizmetlerinde iyileşme, merkezi ve yerel yönetim aktörlerine maliyet yüklemektedir. Ancak bu maliyet, toplumun tüm aktörlerine daha yaşanabilir, sağlıklı çevre şeklinde fayda olarak geri dönmektedir. Çevre sorunları çözülmezse, turizm, ziyaretçi sayısında artış ve yaşam kalitesi olumsuz yönde etkilenecektir. Bu da bütünleşik kentsel koruma yaklaşımının etkisini azaltacaktır.

Ekonomik gelişme bazı aktörler için her ne kadar yüksek maliyetli olsa da, toplumun tüm aktörlerince toplumsal konuların

algılanmasında ve önemsenmesinde tetikleyici bir rol üstlenecek ve kentlilik ve koruma bilincinin içselleştirilmesini sağlayacaktır.

Öneriler

Koruma uygulamalarında en önemli faktörlerin başında gelen ve katılması gerekli paydaşların/aktörlerin korumadaki etkileri, tercihleri ile korumada etkili faktörlerle ilgili yorum ve düşüncelerinin sorgulandığı bu çalışmada, konuyla ilgili uygulama yapmak için pilot alan olarak seçilen Trabzon Kemeraltı Hanlar bölgesinde paydaşlara bu bölge için üretilen koruma alternatifleri sunulmuş, elde edilen verilere dayalı olarak, koruma politikalarındaki yerleri üzerine değerlendirmeler ve öneriler yapılmıştır.

Alan İçin Öneriler:

Alanın, bağlantıları dikkate alınarak, kentin bütünleşik koruma yaklaşımı ile değerlendirilmesi önerilen şema (Şekil 1) içerisinde yer alan diğer alanlarla ilişkisi koparılmamalıdır.

Bu şemaya göre ulaşım ağı yeniden düzenlenmelidir. Aktörlerin de istekleri doğrultusunda bazı sokaklarda yayalaştırmalar yapılmalıdır. Alanın dışında, Devlet Sahil Yolu üzerinde zemin otoparkları ve seçilen bazı yerlerde kapalı otoparklar düzenlenmeli, alan taşıt trafiğine kapatılmalıdır. Böylece aktörlerin alandaki sıkıntılardan biri olarak değerlendirdikleri sokak işgali de engellenebilecektir.

Alanda en çok eksikliği duyulan konu olan altyapıya ilişkin sorunlar çözümlenmelidir. Tabelalar, saçaklarla ve sergileme düzenleri ile ilgili yeni organizasyonlara gidilebilir; örneğin, ana yol boyunca ziyaretçilerin hava şartlarından mağdur olmamaları amacıyla, yol boyu çelik-cam örtü düşünülebilir. Tarihi yapıların algısını zayıflatan, dokuya uyumsuz yapılar özellikle cephe düzenlenmeleri açısından ele alınmalı ve silüete uygun hale getirilmelidir. Bu amaçla, hazırlanacak alternatiflerin paydaşlara sunulması tercih sıralamalarının alınması bütünleşik koruma yaklaşımını destekleyebilecektir.

Sokak, ticaret aktivitesinin en yoğun olduğu alanlardan biridir. Yapı yoğunluğunun fazla olması ve sokak genişliğinin dar olması nedeniyle sokağın daha ferah ve yapıların daha rahat algılanabilirlikleri için bazı yerlerde, uygun olan yapılar yıkılıp yerlerine yeşil alanlar ve dinlenme alanları oluşturulabilir. Bu tür çözümler alanda küçük kentsel nişler oluşmasına yardımcı olacaktır.

Alanda yer alan ve günümüzde aktif olarak kullanılmayan tarihi hanlar yeniden işlevlendirilerek kente ve sokağa tarihi, kültürel ve ekonomik açıdan geri kazandırılabilir. Yeniden işlevlendirilirken, alanın geçmişi, yöre halkının sosyal yapısı önemli kriterlerdir. Bu amaçla, yöresel ürünler ve meslekler ön plana çıkarılarak ticaret türleri yeniden düzenlenebilir.

Koruma, katılımcı bir yaklaşım gerektiren kamu yararına yönelik bir eylemdir. Burada yer alan aktörlerden özellikle kullanıcıların koruma stratejilerinde-politikalarında aktif olarak yer almaları için sorumluluk duygusu ya da daha öz bir tanımla aidiyet duygusu en önemli faktördür; kullandığı, yaşadığı mekan üzerindeki karar verebilme, düşüncelerini otaya koyabilme gibi haklar aidiyet duygusunu daha da pekiştirecektir.

Kent için Öneriler:

Ortahisar, Pazarkapı, Kemeraltı, Kunduracılar, Meydan, Liman, Çömlekçi ile Boztepe, Kızlar Manastırı ve Cephanelik arasında (kent tarihi bölgeleri) arasında oluşturulacak bir yaya ağı ve buralara yakın taşıt ulaşımının oluşturulması ile kent tarihi dokusundaki bütünlük daha iyi ele alınabilecek ve kullanıcılar tarafından tarihi ortam daha iyi algılanabilecektir. Toplumsal talepler düşünülmeden mikro ölçekte bakılarak alanın çevresi dikkate alınmadan adım atılırsa, bir süre sonra alanın yeniden çökerek güvensiz bir bölge haline geleceği göz ardı edilmemelidir. Kapsamlı ve bütünlük koruma yaklaşımları ile kentsel yapı stoku yeniden değerlendirilerek ve kullanım değeri artacaktır, yaşayan, dinamik bir kent haline dönüşecektir. Bu dinamik yapıdan farklı düzeyde etkilenecek

olan paydaşlar arasındaki iletişim ağının güçlü olmasıyla korumadaki başarı oranı doğru orantılıdır. Üretici ve tüketici konumundaki aktörlerin görüşleri ile pilot bölge olarak seçilen Kemeraltı bölgesi için yapılabilecek ideal koruma anlayışı üzerine yoğunlaşılacak bu çalışmada izlenen süreç, kullanılan yöntem ve teknikler gerek Trabzon ve gerekse daha başka illerdeki tarihi çevreler için denenip, sorgulanabilir.

Genel Olarak Koruma Yaklaşımları ve Politikaları ile İlgili Stratejiler:

Kentler kentliyi, kentli ise kenti biçimlendirir. Kentli kimliğine sahip olmanın yollarından biri kullanıcıların yaşadıkları ortamları tanıdık, bildik mekanlar olarak algılayabilmeleridir. Bu nedenle geçmişle bugün arasında köprü kuran ve dolayısıyla tanıdık, bildik mekanları oluşturan tarihi çevrelerin korunması ve koruma bilincinin, kullanıcıya aktarılması gerekmektedir. Bu bağlamda, eğitim amaçlı seminer, konferanslar vb. gibi aktivitelerle gerekli bilgiler kentliye verilmeli ve kentlinin kentsel mirasın korumasına aktif olarak katılması sağlanmalıdır. Bu çabalar tarihi çevrelerin farkındalığını ortaya koymada ve tarihi çevre bilincinin artmasında son derece etkili olacaktır. Her birey kendine ait olduğuna inandığı değerleri sahiplenir ve korunması ile gelişimi için gerekli mücadeleyi yapar. Bu anlamda kentlinin sosyal, kültürel, ekonomik, vb. yaşamını sürdürdüğü kentini sahiplenebilmesinin yollarından biri kentlinin yaşadığı kente ait olduğu hissini duyabilmesidir. Koruma ait olmadan başlar, sürdürülebilirlik çabalarıyla devam eder. Ait olma birey ile mekan arasında duygusal bağlar oluşturduğu gibi korumada da itici güç faktördür.

Korunan çevrelerdeki fiziksel ürünlerin güncelleştirilmesi ya da güncel fonksiyonlara cevap verebilmesi ve sürece bağlı olarak bu döngünün devam ettirilebilmesi gerekir. Kullanım değerinin geliştirilebilmesi için bu türdeki çevrelere ve fiziksel ürünlere gerekli hizmetlerin artırılması ve bir takım ayrıcalıklarla kolaylıklar sağlanması gerekmektedir.

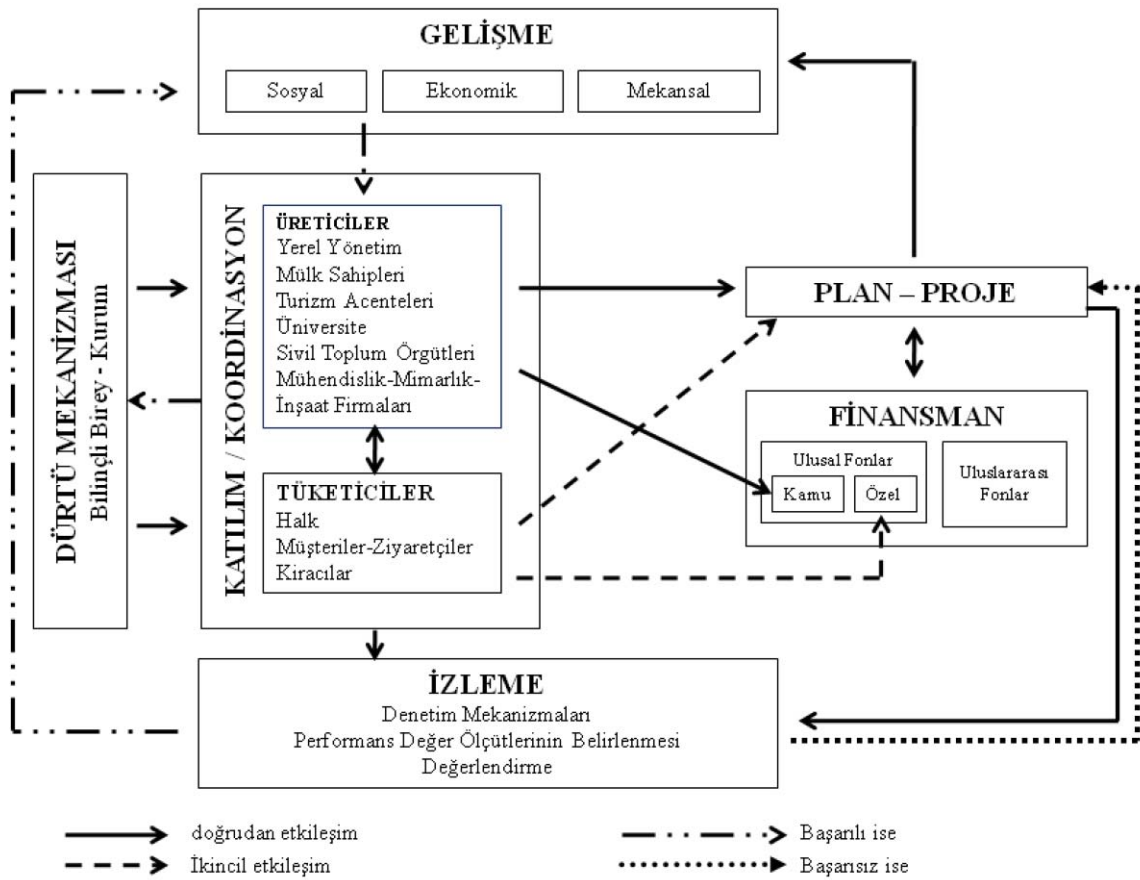
Tarihi çevrelerin gelecek kuşaklara aktarılması için gerekli faktörlerden biri koruma-gelişme/geliştirme dengesinin sağlanmasıdır. Dondurarak ya da müzecilik anlayışıyla değil, yaşatarak ve geliştirerek korumanın, yani bütünleşik korumanın değeri bu anlamda kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ekonomik açıdan kullanıcıyı tatmin etmediğine olan inancı yıkabilmenin en önemli yolu bütünleşik korumaya teşvik etmektir. Yönetim-kullanıcı-fiziksel çevre üçgeninde dengeyi sağlayan en önemli etken ekonomik girdilerdir. Koruma yöntemlerinin etkin ve verimli bir şekilde seçilmesiyle bunlar gerçekleştirilebilir.

Koruma politikalarında yönetim mekanizmalarının olduğu kadar kentteki diğer dinamiklerin katılımı da önemli olup, gerekli denetimlerin sağlanması izlenen politikaların sonuçlarının olumlu yönde olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, yönetim mekanizmalarının kendi içerisindeki bilgi akışı ve iletişim

kaynaklarının da doğru kullanılmasında yarar sağlayacaktır. Kentli olma ve kente ait olma bilincini pekiştirmenin yollarından biri koruma politikalarına halkı katmak, yorum ve önerilerini almaktır.

Ülkenin tanıtımı ve pazar imkanlarını geliştirecek tarihi-kültürel değerlerin dünya genelinde tanıtılması için gerekli yatırımların yapılmasından kaçınılmamalıdır. Özellikle kentlerin çekirdek noktalarını oluşturan ve bu nedenle de ticaret aktivitelerinin en yoğun olduğu tarihi çevrelere yapılacak yatırımlar kentin turizminin canlanmasına neden olacağı gibi ekonominin de canlanmasına neden olacaktır.

Kentsel sürdürülebilirlik sürekli iyileşmeyi, sürekli iyileşme de bütünleşik kentsel korumayı gerekli kılar. Kentsel sürdürülebilirliğin en önemli anahtarı olan katılım ve koordinasyonu temel alan bir süreç önerilmektedir (Şekil 5):

Katılımcı, bilinçli birey katılımı gerekli aktör gruplarını belirleyen, onları harekete geçiren ve aralarındaki koordinasyonu belirlenecek ve değerlendirmesi yapılacaktır. Çıkarılacak maliyet hesabı ile finansman modelleri sorgulanacaktır. Değerlendirme sonucu belirlenen plan ve proje uygulamaya geçirilecektir. Bu aşamada tüketici konumundaki aktörler ikincil etkiye sahip olacaklardır.

Uygulama ve finansman aşaması eşgüdümlü olarak devam edecektir. Finansman kaynaklarında yine hem üretici aktör grubunun hem de tüketici aktör grubunun katılımı beklenmektedir.

İngiltere'deki büyük projeler için oluşturulan "development corporation" gibi ülkemizde de katılım esaslı "bütünleşik kentsel koruma birliği" gibi bir birim kurulabilir. Bu birim, daha çok sivil inisiyatifleri alan yönetimine aktif olarak katılmaya yönlendirecek bir mekanizmada düzenlenmelidir. Sivil inisiyatifin aktif olmasının alınan kararların ve uygulamaların sürekliliğin sağlanabilmesinde etkisi fazla olacaktır. Özel fonlar, katılım senedi ve bağış gibi fon seçenekleri üretilmeli, imar hakları transferi, kiralama ve alanda oluşacak kentsel rantın kamuya/topluma dönüşümünü sağlayacak mekanizmalardan olabilecek işletme gelirlerinin paylaşımı ya da gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi,

Kaynaklar

- Kuban, D., 2000. *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu Kuram ve Uygulama*, 1. Baskı, Yem Yayınları, İstanbul.
- Nişancı, R., 1998. Belediye Bilgi Sistemine Geçişte Mülkiyet Bilgilerinin İrdelenmesi: Çorum Belediyesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Özen, S.L., 2005. Koruma Yaklaşımlarına Yeni Bir Bakış Açısı Olarak "Bütünleşik Koruma" – Trabzon Örneği, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- URL-1, <http://www.international.icomos.org/publications/economics98.htm>, 27.07.2006
- URL-2, <http://www.birimfiyat.net>, 20.08.2009.

tetikleyen bir dürtü mekanizması görevi üstlenecektir. Bu koordinasyon ile analizler yapılacak, olası plan ve proje seçenekleri düşük gelir grubundaki mülk sahiplerine kredi dışında destek sağlayacak ve mülk sahiplerinin mağduriyetini azaltacak yeni kaynaklar ve fonlar oluşturulmalıdır. Koruma uygulamalarına destek veren girişimcilere ve sivil toplum kuruluşlarına yerel ve merkezi yönetimler tarafından kolaylıklar sağlanmalı, teşvik edilmelidir.

Projenin denetim mekanizması performans değer ölçütlerinin hesaplanmasıyla harekete geçecektir. Buna bağlı olarak geri besleme süreçleri yaşanabilecektir. Uygulama başarısızsa, tekrar plan-proje aşamasına geri dönüşler yaşanacaktır. Uygulama başarılı ise, etkin ve verimli devam eden plan ve proje uygulaması bir yandan turizmi canlandıracak ki, o da beraberinde ekonomik refahı getirecek, bir yandan da kent kimliğinin güçlenmesini, aidiyet duygusu kazanmış katılımcı, bilinçli bireylerin artmasını, nitelikli dokunun oluşmasını ve yaşam kalitesinin iyileşmesini sağlayacaktır. Böylece sosyal, ekonomik ve mekansal gelişme sürecine girilecektir. Gelişme de aktör gruplarını doğrudan harekete geçirecek ve döngüyü tekrarlaması için dürtü mekanizmasını tetikleyecektir. Bu da beraberinde sürekli gelişme ve iyileşmeyi ve buna bağlı olarak kentsel sürdürülebilirliği getirecektir.

Camın Dayanılmaz Hafifliği: Saydam Mimarlık¹

Derya ELMALI ŞEN^{II}, Ayşe SAĞSÖZ

KTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon

Özet

Bir yapının kullanıcı üzerinde bıraktığı ağırlık ya da hafiflik etkisi; yapının formu, topografya ile ilişkisi, strüktürü, kütlelerin doluluk-boşluk oranı, yapı yüzeyinin organizasyonu, rengi, dokusu, malzemesi gibi farklı bir takım özelliklere bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, koyu renkli yüzeyler ağır, açık renkli yüzeyler ise hafif olarak algılanmaktadır. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Tüm bu örnekler içinde hafiflik etkisini en iyi veren organizasyon, gerek doluluk-boşlukla gerekse malzeme ile sağlanan saydamlıktır.

Cephe algısında hafiflik etkisi sağlayan saydamlığın en geçerli malzemesi ise camdır. Gotik Dönem, camın mimarlığı etkileyici ve yönlendirici düzeyde yapıya girdiği ve bu sayede yapının hafiflediği ilk dönemdir. Modernizmin zeminini hazırlayan dönemlerde, yapının hafifletilmesinin hedeflendiği tüm manifestolarda cam, demir ve çelikle birlikte ön plana çıkan malzemelerden biri olarak yer almıştır. Modern dönemde teknolojinin gelişmesine paralel olarak aşama kaydeden cam, günümüzde yapı kabuğuna dönüşmüş durumdadır.

Bu çalışmada öncelikle geçmişten günümüze yapı cephelerinin malzemeye dayalı olarak - ağırdan hafife- nasıl bir süreç geçirdiği ele alınacaktır. Daha sonra camın, gerek yeni gerekse tarihi çevrelerdeki uygulamaları algı üzerindeki hafiflik-ağırlık etkisi açısından değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Mimarlık, cam, saydamlık, algı, ağırlık, hafiflik

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Mimarlıkta Algılama ve Anlamlandırma (Düzanlam/Yananlam) Bağlamında Saydamlık ve Opaklık Kavramları Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Makalenin bir kısmı, daha önce SERES 2011: II. International Ceramic, Glass, Porcelain Enamel, Glaze and Pigment Congress (10-12 October 2011, Eskişehir)'de sunulmuş olup, ardından seçilerek Anadolu University Journal of Science and Technology-A Applied Sciences and Engineering (Vol: 13/2, pp. 103-114, December 2012) adlı dergide İngilizce olarak basılmıştır.

^{II}Yazışmaların yapılacağı yazar: Derya ELMALI ŞEN. d_elmali@ktu.edu.tr; Tel: (462) 377 1650

Giriş

Ağır kelimesi TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğünde tartıda çok çeken, hafif karşıtı; çapı, boyutları büyük; yoğun; mecazi anlamda ise değeri çok olan, gösterişli; sıkıntı veren, bunaltıcı olarak tanımlanmıştır. Hafif kelimesi, tartıda ağırlığı az gelen, yeğni, ağır karşıtı; güç veya yorucu olmayan, kolay; kalınlığı veya yoğunluğu az olan; etkisi az olan, sert karşıtı; mecazi anlamda ise sıkıntısız, ferah, rahat olarak tanımlanmıştır (URL-1, 2007).

Bir yapının kullanıcı üzerinde bıraktığı ağırlık ya da hafiflik etkisi; yapının formu, topografya ile ilişkisi, strüktürü, kütlelerin doluluk-boşluk oranı, yapı yüzeyinin organizasyonu, rengi, dokusu, malzemesi gibi farklı bir takım özelliklere bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, katı geometrik formlu kütleler daha ağır, organik forma sahip kütleler ise daha hafif olduklarına dair bir etkiye sahiptirler. Benzer şekilde koyu renkli yüzeyler ağır, açık renkli yüzeyler ise hafif olarak algılanmaktadır. Az açıklıklı, dolu ve opak yüzeylere sahip olan kütleler ağır; bunun aksi özelliklere sahip, bol açıklıklı, boşluklu ve şeffaf yüzeyli kütleler ise hafif strüktürlü olarak nitelendirilirler. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Tüm bu örnekler içinde hafiflik etkisini en iyi veren organizasyon, gerek doluluk-boşlukla gerekse malzeme ile sağlanan saydamlıktır.

Saydamlık ve opaklık kavramları üzerine yapılan bir tez çalışmasında, Türkiye'deki mimarlık bölümlerinde görev yapan öğretim elemanlarından oluşan denek grubuna hafif kavramının neler çağrıştırdığı sorulmuştur. Hafif kavramı deneklere strüktür, konstrüksiyon gibi yapısal kelimeler ile geçirgen ve saydam gibi sıfatları çağrıştıırken, malzeme olarak ilk akla gelenler ahşap ve cam olmuştur (Elmalı Şen, 2009).

Cephe algısında hafiflik etkisi sağlayan saydamlığın en geçerli malzemesi ise camdır. Gotik Dönem, hem cam kullanımı hem de geniş açıklıklar kullanılarak yapının hafiflemesi açısından önemli bir dönüm

noktasıdır. Modernizmin zeminini hazırlayan dönemlerde, yapının hafifletilmesinin hedeflendiği tüm manifestolarda cam, demir ve çelikle birlikte ön plana çıkan malzemelerden biri olarak yer almıştır. Modern dönemde teknolojinin gelişmesine paralel olarak aşama kaydeden cam, günümüzde yapı kabuğuna dönüşmüş durumdadır. Ofislerden konuta -kamusaldan özele-kadar tüm yapı türlerinde geniş yer bulan cam, sadece modern yapı çevrelerinde değil tarihi çevrelerde de kullanılmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle geçmişten günümüze yapı cephelerinin malzemeye dayalı olarak -ağırdan hafife- nasıl bir süreç geçirdiği ele alınmıştır. Daha sonra camın, gerek yeni gerekse tarihi çevrelerdeki uygulamaları algı üzerindeki hafiflik-ağırlık etkisi açısından değerlendirilmiştir. Bu amaçla tarama yapılarak 1980 ve sonrası olmak üzere 10 yapı seçilmiş ve değerlendirilmiştir.

Ağırdan hafife cephenin evrimi

Mimari ürünün verildiği ilk dönemler ve bunu izleyen uzunca bir süre korunma ve savunma güdüsüyle yapılan yapılar, barınaklar da dahil olmak üzere masif ve ağır yapılardır. Örneğin camı yapıda ilk kez kullanan Romalılar (M.Ö. 509- M.S. 476) dahi sağlam, kaba ve ağır görümlü yapılar inşa etmişlerdir (Turani, 1995). İstikrarsız dönemlerde yaşanan işgaller nedeniyle bu yapılara pencere açılarak duvarlar zayıflatılmak istenmediğinden, boşluklara strüktürel açıdan masif kütleler hâkimdir ve pencereler küçüktür (Mutlu, 1996; Roth, 2000). Roma ve Geç Antik Çağ'da tuğla olan duvarlar, Romanesk Çağ'da taş veya kırma taştan inşa edilmiş; malzemedan kaynaklı olarak çok kalın örülmüş ve ağır bir görünüm sergilemişlerdir (Şekil 1) (Mutlu, 1996).

Gotik Dönem, camın mimarlığı etkileyici ve yönlendirici düzeyde yapıya girdiği, mekanda ışıkla birlikteliğinin ideale kavuştuğu ve bu sayede yapının hafiflediği ilk dönemdir. Ustalıkla bir yapı sistemi ile dört köşeye yöneltilecek tonozun etkisi,

yerçekimini yenmeye ve duvarlarda da büyük pencereler açmaya olanak vermiştir (Hasol, 1995).

Romanesk çağın aksine ağır taş çatı örtüsünün basıncı, kalın taş duvarlara değil dış payandalara taşıtılmıştır. Payandalar arasında açılan büyük pencereler içeriyi

aydınlatmıştır (Mutlu, 1996). Kilisede masif duvarların yerini payandalar almış, şapellerin yan duvarları tamamen kaybolmuştur. Neredeyse duvar yerine geçen ve Gotik kiliselerin çok önemli bir karakterini oluşturan yarı saydam cam yüzeyler, mekanın etkisini hafifletmişlerdir (Şekil 1) (Türkseven, 1999; Elmalı, 2005).

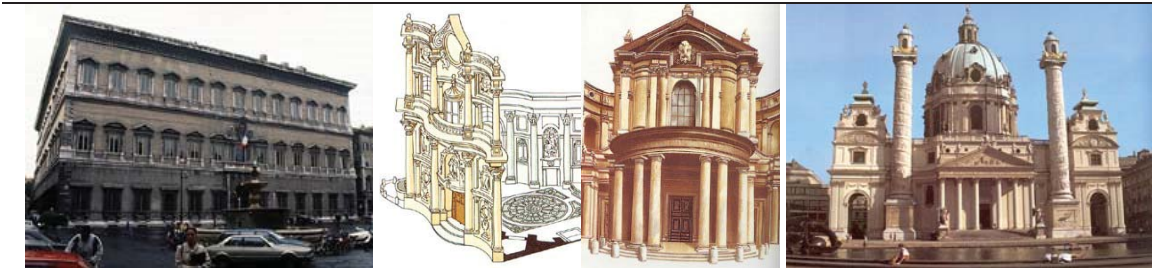

Şekil 1. Keops Piramidi, Mısır; Porta Nigra, Trier/Almanya, 186-200; Köln Katedrali, Köln/Almanya, 1248-1880

Rönesans'ta duvarların daha hafif ve açık, sütunların daha ince ve insan oranlarına uygun oldukları görülür (Mutlu, 1996). Ancak yine de bu dönem sarayları masif binalardır ve cepheleri içle ilgili bilgi vermeyen simetrik bir düzen içindedir (Şekil 2) (Elmalı Şen, 2009).

Gotik dönemdeki yapısal yeniliklerle hafifleyen yapı, Rönesans'ın katı kurallarına bir tepki olarak 17. yy.da İtalya'da ortaya çıkan Barok mimari ile tekrar ağırlaşmıştır. Heinrich Wolfflin Baroğun özelliklerini şu şekilde özetlemiştir: Ağır, masif ve serbest formlar, ışık ve gölge kompozisyonları; ışığı psikolojik bir etki elemanı olarak

kullanmak, garip, normal olmayan davranışlar, kaprisli, dinamik, canlılık ve coşkusal yaklaşım (Kortan, 1986). Barok ve sonraki Rokoko mimarları, zamanla mimarlığın temel strüktürünü ifade etmeyi neredeyse tamamen bir kenara bırakmış ve mekanı şekillendirmeyi asal ilgi alanı olarak belirleyen bir mimari yaratmışlardır. Böylece mimarlık sözcüğün sözlük anlamıyla, başka bir şeyin üzerine sürülen hoş ve renkli bir cilaya dönüşmüştür; artık mimarlık strüktürel doğruluğa çok az yer veren görsel bir etkiden başka bir şey değildir (Roth, 2000). Dolayısıyla yoğun süslemeyle yüklü cephenin ağır ve hantal olması kaçınılmazdır (Şekil 2).

Şekil 2. Farnese Sarayı, Roma/İtalya, 1530-46; San Carlo Alle Quattro Fontane, Roma/İtalya, 1665-67; Santa Maria Della Pace Kilisesi, Roma/İtalya, 1656; Karlskirche, Viyana/Avusturya, 1716

Ancak 18. yy. da başlayan kapsamlı kültürel değişimlerin gerçekleştiği Aydınlanma Dönemi (1720-1800) ile birlikte aydınların rehberlik ettiği Avrupalı mimarlar, bu dönemden itibaren Rokoko sanatının görsel aşırılıklarını reddederek, gereksiz

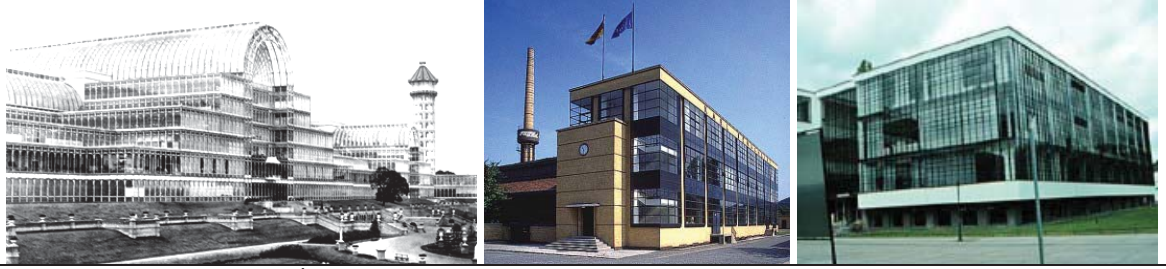
süslemeden arındırılmış, strüktürel özellikleri ortaya çıkaran bir mimariye yönelmeye başlamışlardır. Yunan nizamlarının Gotik bir hafiflikle kullanılması yani minimum boyutlu sütunlara maksimum yükün taşıtılması

esasına dayanan ve işlevi ifade eden saf temel formlar mimarisi yaratmaya çalışmışlardır. Bu dönemde pencereler, kapılar ve kemerli açıklar, süslü çerçevelerden tamamen arındırılmıştır (Mutlu, 1996; Roth, 2000; Elmalı 2005). Bu anlayış daha sonra 'Süsleme suçtur/ Ornament is crime' (Adolf Loos/1908) ve 'Az çoktur/ Less is more' (Mies van der Rohe/1944) gibi sloganlarla desteklenmiş ve sürdürülmüştür (Elmalı Şen, 2009).

20. yüzyıla birlikte Endüstri Devrimi her alanda olduğu gibi teknolojideki gelişmeyle mimarlıkta yadsınamaz gelişmelere imza atmıştır. Bu dönemde strüktürel yapım sistemlerindeki gelişmeler, cam üretim ve uygulama tekniklerindeki iyileşmelerle mimarlığa yeni olanaklar sunmaya ve beraberinde yapı dış biçimlenişini

etkilemeye başlamıştır. Camın üretim alanındaki evriminin strüktürel evrim (iskelet dizge) ile aynı zaman diliminde gerçekleşmesi, hatta birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırmaları, mimarlığın kimliğini de yönlendirmiştir (İzgi, 1999).

Yapı malzemesi olarak metallerin, özellikle çelik ve alüminyumun hafifliği, biçimlenme kolaylığı kadar endüstri teknolojisine uygunluğu da cam ve plastiklerle birlikte çağın malzemesi olarak tanımlanmasına yol açmıştır (İzgi, 1999). Bu döneme belirgin bir özellik katan hafif ve aydınlık bina strüktürleri, Endüstri Devrimi sırasında ve sonrasında inşa edilen yapılarda teknolojideki gelişmelere paralellik göstererek oldukça fazla kullanılmıştır (Şekil 3, 4).

Şekil 3. Kristal Palas, Londra/İngiltere, 1851, Joseph Paxton; Fagus Ayakkabı Fabrikası, Alfed-an-der-Leine/Almanya, 1911, Walter Gropius; Bauhaus, Dessau/Almanya, 1926, Walter Gropius

Şekil 4. Farnsworth Evi, Illinois/ABD, 1946-51, Mies van der Rohe; Cam Ev, Connecticut/ ABD, 1946, Philip Johnson

Manifestolarda Saydamlık ve Hafiflik İlişkisi

"Mimarlık, çağın isteklerinin mekansal anlamda ifade edilmesidir". Bu bağlamda çağın istekleri dönemin mimarları ve aydınları tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Antonio Sant'Elia, 1914'te Fütürist Mimarlığın Bildirgesi adlı makalesinde betonarme kullanımı ve malzeme direncinin hesaplanması ile geleneksel anlamda mimarlığın ortadan

kalktığını, modern yapı malzemeleri ile tarihsel üslupların örtüşmediğini belirtmiştir. Ağır kemer eğrileri ve mermerin masif görünümünü olağanüstü hafif ve ince taşıyıcı öğeler ve narin betonarme ile taklit eden binaların acayip görüntüsünü bu çelişmeye bağlamıştır (Conrads, 1991).

Sant' Elia Fütürist Mimarlığın Bildirgesi'nde modern çağla eski zamanlar arasındaki farkı ve Fütüristlerin bakış açısını şöyle

açıklamıştır: “...Anıtsal, ağır ve statik olana karşı duyarlılığımızı artık kaybettik; beğenimizi hafif, pratik, geçici ve hızlı olan ile zenginleştirdik... Tüm klasik, ağırbaşlı, dinsel, yapmacık, süslemeli, anıtsal, uçarı ve hoş mimarlığa;...; dikey ve yatay çizgilere, yeni duyarlılığımıza aykırı, statik, ağır ve ezici kübik ve piramidal biçimlere karşı çıkıyor ve bunları küçümsüyorum. Ve açıklıyorum ki; Fütürist Mimarlık hesaplı, atak ve yalın mimarlıktır; ahşabın, taşın ve tuğlanın yerine kullanılarak en fazla esneklik ve hafiflik sağlayan betonarme, demir, cam mukavva, dokuma elyafı gibi malzemelerin mimarlığıdır” (Kortan, 1986; Conrads, 1991).

Frank Lloyd Wright ise 1931’de Genç Mimarlık bildirisinde organik binaların örümcek ağları gibi güçlü ve hafif strüktürlü olduğunu savunmuş ve doğayla uyumlu, zeminle eşleşmiş, ışıklı binaları modern olarak nitelendirmiştir. Daha sonra

1932’de Buckminster Fuller, Evrensel Mimarlık başlıklı manifestosunda evrensel mimarlığın temel felsefesinin tipik tasarım dilini açıklarken maksimum hafiflik ve tutarlı ekonomi ile gizli hiçbir şeyin olmaması gibi maddeler sıralamıştır (Conrads, 1991).

1960’lı yıllarda Modern Mimarlık kendi içindeki sistem hatalarının var olduğu gerçeğinin ardından, eleştirilere yanıt olarak modern akımın devamında High-Tech karşımıza çıkmıştır. High-Tech’in temelleri, yüzyıl başında yapılan Kristal Palas ile başlayan Endüstri Devrimi’ne dayanmaktadır. High-Tech mimarisi, büyük ancak hafif yapılarla mimaride görsel geçirgenliğe, iç ve dış ilişkilerine imkan vermektedir. Bu hareketin önde gelen isimleri James Stirling, Renzo Piano, Richard Rogers ve Norman Foster olarak sıralanabilir (Şekil 5) (Göker, 2006).

Şekil 5. BBC Channel 4, Londra/İngiltere, 1994, Richard Rogers; Pompidou Merkezi, Paris/Fransa, 1997, Renzo Piano & Richard Rogers; Londra Belediye Binası, Londra/İngiltere, 2002, Norman Foster

Tarihi Çevrede Cam Kullanımı ve Etkisi

Tarihi çevre içinde yeni yapı tasarımında uygulanan üç çeşit yaklaşım vardır: uyum, zıtlık ve serbest. Bunlardan zıt yaklaşımda günün malzeme, teknoloji ve mimari anlayışı kullanılmaktadır. Zıt yaklaşım, öncelikle cephe ve cephe elemanlarında mevcut tarihi yapı ve dokuya zıt malzeme kullanımıyla sağlanır. Bunu sırasıyla cephe ve cephe elemanlarının dokusunun, renginin, cephenin doluluk-boşluk oranının mevcut olana zıt olarak ele alınması izler. Bundaki amaç, tarihi dokunun daha belirgin olarak ortaya çıkmasını sağlamak ve böylelikle

oluşabilecek bir uyum yakalamaktır. Çağdaş malzeme ve teknolojiyle yani cam ve çelik strüktürle yaratılan yansıtıcı yüzey üzerine geleneksel kent dokusunun düşürülmesi ve böylece tarihsel sürekliliğin sağlanabilmesi söz konusudur (Velioğlu, 1992; Elmalı Şen et al, 2009). Geniş cam yüzeyler hem ayna etkisi yaparak tarihi dokuyu yansıtmakta hem de görüntüyü ikiye katlayarak onunla bütünleşmektedir. Öte yandan sahip olduğu yokluk/hiçlik hissiyle de tarihi yapıyı daha çok ortaya çıkarmakta ve etkisini artırmaktadır (Şekil 6)

Şekil 6. Cam ve saydamlık tarihi yapıyı yansıtarak daha çok ortaya çıkarır, Ara Pacis Müzesi, Roma/İtalya, 2006, Richard Meier; Cooper Union Akademi Binası, New York/ABD, 2008, Morphosis; Richmond Oteli, İstanbul/Türkiye; Ebo, Esposizione, Bologna/ İtalya, 2003

Tablo 1. Tarihi Çevre İçindeki Yeni Tasarımlarda Cam Kullanımı

T1. Louvre Müzesi Girişi, Paris/Fransa, 1980, I.M. Pei

Louvre Müzesi'ne yapılan son ek, müzenin ana girişi olarak hizmet veren cam piramit yapısıdır. Cam piramit, avlunun altındaki genişletilmiş galerilere ustaca eklenirken, gün ışığının da zemin altına inmesine olanak sağlamaktadır. Esasında, bu modern ekle ilgili olarak etrafını çevreleyen klasik yapılara tamamen zıt olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttu. Ancak günümüzde genel olarak, tarihi mirasa dokunmaksızın müzeye merkezi bir giriş mekanı tasarlanması açısından ustaca bir çözüm olarak kabul görmektedir (<http://www.aviewoncities.com/paris/louvre.htm>).

T2. Sanat Müzesi Eki, Lille/Fransa, 1997, Jean Marc Ibos, Myrto Vitart

Alan, mevcut tarihi yapıyla -C formunda klasik ve simetrik bir plana sahip olan eski bir saray- karakterize olmuştur. Bu baskın Beaux Arts sarayına karşı Ibos ve Vitart'ın yanıtı, eksik olan dördüncü cepheyi geniş saydam bir kanat olarak tasarlamak olmuştur. Bu cephe, merkezi avluya bitişik ve açık kenarı tutan, tamamen camla kaplı bir biçimde tasarlanmıştır. Mimarlar göre, "Yapı, gerçekliğin aynasıdır. Varlığın, maddeselliğin ve yokluğun anlamını keşfederken yer duyumuzu test eder." Ortaya çıkan sonuç ise, duvarın yalnızca eklentinin basit bir görünüşü olmasının ötesinde inanılmaz minimal bir yüzey ve yarısaydam bir levha olarak görünmesidir (Richards, 2006).

T3. Reichstag Parlamento Binası Kubbesi, Berlin/Almanya, 1999, Norman Foster

Reichstag kubbesi Berlin'de yeniden inşa edilen Reichstag Binası'nın üzerine yapılan cam bir kubbedir. Bu kubbe, Almanya'nın yeniden birleşmesini simgelemek üzere tasarlanmıştır. Kubbenin gerek malzeme gerekse form olarak fark edilir zıtlıktaki görünümü, bu yapıyı Berlin'in önde gelen kent simgelerinden yapmıştır. Foster'ın kubbesi, parıltılı bir metal ve cam strüktürden oluşan ve Berlin'i 360° gören çatı terasına kadar uzanan bir rampadan oluşmaktadır. Kubbe Bundestag tartışma meclisini örtmekte ve merkezi aynalı bir koni genel meclise ışık

taşımaktadır (www.galinsky.com/buildings/reichstag). Kubbe, eski binayla anlamsal olduğu kadar işlevsel ve fiziksel olarak da oldukça iyi bütünleşmiştir. Malzeme ve konstrüksiyonu tarihi yapıyla kontrast olmasına rağmen ölçü ve oran olarak mevcut yapıyla gayet uyumludur.

T4. Nelson Atkins Sanat Müzesi Eki, Kansas/ABD, 2007, Steven Holl

Nelson Atkins Sanat Müzesi Eki mimari ve peyzajı birbiri içinde eriterek deneysel bir mimarlık oluşturmuştur. Bu mimarlık, zaman ve mekana bağlı olarak her bir bireyin hareketinin algılanması yoluyla ziyaretçilerin gözleri önüne serilir. Bloch Binası olarak adlandırılan yeni ek, mevcut heykel bahçesini tutmakta ve bütün müze alanını ziyaretçiler için bir deneyim alanına dönüştürmektedir. Ziyaretçiler yeni ek içerisinde hareket ettikçe, bir seviyeden diğerine, içten dışa değişen bir sürü görüntü ile birlikte ışık, sanat, mimarlık ve peyzaj arasında bir akış deneyimleyeceklerdir. Yeni elemanlar, kütleli bir ekten öte, orijinal 1933 klasik "Sanat Tapınağı" ile bütünleyici bir zıtlık ilişkisi içerisinde dirler. Yeni bina, saydam, ışık, sınırsız, kavrayıcı kavramlarıyla tanımlanabilir ve peyzaj, açık dolaşım ve saydam yüzeylere bakış açısı sunar. Eski binanın opak, ağır, hava geçirmez, sınırlı, içe dönüklük, yönlendirilmiş dolaşım ve tek kütle gibi anahtar kavramları yenisiyle zıtlık içerisinde dir (<http://www.archdaily.com/4369/the-nelson-atkins-museum-of-art-steven-holl-architects>).

T5. Tarih Müzesi, Bern/İsviçre, 2009, MLZD

MLZD tarafından tasarlanan ek, eski ve yeni mimari arasında çok katmanlı bir diyalog yaratmaktadır. Mimarlar yeni eki iki temel elemanı barındıracak biçimde tasarladılar: bir sergi holü ve altı katlı tek parça bir strüktür. Yeni kanadın kalın beton duvarları, güney, doğu ve batı yönlerden eski müzeyle uyumlu olarak sağlam bir görünüş sunmaktadır. Kuzey yönde ise, düz, tamamen cam perde duvar, meydanı sınırlarken çevresindekileri de etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Kuzey cepheyi oluşturan tamamı cam olan perde duvar, değerli bir taşın kesit yüzeyini gösterir gibi görünmektedir. Güneşli günlerde, müze cephesini zıt, diğer bir açıdan cam panellere paralel olarak yansıtmakta, hatta eski binanın tasarımını simetrik bir kompozisyona dönüştürerek tamamlamaktadır. Gösterişli cephe bazen sade bir arka plan olarak bazen de meydan tarafından ortaçağ performanslarına ait bir sahne alanı olarak kullanılması için de planlanmıştır. Mimarlar yeni ek oluşturma konusunda hem geç 19. yy. müzesine verdikleri karşılıkla, hem de orijinaliyle samimi olmadan onunla yarışarak başarılı olmuşlardır (<http://archrecord.construction.com/projects/Building types study/museums/2010/historisches museum.asp>).

Modern Çevrede Cam Kullanımı ve Etkisi

Yüzyıllar boyunca cam, yapı malzemesi olarak ışığı geçirme özelliği ile mekanları aydınlatmış, mimariyi göstermiş ve mimariyi görmenin aracı olmuştur. Modern mimarinin minimal yapılarının malzemesi olan cam, hafifliğiyle yapı sistemlerine çözüm olurken, mimari kavramları içinde barındırarak tasarımlara soyut perspektifler kazandırmıştır. Geçmişte yalnız ışık ve hava gereksinimini karşılamak için kullanılan bir malzemeyken, günümüzde bir yapının

cephesini oluşturabilecek donanıma sahiptir. Günümüzde ulaşılan teknolojilerle cam, yapının peyzajla bütünleşmesini, düzlemlerin devamlılığını ve çeşitliliğini sağlayarak yapıyı doğaya açmakta ve akıllı camlarla mimari tasarımlar doğaya duyarlı olmaktadır. Cam, şeffaflığıyla görsel engelleri kaldırarak yapıda iç dış bütünlüğünü sağlarken, hafifliğiyle de yapının çevresiyle uyumlu olmasına imkan tanımaktadır. Özetle, malzeme olarak cam zarif ve estetik bir mimari tasarlama imkanı sunar. Bu nedenle günümüz mimarisi geniş cam yüzeyler olmadan düşünülemez (Elmalı Şen et al, 2009).

Tablo 2. Modern Çevredeki Yeni Yapılarda Cam Uygulamaları

M1. Kunsthaus, Bregenz/Avusturya, 1991, Peter Zumthor

Sanat Müzesi gizemli yarı saydam bir monolittir ve “güneşiği müzesi” gibi tasarlanmıştır. Zumthor’a göre, “Müze, Constance Gölü’nün ışığında ayakta durmaktadır. Cam ve çelikten yapılmıştır ve dökme beton taş kütle, binanın iç mekanına dokusu ve mekansal kompozisyonuyla katkı sağlamaktadır. Yapı, dışarıdan bir fenere benzemektedir. Gökyüzünün değişen ışığını, gölün sisini/ pusunu toplamakta, ışık ve renk yansıtmakta ve görüş açısı, güneşiği ve hava durumuna göre iç yaşamına dair imalar sunmaktadır.” Cephe çeşitli işlevlere sahip olan asitle dekorlanmış cam panellerden oluşmaktadır. Bu işlevler şu şekilde sıralanabilir: saydamlığıyla yapının ana kütesine hafiflik vermek, sıcak ve soğuğa karşı yalıtım sağlamak ve yapının ihtiyaç duyduğu ışığın önemli bir kısmını oluşturmak. Cephe, gerçek yapıdan tamamen bağımsız olarak kendi kendine yeten bir konstrüksiyon olarak tasarlanmıştır (http://www.kunsthaus-bregenz.at/ehtml/k_arch.htm).

M2. Rose Uzak ve Yer Merkezi, NY/ABD, 2000, Polshek Partnership

Merkez, Amerikan Doğal Tarih Müzesi’nin yeni high-tech müzesi ve planetaryumundan oluşmaktadır. Yapı, 1935lere kadar temellenen Hayden Planateryumu’nun kapsamlı bir yeniden üretimidir. Planetaryum, küre şeklindeki Uzak Tiyatrosu’nu da içeren cam bir küpün içerisinde bulunmakta ve yüzer gibi duran 27 metrelik ışıklandırılmış bir küreyi sınırlayan 6 kat yüksekliğinde cam bir küp içermektedir. James Polshek bu yapıyı “kozmetik katedral” olarak adlandırmaktadır. Kürenin üst yarısı dünyanın en seçkin planetaryumlarından biri olan ve uzay gösterileri için kullanılan yüksek çözünürlüklü tam kubbe video donanımına sahip olan Uzak Tiyatrosu’na ev sahipliği yapmaktadır (<http://mimoa.eu/projects>). Boyut ve boşluk hissi dikkate alındığında cam cepheleriyle bu yapı oldukça büyük etki yapmaktadır.

M3. Sendai Medyatek, Sendai/Japonya, 2001, Toyo Ito & Associates

Dışarıdakilere tam görünürlük ve saydamlık sağlayabilecek özgün bir sisteme sahip saydam bir medya merkezi tasarlamak amacı güden Medyatek mühendislik ve estetiğiyle devrimci bir yapıdır. Projenin en ayırt edici özelliklerinden olan bu çarpıcı görsel nitelik, ormandaki büyük ağaçlarla kıyaslanabilir ve yardımcı servisler, iletişim ağları ve sistemleri için bir depolama alanı olmanın yanı sıra ışık şaftları olarak işlev görmektedir. Strüktürel kolon kafesleri cepheden bağımsız olduğu için ve katlar arasında uzanırken değişen çaplara sahip oldukları için her plan serbest formdadır. Plak (katlar), tüpler (kolonlar), ve kabuğa (cephe/dış duvarlar) odaklanırken amaç, şiirsel ve görsel olarak büyüleyici bir tasarım kadar aktivitelerin kompleks sistemleri ve bilgi sistemlerine de imkan tanımadır. Medyatek’in ağaç benzeri metal kolonları, yapının ağaçlarla sınırlandırılmış bir cadde üzerinde konumlandırılması nedeniyle alanın doğal çevresinin devam etmesine katkı sağlar. Yapı, mevsimler boyunca dışarıdaki değişimi cephesiyle yansıtır (<http://toyo-ito.mr926.me/2011/sendai-mediatheque-toyo-ito>).

M4. Kanagawa Teknoloji Enstitüsü Cam Binası, Kanagawa/Japonya, 2007, Junya Ishigami

Gri bir arazide beyaz bir orman. Tokyo'nun batısında dağ eteğinde tasarlanan Junya Ishigami'nin üniversite projesi neredeyse görülmemek üzere inşa edilmiş. Kristal Kanagawa Teknoloji Enstitüsü'ndeki atölye ve çalışma alanlarındaki iç ve dış arasındaki çizgiler oldukça belirsizleştirilmiştir. Tabandan tavana kadar cam olan bina tamamen şeffaftır ve öğrencilerine gün boyunca çalışabilecekleri inanılmaz parlak bir mekan sunarken bu mekanın geceleri de gerçek sanatsal bir kurguya dönüştürmektedir. Strüktür, aynı zamanda mimarın yerçekimiyle süregelen yarışının da bir raundunu sunmaktadır. Orman, düzensiz bir biçimde yönlendirilen ve mekana dağıtılan 305 tane 5m uzunluğunda ince çelikten oluşurken, yükseldikleri zemin 47m×46m'lik bozulmuş bir kare beton yataktır. İçerde, yardımcı kolonlar, binadaki bölgeleri duvarlarla bölmeden zeki bir biçimde belirlemekte ve mekanın geri kalanından ve tüm gün ışığından ayırmaktadır. Ishigami bu yapıyla ilgili olarak "Ben, Mies'in tümel mekanının aksine olabildiğince belirsiz sınırlardan oluşan, bu sınırlı mekanlar ve mekanın tümü arasında bir akış içeren bir mekan kurgulamak istedim" demektedir (<http://weburbanist.com/2011/06/24/crystal-castles-15-glittering-glass-buildings>).

M5. Basque Sağlık Bölümü Genel Merkezi, Bilbao/İspanya, 2008, Coll-Barreu Arquitectos

Basque HQ binasında, tüm yapının yıkılıp yeniden inşa edilmesinden ziyade enerji etkin bir biçimde ele alınması gerekiyordu. Mimarlar mevcut cephenin önüne çok yönlü cam bir cephe ekleyerek yapının sadece yalıtılmasını değil aynı zamanda yapının aydınlatmasını ve havalandırılmasını sağlamış, aynı zamanda da cadde yönünde etkili bir görünüş elde etmişlerdir. Cephenin alışıldık olmayan biçimi kısmen imar kurallarının bir sonucudur. Çift cephe sadece bölgeleme kural gereksinmelerini değil aynı zamanda enerji, yangına dayanıklılık ve ses yalıtımı gereksinmelerini de çözmüştür. Bu kopyalanmış yüzey sadece sarmalayıcı değil aynı zamanda Bilbao ve iç mekan arasında da bir hacim oluşturmuştur. Bu unsur, binanın nefes almasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, katlanmış yüzey kente ait pek çok görünüş üretmekte ve bakış açısı, saat ve mevsime bağlı olarak görünüşleri de değiştirmektedir. Bu elemanın amacı, kentin değişim ruhunu ve değişebilme özelliğini ortaya koymaktır (<http://weburbanist.com/2011/06/24/crystal-castles-15-glittering-glass-buildings>).

Bulgular

Yapılan değerlendirmeye göre (Tablo 3);

- Cephe yüzeyi düz, cam yüzeyi renksiz dolayısıyla geçirgen ve saydam olan yapılar diğerlerine göre daha hafif olarak algılanmaktadır (T1, T3, M2, M3 ve M4).
- Cam yüzeyi renkli dolayısıyla yarı geçirgen ve yarı şeffaf olan yapılar, cephe yüzeyi düz olmasına rağmen ne ağır ne de hafif olarak algılanmaktadır (T4, M1).

- Cephe yüzeyi düz, cam yüzeyi renkli ve opak olan yapılar ağır olarak algılanması beklenirken cam yüzeyleri
- nedeniyle karşılarındaki yapıları yansıttıkları için ne hafif ne ağır olarak algılanmaktadır (T2, T5).
- Cephe yüzeyi hareketli, cam yüzeyi renkli dolayısıyla gün ışığında opak olan yapılar her ne kadar cam yüzeyli olsalar da ağır olarak algılanmaktadır (M5).

Tablo 3. Cephe yüzeyi, malzeme ve saydamlık durumuna göre cephelerin ağırlık-hafiflik etkisi

	Çevresel konum	Cephe yüzeyi		Malzeme (cam yüzey)		Saydamlık-opaklık durumu			Ağırlık-hafiflik etkisi				
		tarihi	modern	hareketli	düz	renkli	renksiz	Opak ve yansıtıcı	Yarı saydam	Saydam ve geçirgen	ağır	Ne ağır ne hafif	hafif
T1		○			○	○				○			●
T2		○			○	○		○					●
T3		○			○	○				○			●
T4		○			○	○			○				●
T5		○			○	○		○					●
M1			○		○	○			○				●
M2			○		○	○				○			●
M3			○		○	○				○			●
M4			○		○	○				○			●
M5			○	○		○		○				●	

Sonuç

Özetle mimaride ağır-hafif karşıtlığı daha çok malzeme ve strüktürle ilişkili bir nitelik taşımaktadır. Mimarideki yeni arayışlar sonucunda yapılarda baş gösteren hafifleme eğilimi teknolojik gelişmeler sayesinde gerçekleştirilmekte ve eskiye oranla çok daha hafif bir mimari ortaya konmaktadır.

Tarihi doku içerisinde yapılan yeni yapı ya da tarihi yapılara yapılan yeni ekler değerlendirildiğinde, cam kullanımının oldukça yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmada da yer alan örneklerde görüldüğü üzere özellikle müze yapıları bu konuda başı çekmektedir. Bunda malzeme olarak camın ezmeyen aksine öne çıkaran, görsel bütünlük sağlayan ve yansıtan tavrının payı büyüktür. Modern yapılarda da cam vazgeçilmez bir yapı malzemesine dönüşmüş durumdadır. Modern yapılarda cam, iç-dış bütünlüğünü sağlamak, sınırları ortadan kaldırmak, yokmuş hissi yaratarak maksimum hafiflik yakalamak gibi amaçlarla kullanılmaktadır.

Bununla birlikte yapılar tamamen cam cepheli de olsa, yapı yüzeyi fazla kırıklı ve hareketli formlara sahipse ağır bir görünüm sergilemektedir. Aynı zamanda kullanılan camın karakterine (reflekte cam, ayna cam) bağlı olarak bazı yapılarda saydamlık yerine opaklık hakimdir. Bu yapılar ancak gece içten aydınlatıldığında saydamlık kazanmakta ve hafiflemektedir. Renk ve yarı şeffaflık bile çoğu zaman yapıya ağırlık katmaktadır. Her ne kadar geçirgen de olsa renkli cam, yarı şeffaf bir özellik gösterdiği için cam cepheli bir yapının hafifliğini kaybetmesinde çok etkili olmaktadır. Bu nedenle cepheyi camla kaplamak görsel açıdan hafifliği sağlamak için tek başına yeterli değildir. Cepheyi sade ve yalın kurgulamak, camı renksiz kullanmak ve bu sayede geçirgenliği artırmak camın hafiflik etkisini artırmaya katkı sağlayacak ipuçlarıdır. Çünkü cam, gerçek anlamda hafiflik etkisine -ister doğal olsun ister yapay- ışıkla buluştuğu zaman kavuşmaktadır. Geçirgenlik yani içle dış

bütünlüğü sağlandığında ise cam yokmuş hissi yaşatarak maddi ve mecazi hafiflikte en üst seviyeye ulaşmaktadır. Dolayısıyla yapıda cam ve ışığın buluşması yani saydamlık hafifliğin anahtarıdır denebilir.

Kaynaklar

- Conrads U (1991) *20. yy. Mimarisinde Program ve Manifestolar*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Elmalı D (2005) *Mimaride Saydamlık- Opaklık Kavramları ve Cephelerin Algılanmasına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ocak 2005, Trabzon
- Elmalı Şen D (2009) *Mimarlıkta Algılama ve Anlamlandırma (Düzanlam/Yananlam) Bağlamında Saydamlık ve Opaklık Kavramları Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ekim 2009, Trabzon
- Elmalı Şen D, Candaş Kahya N, Midilli Sarı R, Sağsöz, A (2009)a *The Evolution of Glass in Architecture: Transformation From Material to Skin of Building*. SERES 2009: I. International Ceramic, Glass, Porcelain Enamel, Glaze and Pigment Congress, Papers Book, pp. 329-337, 12-14 October 2009, Eskişehir
- Elmalı Şen D, Sağsöz A, Midilli Sarı R, Candaş Kahya N (2009)b *Tarihi Çevre İçinde Saydamlık Uygulamaları ve Anlamları. V. Uluslararası Sinan Sempozyumu: Tarihsel Alanlarda Tasarım Dili, Bildiriler Kitabı*, s. 133-144, 02-03 Nisan 2009, Edirne
- Göker KM (2006) *Mimari Yapılarda Saydamlık ve Mekan Tasarımında Işık Kontrolü*, Sanatta Yeterlik Tezi, MSGSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hasol D (1995) *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 2. Baskı, YEM Yayınevi, İstanbul.
- İzgi U (1999) *Mimarlıkta Süreç Kavramları-İlişkiler*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kortan E (1986) *XX. Yüzyıl Mimarlığına Estetik Açından Bakış*, Yaprak Yayınevi, İstanbul.
- Mutlu B (1996) *Mimarlık Tarihi Ders Notları 1*, 1. Basım, Mengitan Matbaacılık.
- Richards B (2006) *New Glass Architecture*, Laurence King Publishing, China
- Roth LM (2000) *Mimarlığın Öyküsü, Öğeleri, Tarihi ve Anlamı*, Kabcacı Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- Turani A (1995) *Dünya Sanat Tarihi*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Türkseven İ (1999) *Mimarlıkta Camın Tarihsel Gelişim Serüveni*, *Ege Mimarlık*, 29, 18-22.

Velioğlu A (1992) Tarihi Çevre İçinde Mimari
Tasarım ve Süreci Üzerine Bir Araştırma,
Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü,
Trabzon.

Resim Kaynakları

Bern History Museum,
<http://archrecord.construction.com>,
[15.09.2011]
Hafif, ağır, <http://www.tdk.gov.tr>,
[05.09.2011]
Kanagawa Institute, Basque Health
Department, <http://weburbanist.com>,
[15.09.2011]
Kunsthau, [http://www.kunsthau-
bregenz.at/ehtml/k_arch.htm](http://www.kunsthau-
bregenz.at/ehtml/k_arch.htm), [20.09.2011]

Louvre Pyramid,
[http://www.aviewoncities.com/paris/louvre.h
tm](http://www.aviewoncities.com/paris/louvre.htm), [15.09.2011]
Nelson Atkins Museum,
[http://www.archdaily.com/4369/the-nelson-
atkins-museum-of-art-steven-holl-architects](http://www.archdaily.com/4369/the-nelson-
atkins-museum-of-art-steven-holl-architects),
[20.09.2011]
Reichstag Dome,
www.galinsky.com/buildings/reichstag,
[15.09.2011]
Rose Center of Space and Earth,
<http://mimoa.eu/projects>, [20.09.2011]
Sendai Mediatheque, [http://toyo-
ito.mr926.me/2011/sendai-mediatheque-
toyo-ito](http://toyo-
ito.mr926.me/2011/sendai-mediatheque-
toyo-ito), [15.09.2011]

Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi`Mâriyye Üzerinden 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi¹

Halil İbrahim DÜZENLİ, Şengül ÖYMEN GÜR

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 34080, İstanbul

Özet

Bu çalışmada içkin olan amaç, Osmanlı mimarlık tarihyazımının pozitivist, rasyonalist ve oryantalist okumalarına eleştiri getirmek, “tek merkeze” göre şekillenmeyen bir Osmanlı mimarlık tarihi yazımının imkânlarını araştırmaktır. 1614 yılında Ca’fer Efendi tarafından üstadı Sedefkâr Mehmed Ağa için yazılan Risâle-i Mi`mâriyye bu yaklaşımın uygulaması için verimli bir araştırma malzemesi olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda, olabildiğince fazla soru üretilmeye çalışılmış, sözün ucu olabildiğince açık bırakılmıştır. Bu doğrultuda çalışma; Genel Bilgiler, Yapılan Çalışmalar, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar ve Öneriler şeklinde altı bölüme ayrılmıştır. Genel Bilgiler bölümünde, sorunsalın neşet ettiği temel noktalar vurgulanmış, amaçlar belirlenmiştir. Tezin kapsamı ve araştırma alanının sınırları netleştirilmiştir. Sonrasında, tezin amacı ve kapsamının yaklaşık olarak 1550-1650 aralığını açıklayabileceğine karar verilerek bu tarihler arasında bir takım kronolojik bilgiler verilmiştir. Ardından 16.-17. yüzyıl Osmanlı dünyası üzerine yapılmış olan modern dönemdeki araştırmaların bu tez için değerli olanlarından yola çıkılarak halen yürürlükte olan tarihyazım paradigmalarına değinilmiştir. Bu şekilde tezin tanım ve kabulleri detaylandırılarak netleştirilmeye çalışılmıştır. Yapılan Çalışmalar bölümünde ise bir önceki bölümde daha açık bir hale getirilmiş olan kuramlar uyarınca tahlil edilecek araştırma malzemesi tanıtılmıştır. Araştırmanın yaklaşımı ve yöntemine dair bilgiler verilmiştir. Son olarak ise söz konusu malzemenin doğrulacağı ve araştırma yaklaşımının uygulanacağı analiz çerçeveleri oluşturulmuştur. Bulgular bölümü, belirlenen analiz çerçevelerinin ayrıntılandırılmasından ve yukarıdaki iddiaların sınanmasından ibarettir. Tartışma bölümünde araştırma sonunda elde edilen bulguların Osmanlı mimarlık tarihyazımındaki muhtemel yeri üzerinde durulmuştur. Sonuçlar bölümü, başlangıçtaki amaçlar doğrultusunda sorulan sorulara verilen cevaplara dair bir özet mahiyetindedir. Nihai olarak yeni çalışmalar için bazı Önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Mimarlık Tarihyazımı, 16.-17. Yüzyıl Osmanlı Dünyası, Osmanlı Zihniyet Kalıpları, Risâle-i Mi`mâriyye, Mehmed Ağa*

¹ Bu tez, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı Mimarlık Ana Bilim Dalı Doktora Programı’nda 2009 yılında tamamlanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1960) Modernite Düşüncesinin Mekânsal Kuruluşu: Merkez-Periferi Dinamikleri Bağlamında Trabzon Örneği¹

Evrım DÜZENLİ, Ayhan USTA

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 34080, İstanbul

Özet

Osmanlı Devleti, fetih coğrafyası içinde, zamanla din, dil ve etnik açıdan çeşitli unsurları içinde barındıran “heterojen” bir yapı kazanmıştır. Bununla birlikte Batı’da ulus devlet anlayışının yükselişe geçişi ve üniter devletlerin kurulmaya başlaması, o dönemde bir çevre ülkesi olan Osmanlı Devleti’ndeki etnik çözümlerin de önünü açmıştır. Ulusçuluk düşüncesi, bir aydınlanma sorunsalı olarak ele alındığında, Osmanlı Devleti’nin heterojen yapısının o dönem için “modern olmayan bir devlet sistemi” ne işaret ettiği ifade edilebilir.

Cumhuriyet döneminde ise temel amaç, sosyal, etnik, ekonomik, vb. açılardan farklılıkların mevcut olduğu Anadolu coğrafyasında, özellikle dil ve eğitim alanında yapılan çalışmalar ile modern-ulusal bir devlet sisteminin yaratılması olmuştur. Bu, toplumsal alanda yapılan inkılâplar (harf inkılâbı, kıyafet, ölçü birimleri, vd.), modern eğitim sisteminin kabulü, mimarlık alanındaki evrensel ve ulusalcı eğilimler, daha birçok faaliyet aracılığıyla periferide de birçok alanda görünür kılınmıştır.

Modernitenin periferideki algılamaları, erken Cumhuriyet dönemindeki merkezi düşünce sistematiği içinde yapılan tarih-yazımı çalışmalarında çoğu zaman göz ardı edilen bir nokta olmuştur. Bu bağlamda çalışma, modernitenin 1923–1960 tarihleri arasında Trabzon şehrinde yaşanan süreçlerinin, merkez-periferi akışkanlığı / dinamikleri doğrultusunda ele alındığı, ideolojinin mekansal anlamda kuruluşunu anlama denemesidir. Bu anlamda “modernite bilinci” nin üretildiği yer olan Ankara, Cumhuriyet’teki modern düşüncenin “merkez” idir. Trabzon ise Ankara’nın periferisidir. Modern düşüncenin hedefine ulaşabilmesi için modernleştirici iradenin merkezde olduğu kadar periferide de etkin bir modern yapı kurgulayabilmesi, başka bir deyişle, modern düşüncenin ülke genelinde yaygınlaştırılması ile yakından ilişkilidir. Çalışmada periferinin modernliği, şehirde onu temsil eden yerel kurum ve aktörlerin algılamaları ile şehirdeki inşa faaliyetleri üzerinden değerlendirmeye alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Modernite, Mimarlık, Ulusal Kimlik, Merkez ve Periferi, Trabzon

¹ Bu tez, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Programı’nda 2009 yılında tamamlanmıştır.

Huzurevlerinde Mekansal Yaşam Kalitesinin Arttırılması: Kullanıcı Beklentileri¹

Reyhan MİDİLLİ SARI^{II}, Ayşe SAĞSÖZ

KTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon

Özet

Yaşlı bireylerin kendilerini en güvenli, serbest ve rahat hissettikleri yer, aidiyet duygusunu en fazla hissettikleri mekan kendi evleridir. Ancak aile yaşantısındaki değişimler, eş kaybı, gelir düzeyindeki düşüş ya da hiçbir sosyal güvencenin bulunmayışı, yalnızlık, güvenlik sorunları, ev idaresi ve bakımı gibi günlük faaliyetleri yerine getirememesi gibi nedenler yaşlı bireylerin kurum yaşantısını tercih etmelerine neden olmaktadır. Bu anlamda huzurevleri, yaşlıların sosyal, psikolojik, ekonomik, sağlık ve günlük yaşamla ilgili gereksinimlerini karşılamada önemli birer yaşam alanına dönüşmektedir. Huzurevlerinin konfor koşullarının düzeyi, burada yaşayan bireylerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Ancak günümüz koşullarında ülkemizdeki huzurevlerinin gerek nicelik, gerek sosyal, gerekse de fiziksel koşullar bağlamında yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yaşlı refahı dikkate alındığında, mevcut huzurevi koşullarının iyileştirmesi ve mekansal yaşam kalitesi yüksek huzurevlerinin tasarlanabilmesi amacıyla, yaşlıların kişisel özelliklerinin ve yaşadıkları huzurevlerinin mevcut koşullarının belirlenmesi ve bu durumun yaşlılar üzerindeki maddi ve manevi etkilerinin ortaya konması ve onların huzurevlerinden beklentilerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Buradan hareketle bu çalışma kapsamında, yaşlıların yaşadıkları huzurevlerinden beklenti ve istekleri toplam 159 denekle yapılan anket çalışmasıyla saptanmıştır. Verilerin analizi ise SPSS for Windows istatistiksel analiz programı ile irdelenerek yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mekansal yaşam kalitesi, huzurevi, kullanıcı gereksinmesi

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Türkiye'deki Huzurevlerinde Mekansal Yaşam Kalitesinin İrdelenmesi" adlı doktora tezinin bir bölümünden hazırlanmıştır. Makale, daha önce VI. Uluslararası Sinan Sempozyumu'nda sunulmuştur.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: Reyhan MİDİLLİ SARI. rmidilli@ktu.edu.tr; Tel: (505) 370 6719

Giriş

Ailelerin yaşantılarındaki değişim, eş kaybı, sosyal güvencenin bulunmayışı ya da gelir düzeyindeki düşüş, yalnızlık vb. etkenlerin zorlaması, sosyal bir çevre edinebilme, ev bakımı ve idaresi gibi sorumluluklardan kurtulma gibi sayısız nedenlerle yaşlı bireyin kendi evindeki yaşamı zorlaşmaya başlamıştır. Buradan hareketle, yaşlıların sosyal, psikolojik, ekonomik, sağlık ve günlük yaşamla ilgili gereksinimlerini karşılamak üzere huzurevleri birer yaşam alanı olarak tercih edilmeye başlanmıştır. Yaşlı bireyler, kurumdaki yaşamın kendilerine fiziksel ve sağlık desteği vereceğini, güvende hissetmelerini sağlayacağını, yeni bir sosyal çevre ve sosyal etkinlik yapma olanağı sunacağını, ayrıca devlet, dernek ya da gönüllüler tarafından ekonomik destek sağlanacağını düşünmektedirler (Karahana ve Güven, 2002; Durgun ve Tümerdem, 1999). Özellikle büyük şehir ve metropollerde geleneksel yaklaşımlarla yaşlı bireylerin bakım ve barınma sorunlarını çözmek oldukça karmaşık görünmektedir. Hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak, söz konusu problemleri çözmeye konusunda huzurevleri önemli kentsel donatılardan biri durumuna gelmiştir. Bu nedenle, yaşlıların uygun yaşam standartlarında planlanmış mekanlarda yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak toplumsal bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mekanlarda gerekli yaşam koşulları sağlandığında kullanıcıların, kendi evlerinde sahip oldukları yaşam koşullarından çok daha iyi şartlarda, hayatlarını sürdürebildikleri, yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Colombo vd., 2006; Urciuoli vd., 1998).

Kişinin yaşama alanı ve yakın komşuluk birimleri yaşlıların kalan yaşamlarını huzur içinde geçirebilmeleri için çok önemlidir. Yaşam çevresinden fazla uzağa gidememe, fiziksel yetersizlikler, yapılan sosyo-kültürel faaliyetlerdeki azalma gibi bir takım yaşlılık sorunları, yaşlı bireyi daha fazla kendi yaşam alanına ve etkileşimlerinin daha çok yakın çevreyle olmasına zorlamaktadır. Bu nedenle yaşlının en yakınındaki fiziksel çevre

koşulları özellikle de yaşadıkları iç mekânlar yaşam kalitelerini daha fazla etkilemektedir.

Yaşlıların huzurevindeki yaşamları yemek yeme, dinlenme, uyuma, kişisel temizlik, zararlı durumlardan korunma, düzen ihtiyacı, bağlanma ve estetik ihtiyaçlar gibi temel insan gereksinimlerinden oluşmaktadır. Bu gereksinimlere ek olarak yeterli ısı kontrolü, yüksek gürültüden korunma, güvenlik, kişisel mekan ve yeterli aydınlatma gibi ihtiyaçlar da karşılanmalıdır. Yaşlının yaşam memnuniyetini yükseltmek için bu ihtiyaçların yanı sıra beklentilerin de karşılanması gerekmektedir (Philips vd., 2005).

Pek çok yapı grubunun mekânsal niteliklerinin insanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak, huzurevlerinin mekânsal nitelikler anlamında; yaşlıların sosyal, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarına bağlı olarak yeterli olup olmadığı, yaşam kalitelerini ve memnuniyetlerini nasıl etkilediği ve huzurevlerinin beklentilerini karşılamakta yeterli olup olmadıkları gibi konularda ayrıntılı araştırmaların yapılmadığı belirlenmiştir. "Türkiye'deki Huzurevlerinde Mekansal Yaşam Kalitesinin İrdelenmesi" konulu doktora çalışması bu noktadaki eksiklikleri gidermek amacıyla tamamlanmıştır, (Midilli Sarı, 2009). Tez kapsamında yaşlılara, mekansal kalitesi daha yüksek huzurevlerinde hizmet verebilmek ve onların yaşam kalitelerini arttırabilmek amacıyla, yaşlıların kişisel özellikleri ve yaşadıkları huzurevlerinin mevcut koşulları belirlenmiş, bu durumun yaşlılar üzerindeki maddi ve manevi etkileri ortaya konulmuş ve onların huzurevlerinden beklentileri anket çalışmasıyla belirlenmiştir. Bu bildiri kapsamında ise tezin beklentiler bölümüne yer verilmektedir. Mevcut huzurevi koşullarının iyileştirmesi ve mekansal yaşam kalitesi yüksek huzurevlerinin tasarlanabilmesi için yaşlıların beklenti ve isteklerinin irdelenmesi bir gereklilik oluşturmaktadır.

Yöntem, Bulgular ve İrdeleme

Araştırmada anket çalışması yöntemi kullanılmıştır. SHÇEK'e bağlı olup yalnızca huzurevi hizmeti veren kurumlarda, akıl ve ruh sağlığı yerinde olan toplam 159 denekle çalışma yürütülmüştür (N=3641, Z=%99, D=%10). Anket çalışması Türkiye genelinde yapıldığı için her bölgeyi temsilen bir il ve buna bağlı olarak da birer huzurevi seçilmiştir. Ancak, İstanbul için seçilen tek huzurevinde yeterli denek sayısına ulaşamamış, bu nedenle, diğer huzurevi çalışmaya dahil edilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde SHÇEK'e bağlı huzurevi bulunmadığından bu bölge çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır (Midilli Sarı,2009). Araştırmanın yapıldığı huzurevleri Ordu Ahmet Cemal Mağden Huzurevi, Aksaray A. Kadir Üçyıldız Huzurevi, Malatya Huzurevi, Adana Seyhan Belediyesi Huzurevi, İstanbul İzzet Baysal Huzurevi, İstanbul Zeytinburnu

Semiha Şakir Huzurevi ve İzmir Nevvar-Salih İşgören Huzurevleri'dir. Anketten elde edilen verilerin analizleri SPSS for Windows istatistiksel analiz programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde yaşlıların beklentilerine ilişkin elde edilen bulgulara ve çapraz tablo analiziyle yapılan irdelemelere yer verilmiştir. Son olarak da geleceğe aktarımlar bağlamında sonuçlar özetlenmiştir, (Midilli Sarı, 2009).

-Bulgular

- Deneklerin %64,2'si huzurevinin merkezden uzak, sessiz ve sakin bir çevrede; %35,8'i ise merkeze yakın, kalabalık ve hareketli bir çevrede bulunmasını tercih etmektedirler.
- Huzurevine yakın olması istenen birimler irdelendiğinde, deneklerin huzurevi çevresinde özellikle Çarşı/Pazar/Alışveriş Merkezi (%30), açık ve yeşil alan (%25) ve sağlık kuruluşu (%17) görmek istedikleri belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo1. Huzurevine yakın olması istenen birimler/ mekanlar

Huzurevine yakın olması istenen birimler/ mekanların neler olduğu	1,Tercih		2,Tercih		3, Tercih	
	N	%	N	%	N	%
Sera/ Sebze Bahçesi	2	1,3	1	0,6	4	2,8
Kreş/Okul/Çocuk Esirgeme Kurumu	4	2,5	8	5,1	7	5
Açık ve Yeşil Alan (Park)	35	22,3	47	30,1	32	22,7
Çarşı/Pazar/Alışveriş Merkezi	59	37,6	39	25	24	17
Sağlık Kuruluşu	24	15,3	26	16,7	29	20,6
PTT	-	-	1	0,6	3	2,1
İbadet yeri	14	8,9	9	5,8	9	6,4
Konut alanları	1	0,6	1	0,6	6	4,3
Sinema/Tiyatro	5	3,2	8	5,1	3	2,1
Restoran/Pastane/Kafeterya vd,	6	3,8	13	8,3	22	15,6
Eğlence Alanları	-	-	2	1,3	-	-
Spor Merkezi/ Salonu	1	0,6	1	0,6	1	0,7
Diğer (spor alanları, gazete bayiliği, kültür merkezi, sosyal faaliyet alanları, çardak, kitaplık, hamam)	6	3,8	-	-	1	0,7

- Tek kişilik oda tercihleri konusunda deneklerin %74,1'i tek kişilik odada kalmak istediklerini, %25,9'u ise yalnız kalmak istememe gibi nedenlerle tek kişilik oda istemediklerini belirtmişlerdir.

- Odanın kullanıcı tarafından döşenmek istenip istenmediği sorusuna, deneklerin

%82,4'ü kendisi döşemek istediği şeklinde yanıt vermiştir. Odasını kendisi döşemek isteyenlerin %22,9'u zevkine uygun olmasını, %20,6'sı daha rahat ve konforlu yaşamak istediğini ve %19,1'i ise kendi evinde gibi hissetme nedenlerini ileri sürmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Odaların kullanıcı tarafından döşenmek isteme durumu ve nedenleri

Odanın kullanıcı tarafından döşenmek isteme durumu ve nedenleri	N	%
İsteme Durumu		
Evet	131	82,4
Hayır	28	17,6
Olumlu nedenler		
Zevkine uygun olması	30	22,9
Evinde hissetmek	25	19,1
Daha konforlu/ rahat yaşamak	27	20,6
Kendi döşemiş	7	5,3
Evinde hissetmek ve daha rahat/konforlu yaşamak	9	6,9
Zevkine uygun olması ve evinde hissetmek	5	3,8
Zevkine uygun olması ve daha konforlu/rahat yaşamak	10	7,7
Diğer (hayır yapmak için, daha sağlıklı olması için)	2	1,5
Olumsuz nedenler		
Mevcut durumun yeterli olması	13	46,4
Uğraşmak istememek	9	32,2
Bakım ve temizlik sorunu	2	7,1
Sürekli kalmak istememek	2	7,1
Maddi nedenler	1	3,6

- Odasında banyo/wc bulunmayanlara, banyo/wc isteyip istemedikleri sorulduğunda, deneklerin %75,5'i banyo/wc istediklerini belirtmiştir. Banyo/wc isteyenlerin %82,5'i kendini evinde hissetme, %80'i ise kendi özel banyolarının daha hijyenik bir mekan olacağını ifade etmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Odada banyo/ wc isteme durumu ve nedenleri

Odada banyo/ wc isteme durumu ve nedenleri	N	%
İsteme Durumu		
Evet	40	75,5
Hayır	14	24,5
Olumlu nedenler		
Kendini evinde hissetme	33	82,5
Kullanım kolaylığı	22	55
Daha hijyenik bir mekan olması	32	80
Ortak wc-banyonun uzak oluşu	7	17,5
Mahremiyet	10	25
Olumsuz nedenler		
Oluşabilecek kokuların odaya yayılması	9	64,3
Temizlik sorunu	7	50

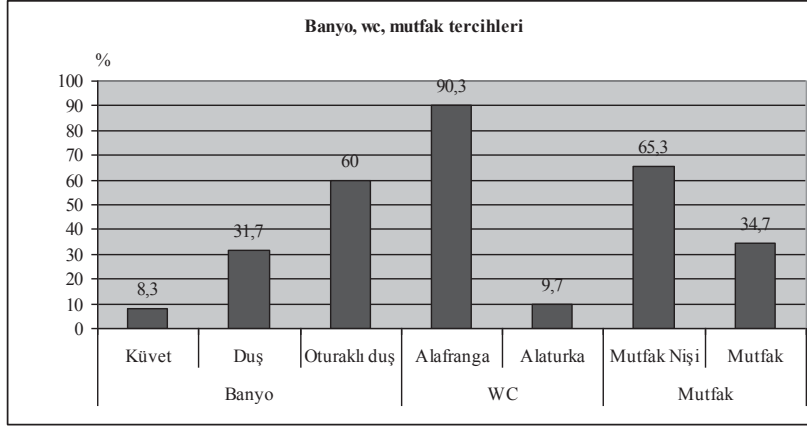
- Odasında mutfak olmasını isteyenler %63,5, istemeyenler ise %36,5 oranındadır. Odalarında mutfak olması durumunda deneklerin %98'i kendi istediği yemeği pişirebileceklerini, %85,1'i ise kendini evinde hissedeceğini ifade etmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Odada mutfak isteme durumu ve nedenleri

Odada mutfak isteme durumu ve nedenleri	N	%
İsteme Durumu		
Evet	101	63,5
Hayır	58	36,5
Olumlu nedenler		
Kendini evinde hissetme	86	85,1
Misafir ağırlamaya olanak vermesi	3	3
Ortak yemek alanlarına olan uzaklıktan kaynaklı rahatsızlık	3	3
Kendi istediği yemeği pişirebilme/ içebilme	99	98
Yemek saatlerine uyma zorunluluğu olmaması	25	24,8
Odanın daha derli toplu ve temiz olması	6	6
Olumsuz nedenler		
Kendi ihtiyacını görememe	26	44,8
Hazır yemek kolaylığı	27	46,5
Unutkanlığın neden olabileceği kazalar	3	5,2
Temizlik sorunu	16	27,6
Koku sorunu	11	19

- Banyo tercihi sorulan deneklerin % 60'ı oturaklı duş, %31,7'si duş ve %8,3'ü ise küvet istediklerini; wc tercihleri sorulduğunda deneklerin %90,3'ü alafrağa ve %9,7'sinin alaturka tuvalet

tercih ettiklerini; mutfak tipi tercihi konusunda deneklerin % 65,3'ü mutfak nişi ve %34,7'si mutfak istediklerini ifade etmişlerdir (Şekil 1).

Şekil 1. Banyo, mutfak ve wc tercihleri

- Banyo tercihi konusunda oturaklı duş isteyenlerin %71,3'ü kullanım rahatlığını ve % 14,9'u ise oturarak banyo yapabileceğini belirtmiştir (Tablo 5).

- Wc tercihleri konusunda alafrağa tuvalet isteyenlerin %76,3'ü kullanım rahatlığını, %6,1'i sağlık nedenlerini öne sürmüşlerdir (Tablo 6).

Tablo 5. Banyolarda istenen yıkanma elemanının tercih nedenleri

İstenen yıkanma elemanının tercih nedeni	Küvet		Duş		Oturaklı duş	
	N	%	N	%	N	%
Kullanım rahatlığı	7	58,3	27	58,7	62	71,3
Oturarak banyo yapma isteği	-	-	-	-	13	14,9
Daha temiz olması	1	8,3	6	13,0	1	1,2
Küvetin tehlikeli olması	-	-	3	6,5	1	1,2
Rahatlamak/dinlenmek için	4	33,4	-	-	-	-
Sağlık nedeniyle	-	-	1	2,2	1	1,2
Daha sıcak olması	-	-	1	2,2	-	-

Tablo 6. İstenen tuvalet tiplerinin tercih nedenleri

İstenen tuvalet tipinin tercih nedeni	Alafrağa		Alaturka	
	N	%	N	%
Kullanım rahatlığı	100	76,3	3	21,5
Sağlık nedeniyle	8	6,1	3	21,5
Alışkanlık	-	-	7	50,0
Daha temiz olması	1	0,8	1	7,0

- Mutfak tipi tercihi konusunda ise deneklerin %39,4'ü mutfak nişinin ihtiyaçları için yeterli olacağını, %21,2'si ise odada daha az yer tutacağı için mutfak nişi istediklerini ifade etmiştir (Tablo 7).

isteyenlerin %81,8'i temiz hava almak, %60,6'sı boş zamanlarını değerlendirmek ve %30,3'ü ise çamaşır asabilmek için balkon istediklerini ifade etmiştir (Tablo 8).

- Odanın açık/yarı açık bir mekana açılmasının istenip istenmediği sorulduğunda, odasında balkon bulunmayan deneklerin %84,6'sı balkon istediklerini belirtmiştir. Balkon

Tablo 7. İstlenen mutfak tiplerinin tercih nedenleri

İstlenen mutfak tipinin tercih nedeni	Mutfak Nişi		Mutfak	
	N	%	N	%
Yeterli olması	26	39,4	-	-
Az yer kaplaması	14	21,2	-	-
Temizlik ve tefrişinin kolay olması	8	12,1	1	2,9
Evlerdeki gibi konforlu olması için	-	-	5	14,3
Yemek kokusunun yayılmaması için	-	-	5	14,3
Kullanışlı ve temizliğinin kolay olması	4	6,1	-	-
Kullanışlı olması	3	4,5	-	-
Yeterli olması ve temizliğinin kolay olması	2	3,0	-	-

Tablo 8. Odaların açık/yarı açık bir mekana açılmasını isteme durumu ve nedenleri

Odanın açık/yarı açık bir mekana açılmasını isteme durumu ve nedenleri	N	%
İsteme durumu		
Evet	33	84,6
Hayır	6	15,4
Olumlu nedenler		
Temiz hava almak için	27	81,8
Boş zamanlarımı değerlendirmek için	20	60,6
Güneşlenmek için	4	12,1
Rahatça dolaşmak için	4	12,1
Çamaşır asmak için	10	30,3
Olumsuz nedenler		
Soğuk olacağı için	2	33,3
Temizlik sorunu olacağı için	4	66,6
İhtiyaç hissetmemek	1	16,6

• Mevcut koşulları iyileştirebilmek için yaşadıkları huzurevlerinden ne gibi beklentileri olduğunu belirlemeye yönelik sorudan alınan yanıtlar gruplandırılmıştır. Buna göre, deneklerin %45,2'si huzurevinde alışveriş mekanlarının, %44'ü yeme-içme alanlarının, %29,5'i açık ve

yeşil alanlarının bulunması, %28,3'ü sirkülasyon elemanlarının, %27,7'sinin sağlık hizmetleri ve mekanlarının durumunun iyileştirilmesi konularında fikir beyan etmişlerdir (Tablo 9).

Tablo 9. Mevcut huzurevinden beklentiler

Huzurevinden beklentiler	N	%
Konum ve çevre	5	3,1
Mekânsal konfor kararları	27	17
Bireylerin gruplanması	35	22
Yeme-içme mekanları	70	44
Alışveriş mekânları	72	45,2
Sağlık hizmetleri ve mekanları	44	27,7
Spor alanları	30	18,9
Açık-yeşil alanlar	47	29,5
Ek hizmet birimleri	30	18,9
Ziyaretçi mekanları	35	22
İbadet alanı	9	5,7
Kültür mekanları	3	1,9
Sirkülasyon elemanları	45	28,3
Eğlence/etkinlik alanları	29	18,2
Oda (kişisel mekan)	12	7,5
Balkon	4	2,5
Yönetim ve personel	19	11,9

İrdeleme

Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği ile aralarında $p \leq 0.050$ düzeyinde

anlamli ilişki saptanan veri gruplarına ait test sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği ile diğer ilişkili değişkenlere ait ki-kare testi sonuçları

Veri grubu	Veri grupları	χ^2	df	Sig.
(V1)Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği	Bölge	fisher		,000/,000
	Yaşanan huzurevi	58,157	6	,000
	Huzurevinde kalınan süre	10,098	3	,018
	Huzurevine gelinen konum	16,052	3	,001

- Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği (V1) ile yaşanan huzurevinin bulunduğu bölge arasında saptanan ilişki (fisher=,000/,000), Batı'da şehir merkezine yakın, kalabalık ve hareketli çevrelerin tercih edilmesi (%52,7), buna karşın Doğu'da şehir merkezinden uzak, sessiz ve sakin bir çevrenin tercih edilmesiyle (%86,8) açıklanmaktadır (Tablo 11).
- V1 ile yaşanan huzurevi arasındaki ilişkiyi ($p=,000$), İstanbul Zeytinburnu Semiha Şakir Huzurevi ve İzmir Nevvar-Salih İşgören Bornova Huzurevi'nde yaşayan deneklerin şehir merkezine yakın, kalabalık ve hareketli bir çevre tercih etmeleri (sırasıyla (%60, %86,2); Malatya Huzurevi, Aksaray A. Kadir Üçyıldız Huzurevi ve Adana SHÇEK Seyhan Belediyesi Huzurevi'nde yaşayan deneklerin ise şehir merkezinden uzak,

sessiz ve sakin bir çevreyi tercih etmeleri (sırasıyla %100, %91,7, %85) belirlemiştir (Tablo 11).

- V1 ile huzurevinde kalınan süre arasındaki ilişkinin ($p=,018$), huzurevinde 1-5 yıl arasında kalanların şehir merkezine yakın, kalabalık ve hareketli bir çevre (%46,3) ve 5-10 yıl arasında kalanların ise şehir merkezinden uzak, sessiz ve sakin bir çevre tercih etmesinden kaynaklandığı belirlenmiştir (Tablo 11).
- V1 ile huzurevine gelinen konum arasında belirlenen ilişkinin ($p=,001$) ise büyük şehirden gelenlerin şehir merkezine yakın, il ve köyden gelenlerin (sırasıyla (%88,5, %82,6) şehir merkezinden uzak çevreleri tercih etmesinden kaynaklanmaktadır (Tablo 11).

Tablo 11. Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği ile diğer ilişkili değişkenlere ait çapraz tablo sonuçları

Huzurevinin nerede bulunmasının istendiği		Şehir merkezine yakın		Şehir merkezinden uzak	
		%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Huzurevinin bulunduğu bölge	Batı	52,7	5,1	47,3	-5,1
	Doğu	13,2	-5,1	86,8	5,1
Yaşanan huzurevi	Ordu A.C.M. Huzurevi	21,9	-1,8	78,1	1,8
	Malatya Huzurevi	0	-2,7	100	2,7
	Aksaray A.K.Ü.Huzurevi	8,3	-3,1	91,7	3,1
	Adana SHÇEK S.B. Huzurevi	15	-2,1	85	2,1
	İstanbul Z.S.Ş. Huzurevi	60	2,4	40	-2,4
	İstanbul İ.B. Huzurevi	36,4	,1	63,6	-1
Kalınan süre	İzmir N.S.İ.B. Huzurevi	86,2	6,3	13,8	-6,3
	0-1 yıl	34,6	-,1	65,4	,1
	1-5 yıl	46,3	2,8	53,8	-2,8
	5-10 yıl	17,1	-2,9	82,9	2,9
Huzurevine gelinen konum	10 yıl ve üzeri	33,3	-,2	66,7	,2
	Büyük şehir	48,8	3,5	51,2	-3,5
	İl	11,5	-2,8	88,5	2,8
	İlçe	35,7	,0	64,3	,0
	Köy	17,4	-2,0	82,6	2,0

Tek kişilik oda tercihi ile aralarında $p \leq 0.050$ düzeyinde anlamlı ilişki saptanan

veri gruplarına ait test sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Tek kişilik oda tercihi ve diğer ilişkili değişkenlere ait ki-kare testi sonuçları

Veri grubu	İlişki aranan veri grubu	χ^2	df	Sig.
(V2) Tek kişilik oda tercihi	Bölge	fisher		,010/,007
	Medeni durum	14,755	3	,002
	Huzurevine kendini ait hissetme	17,555	3	,000
	Oda arkadaşının nasıl seçildiği	6,450	2	,040
	Odada banyo/ wc isteme durumu	fisher		,003/,003
	Odada mutfak istenip istenmediği	fisher		,015/,010

- Tek kişilik oda tercihi (V2) ile huzurevinin bulunduğu bölge arasında belirlenen anlamlı ilişki (fisher=,010/,007), Batı'dakilerin tek kişilik oda istemesi (%81,5) ve Doğu'dakilerin istememesi (%42,9) ile açıklanabilir (Tablo 13).
- V2 ile medeni durum arasında bulunan ilişkiyi ($p=,002$), boşanmış olanların tek kişilik oda istemesi (%88,9) ve eşi vefat edenlerin tek kişilik oda istememesinin (%41,5) etkilediği söylenebilir (Tablo 13).
- V2 ile huzurevine kendini ait hissetme arasındaki anlamlı ilişkinin ($p=,000$), kendisini ait hissedenlerin tek kişilik oda istemesinden (%96,7) ve kısmen ait hissedenlerin ise tek kişilik oda talebi olmamasından (%40,3) kaynaklanmıştır (Tablo 13).
- V2 ile oda arkadaşının nasıl seçildiği arasında belirlenen anlamlı ilişki ($p=,040$),

tek kişilik oda tercih edenlerin oda arkadaşlarını kurumun (%80,5) ve tek kişilik oda talebi olmayanların ise oda arkadaşlarını kurum ve kendilerinin birlikte belirlemesinden (%43,5) etkilenmiştir (Tablo 13).

- V2 ile odada banyo/ wc isteme durumu arasında belirlenen anlamlı ilişki (fisher=,003/,003), tek kişilik oda isteyenlerin banyo/wc de istemesi (%89,7), tek kişilik oda talebi olmayanların ise banyo/wc istememeleri (%53,8) ile açıklanabilir (Tablo 13).
- V2 ile odada mutfak istenip istenmediği arasındaki anlamlı ilişkinin (fisher=,015/,010), tek kişilik oda tercihi olanların mutfak istemesi (%82,2) ve tek kişilik oda tercihi olmayanların mutfak da istememelerinden (%39,5) kaynaklandığı söylenebilir (Tablo 13).

Tablo 13. Tek kişilik oda tercihi ile diğer ilişkili değişkenlere ait çapraz tablo sonuçları

Tek kişilik oda tercihi			Evet		Hayır	
			%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Huzurevinin bulunduğu bölge	Batı		81,5	2,7	18,5	-2,7
	Doğu		57,1	-2,7	42,9	2,7
Medeni durum	Evli		100	1,7	0	-1,7
	Bekar		70	-,3	30	,3
	Boşanmış		88,9	2,9	11,1	-2,9
	Eşi vefat etmiş		58,5	-3,5	41,5	3,5
Huzurevine kendini ait hissetme	Evet		96,7	3,3	3,3	-3,3
	Hayır		89,5	1,7	10,5	-1,7
	Kısmen		59,7	-4,2	40,3	4,2
Oda arkadaşının nasıl seçildiği	Kendisi tarafından		60	-1,0	40	1,0
	Kurum tarafından		80,5	2,5	19,5	-2,5
	Kurum ve kendisi birlikte		56,5	-2,1	43,5	2,1
Odada banyo/ wc isteme durumu	Evet		89,7	3,3	10,3	-3,3
	Hayır		46,2	-3,3	53,8	3,3
Odada mutfak istenip istenmediği	Evet		82,2	2,6	17,8	-2,6
	Hayır		60,5	-2,6	39,5	2,6

Odanın kullanıcı tarafından döşenmek istenip istenmediği (V3) ile huzurevinin bulunduğu bölge (fisher=,038,029) ve cinsiyet (fisher=,013/,009) arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

- Odanın kullanıcı tarafından döşenmek istenip istenmediği ile huzurevinin

bulduğu bölge arasındaki ilişkiyi Batı'dakilerin odalarını kendilerinin döşemek istemesi (%87,9) ve Doğu'dakilerin istememesi (%25); cinsiyet ile ilişkisini bayların odalarını döşemek istemeyip (%22,5) bayanların ise istemesi (%93,8) etkilemiştir (Tablo 14).

Tablo 14. Odanın kullanıcı tarafından döşenmek istenip istenmediği ile diğer ilişkili değişkenlere ait çapraz tablo sonuçları

(V3) Odanın kendisi tarafından döşenmek istenip istenmediği		Evet		Hayır	
		%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Huzurevine gelen bölge	Batı	87,9	2,1	12,1	25,0
	Doğu	75,0	-2,1	-2,1	2,1
Cinsiyet	Bay	77,5	-2,5	22,5	2,5
	Bayan	93,8	2,5	6,3	-2,5

İstenen yıkanma, wc elemanı ve mutfak tipi ile aralarında $p \leq 0.050$ düzeyinde anlamlı

ilişki saptanan veri gruplarına ait test sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. İstenen yıkanma, wc elemanı ve mutfak tipi ile diğer ilişkili değişkenlere ait ki-kare testi sonuçları

Veri grubu	İlişki aranan veri grubu	χ^2	df	Sig.
İstenen yıkanma elemanı	Huzurevine gelen konum	21,324	6	,002
İstenen wc elemanı	Cinsiyet	fisher		,037/,026
İstenen mutfak tipi	Bölge	fisher		,006/,004
	Huzurevi	18,743	6	,005

- İstenen yıkanma elemanı üzerinde huzurevine gelen konumun etkisi olduğu belirlenmiştir ($p=,002$). Bu etki, ilden

gelenlerin küvet (%26,9), köyden gelenlerin ise oturaklı duş istemelerinden (%86,4) kaynaklanmıştır (Tablo 16).

Tablo 16. İstenen yıkanma elemanı ile diğer ilişkili değişkenlere ait çapraz tablo sonuçları

İstenen yıkanma elemanı		Küvet		Duş		Oturaklı duş	
		%	Adj.Res.	%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Huzurevine gelen konum	Büyükşehir	5,6	-1,1	33,8	,5	60,6	,1
	İl	26,9	3,8	30,8	-1	42,3	-2,0
	İlçe	3,8	-,9	42,3	1,3	53,8	-,7
	Köy	,0	-1,5	13,6	-2,0	86,4	2,7

- İstenen wc elemanı üzerinde cinsiyet faktörünün etkisi olduğu belirlenmiştir (fisher=,037/,026). Bu etki, bayların alaturka (%13,3), bayanların ise alafranga (%97,9) tuvalet istemesinden kaynaklanmıştır (Tablo 17).
- İstenen mutfak tipi üzerinde, huzurevinin bulunduğu bölgenin etkisi

olduğu (fisher=,006/,004), bu etkinin ise Batı'daki huzurevlerinde mutfak nişi (%76,7) ve Doğu'da ise geleneksel mutfak istenmesiyle (%51,2) olduğu belirlenmiştir (Tablo 17).

Tablo 17. İstenen mutfak tipi ve istenen wc elemanı ile diğer ilişkili değişkenlere ait çapraz tablo sonuçları

İstenen wc elemanı		Alafranga		Alaturka	
		%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Cinsiyet	Bay	86,7	-2,1	13,3	2,1
	Bayan	97,9	2,1	2,1	-2,1

İstenen mutfak tipi		Mutfak nişi		Mutfak	
		%	Adj.Res.	%	Adj.Res.
Huzurevine gelinen bölge	Batı	76,7	2,9	23,3	-2,9
	Doğu	48,8	-2,9	51,2	2,9
Yaşanan huzurevi	Ordu A.C.M. Huzurevi	66,7	,1	33,3	-,1
	Malatya Huzurevi	27,3	-2,8	72,7	2,8
	Aksaray A.K.Ü.Huzurevi	46,7	-1,6	53,3	1,6
	Adana SHÇEK S.B. Huzurevi	57,1	-,7	42,9	,7
	İstanbul Z.S.Ş. Huzurevi	60,0	-,4	40,0	,4
	İstanbul İ.B. Huzurevi	87,5	2,0	12,5	-2,0
	İzmir N.S.İ.B. Huzurevi	90,0	2,6	10,0	-2,6

• İstenen mutfak tipi üzerinde yaşanan huzurevinin etkisi ($p=,005$) ise Malatya Huzurevi'nde geleneksel tipte mutfak (%72,7), İstanbul İzzet Baysal Huzurevi'nde ve İzmir Nevvar-Salih İşgören Bornova Huzurevi'nde mutfak nişi istenmesiyle açıklanmaktadır (sırasıyla %87,5, %90) (Tablo 17).

Sonuçlar

Kullanıcının yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu, gelir düzeyi ve kültürel yapısı, psikolojik durumu gibi özelliklerine bağlı olarak kişinin yaşam çevresinden beklenti ve talepleri farklılaşmaktadır. Bu beklenti ve talepler bireyin yaşama sevincinin artması, çevresinin farkında olması ve yaşam kalitesini artırma çabası içine girmesi anlamına gelmektedir. Gelecekte tasarlanacak huzurevlerinde, beklenti boyutu kapsamında, yaşlıların taleplerine bağlı sonuçların dikkate alınması gerekmektedir. Bu sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

• Huzurevinin merkezden uzak, sessiz ve sakin bir çevrede bulunmasını isteyenler çoğunluktadır. Şehir merkezine yakın, kalabalık ve hareketli çevreleri tercih edenlerin önemli bir bölümü Batı'daki huzurevlerinde kalan yaşlılardır. Batı'daki huzurevlerinin Adana SHÇEK Seyhan Belediyesi Huzurevi hariç şehir merkezine yakın olmaları nedeniyle buralarda kalan yaşlılar kentsel ve sosyal olanaklardan kolayca yararlanmanın avantajlarının farkındadırlar, bu nedenle de gürültüden şikâyetçi olsalar da toplumsal hayatla iç içe yaşamak için kentsel alanlarda bulunmayı tercih etmektedirler.

• Huzurevlerinin komşuluk grubunda bulunması isteyenler özellikle çarşı/pazar/alışveriş merkezleri, açık ve yeşil alanlar ve sağlık kuruluşlarıdır. Bu tercihlerin en önemli nedenlerini yaşlıların bu tür kentsel donatılara ait işlevleri kurum bünyesinde karşılayamamaları, yaşlarının getirdiği sınırlamalar nedeniyle bu işlevlere yakın olarak kolay erişebilme şansına sahip olmak istemeleri ve toplumsal yaşama etkin katılım olarak sıralayabiliriz.

- Paylaşımlı odalarda kalanların tek kişilik oda tercih etmeleri yüksek oranlardadır. Yaşlıların özel yaşam hakkı, ev hissini duyumsama, donatı konforu, kişileştirme ve mahremiyet gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu yönde bir tercihte buldukları söylenebilir. Yaşlıların çok azı yalnız yaşamak istemedikleri için tek kişilik oda istememektedirler.

- Tek kişilik oda talebi bulunanların büyük bölümünü Batı'daki huzurevlerinde yaşayanlar, boşanmış olanlar, huzurevine kendini ait hissedenler, oda arkadaşı kurum tarafından seçilenler ve odasında banyo/wc ve mutfak isteyenler oluşturmaktadır.

- Tek kişilik oda istemeyenler ise Doğu'daki huzurevlerinde yaşayanlar, eşi vefat etmiş olanlar, kendini kısmen huzurevine ait hissedenler, oda arkadaşını kurumla birlikte seçenler, odasında banyo/wc ve mutfak istemeyenlerdir.

- Odasını kendisi döşemek isteyenler çoğunlukta olup, bu istekte bulunanların büyük bir kısmını Batı'daki huzurevlerinde yaşayanlar ve özellikle kadınlar oluşturmaktadır. Odasını kendisi döşemek isteyenler kendi zevklerine uygun donatı sahibi olabilme, daha rahat ve konforlu yaşayabilme ve kendini evinde hissetme gibi nedenler öne sürmektedirler.

- Odasında banyo bulunmayan yaşlıların önemli bir bölümü, kendilerini evinde hissetmek ve daha hijyenik olacağı gibi gerekçelerle, odalarında banyo/wc istemektedirler. Banyo isteyenler arasında oturaklı duş, wc isteyenler arasında ise alafranga tuvalet tercihi önceliklidir. Banyoda küvet bulunmasını isteyenlerin çoğunluğu il ve merkez ilçelerden, duş isteyenler ilçelerden ve oturaklı duş isteyenler ise köyden gelen yaşlılardır. Alafranga tuvalet isteyenlerin çoğunluğunu ise kadın yaşlılar oluşturmaktadır.

- Odalarında mutfak bulunmayan yaşlılar kendi istedikleri yemeği pişirebilme, kendini evinde hissetme gibi nedenlerle odalarında mutfak istediklerini belirtmişlerdir. Mutfak isteyenler arasında mutfak nişi tercih edenler çoğunlukta. Özellikle Batı'daki huzurevlerinde yaşayanların bu konudaki talepleri daha

fazladır. Mutfak nişinin yeterli olması, az yer kaplaması, temizlik ve tefrişinin daha kolay olması tercih nedenlerini oluşturmuştur.

- Odaları açık/yarı açık bir mekana açılmayan yaşlıların büyük bir bölümü temiz hava almak, boş zamanlarını değerlendirmek ve çamaşır asabilmek amacıyla odalarında balkon bulunmasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

- Yaşlıların huzurevlerindeki ihtiyaçlarına bağlı olarak mevcut yaşadıkları huzurevlerinde bulunmayan ya da yetersiz olarak nitelendirilen en önemli alt işlevler sırasıyla alışveriş mekanları (manav/market, büfe vb.) yeme-içme mekanları (kantin, nitelikli kat mutfağı, kat yemek salonu, kafeterya vb.), açık-yeşil alanlar (açık alanda çay bahçesi, nitelikli dış mekan), sirkülasyon elemanları (asansör, ikinci büyük asansör, yangın merdiveni vb.), sağlık hizmetleri ve mekanları (donanımlı revir, bakıma muhtaç olanlar için rehabilitasyon merkezi, doktor, psikolog vb.) ziyaretçi mekanları (ziyaretçi salonları, misafirhane/odası), ek hizmet birimleri (berber/kuaför, terzi, ayakkabı tamircisi vb.), spor alanları (egzersiz salonu, yüzme havuzu, spor alanları vb.), eğlence/etkinlik alanları (atölye/hobi odaları, katlarda dinlenme salonu, çok amaçlı salon vb.), dini (konforlu mescit) ve kültürel alanlardır.

- Ayrıca, konum ve çevre (havadar olması, merkezi bir yerde olması vb.), mekansal konfor kararları (aydınlatma, havalandırma, yaşlılar için tutamaklar vb.), bireylerin gruplanması (sağlıklı ve sağlıksız yaşlıların ayrılması, kadın ve erkekler için ayrı dinlenme salonu olması, sadece sağlıklı yaşlıların bulunması, evli çiftler için ayrı bölüm bulunması vb.), oda (suit oda, kiler, konforlu donatılar vb.), balkon (geniş olması, çamaşır asma imkanı bulunması, gölgelik elemanlar eklenmesi vb.) ve yönetim ve personel (sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi, aşırı disiplin olmaması vb.) konularında da beklentiler bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Colombo, G., Dello B.M., Smania, K., Raviola, R. ve De Leo, D., 2006. "Pet Therapy and Institutionalized Elderly: A Study on 144 Cognitively Unimpaired Subjects", *Archives of Gerontology and Geriatrics*, **42,2** , 207-216.
- Durgun, B. ve Tümerdem, Y., 1999. "Kentleşme ve Yaşlılara Sunulan Hizmetler", *Turkish Journal of Geriatrics*, **2,3**, 115-120.
- Karahan, A. ve Güven, S., 2002. "Yaşlılıkta Evde Bakım", *Turkish Journal of Geriatrics*, **5,4**, 155-159
- Midilli Sarı, R., 2009. "Türkiye'deki Huzurevlerine Mekansal Yaşam Kalitesinin İrdelenmesi", Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Phillips, D. R., Anthony, O. S., Yeh, G.O. ve Cheng, K. H.C., 2005. "The Impacts of Dwelling Conditions on Older Persons' Psychological Well-Being in Hong Kong: The Mediating Role of Residential Satisfaction", *Social Science & Medicine*, **60,12**, 2785-2797.
- Urciuoli, O., Dello Buono, M., Padoani, W. ve De Leo, D., 1998. "Assessment of Quality of Life in the Oldest-Olds Living in Nursing Homes and at Home", *Archives of Gerontology and Geriatrics*, **26,1**, 507-514.

Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği¹

H.Emre ENGİN^{II}, Hamiyet ÖZEN

Avrasya Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Trabzon

Özet

Kültür varlığı olan yapıların ve çevrelerinin çağdaş konfor koşulları dikkate alınarak farklı işlevlerle yeniden kullanılarak kente ve yeni çevrelerle bütünleştirilmeleri, günümüzde tasarımcıların ilgisini çeken güncel konular arasında yer almaktadır. Bu yeniden kullanım çalışmalarında, müdahalelerin sınırları yasalar ve ilke kararları ile belirlenmiş olmasına rağmen, özellikle ikinci grup yapılarda cepheye yansımaya bazı değişikliklere izin veriliyor olması bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Tasarımcının bilgi birikimi, yapı geçmişi analizinin doğru yapılamaması, teknik ve mimari niteliklerinin dikkate alınmaması; bu bağlamda seçilen işlev, kullanılan malzeme, uygulanan onarım teknikleri, yeni ekler gibi geri dönüşü olmayan uygulamalar yapı iç mekânında önemli değişimlere sebebiyet vermekte, yapının görünümünü etkilemektedir. Yapıların kimliğini tamamiyle göz ardı eden bu yaklaşımlar, özgün özelliklerine zarar vermekte ve kültürel varlık olma değerlerini de yok etmektedir.

Bu sorunun varsayımından yola çıkılan bu çalışmada, farklı işlevle yeniden kullanılan yapıların, restorasyon çalışmalarında maruz kaldığı müdahalelerin yapı iç mekânına etkilerinin tespit edilmesi için bir analiz yöntemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen yöntem, endüstri mirası kapsamında tescil edilerek taşınmaz kültür varlıkları olarak değerlendirilen ve günümüzde farklı işlevlerle yeniden kullanılan "İstanbul Endüstri Yapıları" örneğinde denenerek; uygulamalar sırasında yapılan müdahalelerin bu yapıların iç mekânlarına etkilerinin saptanması hedeflenmiş, elde edilen bulguların literatür taramasında derlenen genel kabul gören ilke ve yöntemler açısından değerlendirilerek tartışılması ve gelecekteki uygulamalar için öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Koruma, Yenileme, Yeniden Kullanma, İç Mekân, İstanbul Endüstri Yapıları*

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda tamamlanmış olan "Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: H.Emre ENGİN. emrengin@hotmail.com; Tel: (532) 3609787

Giriş

Yapıların sonsuza değin ilk yapıldıkları amaç ve koşullarda varlıklarını sürdürebilmeleri ve hiçbir değişime uğramadan saklanmaları olası değildir. Ait oldukları döneme ve bağlamın etkisiyle şekillenen yapılar, değişen yaşam biçimi ve insan ihtiyaçlarına bağlı olarak sosyal, ekonomik ve fiziksel koşullarda meydana gelen farklılıklar nedeniyle beklenen performansı karşılayamaz duruma gelerek özgün işlevlerini kaybetmektedirler. Bu gibi durumlarda düzenli bakım ve onarımdan yoksun kalarak yıpranmaya başlayan yapıların, farklı işlevlerle değerlendirilerek yeniden kullanılması, korumanın bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır (Altınok, 1998).

Yeniden kullanım çalışmalarında tarihi yapıların değerlerinin ve karakteristik özelliklerinin olumsuz etkilenmemesi için, öncelikle yapıların mimari özelliklerine uygun işlevler seçilmesi, yapıların taşıyamayacağı ve bu nedenle içinde ve dışında köklü müdahaleler gerektirecek işlevlerin seçiminden kaçınılması gerekmektedir. Dolayısıyla yeni işlev yapının varlığının devamlılığı için sadece bir araç olmalı, asıl amaç yapının korunması olmalıdır (Ahunbay, 1997). Koruma, var olan değerleri kaybetme kaygısı sonucunda ortaya çıkan bir eylem biçimidir. Amacı, nesne ya da olguyu, özgün niteliklerini yitirmeksizin gelecek kuşaklara aktarmaktır (Kıran, 1993). Öyleyse yeniden kullanım, tarihi yapının eski değerinin yaşatılması, bu değer kendisine yeniden yüklenmesi; okunabilir, görünebilir, algılanabilir hale getirilerek tarihi belge değerinin korunarak ortaya çıkarılmasını ifade etmelidir (Fielden 2003).

Yapıların yeniden kullanılmaları yoluyla gerçekleştirilen koruma yaklaşımlarında, müdahalelerin sınırları yasalar ve ilke kararları ile belirlenmiş olmasına rağmen, özellikle ikinci grup yapılarda cepheye yansımayan bazı değişikliklere izin veriliyor olması bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir (Madran, Özgönül 2005). Tasarımcının bilgi birikimi,

yapı geçmişi analizinin doğru yapılamaması, teknik ve mimari niteliklerinin dikkate alınmaması; bu bağlamda seçilen işlev, kullanılan malzeme, onarım teknikleri, yeni ekler gibi geri dönüşü olmayan uygulamalar yapı iç mekânında önemli değişimlere sebebiyet vermekte, yapının yeni mimari görünümünü etkilemektedir (Kuleli, 1998). Yapıların kimliğini tamamıyla göz ardı eden bu yaklaşımlar, özgün özelliklerine zarar vermekte ve kültürel varlık olma değerlerini de yok etmektedir.

Bu sorunun varsayımından yola çıkılan çalışmada, farklı işlevle yeniden kullanılan yapıların, restorasyon çalışmalarında maruz kaldığı müdahalelerin yapı iç mekânına etkilerinin tespit edilmesi için bir analiz yöntemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla geliştirilen yöntem, endüstri mirası kapsamında tescil edilerek taşınmaz kültür varlıkları olarak değerlendirilen ve günümüzde farklı işlevlerle yeniden kullanılan "İstanbul Endüstri Yapıları" örneğinde denenerek; uygulamalar sırasında yapılan müdahalelerin bu yapıların iç mekânlarına etkilerinin saptanması hedeflenmiş, elde edilen bulguların literatür taramasında derlenen genel kabul gören ilke ve yöntemler açısından değerlendirilerek tartışılması ve gelecekteki uygulamalar için öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma Alanı

Farklı işlevlerle yeniden kullanıma açılan İstanbul Endüstri Mirasına ait yapıların çalışma alanı olarak belirlendiği çalışmada öncelikle yapıların günümüz durumları belirlenmiş daha sonra

- Günümüzde aktif bir işlevle sürekli kullanılıyor olması,
- Özgün işlevinin üretim veya üretimle depolamanın bir arada olduğu yapılar olması,
- Analiz için gerekli verilere erişilebilir olması

kriterleri dikkate alınarak, önerdiğimiz yöntemin aşağıda sıralanan beş yapı üzerinde uygulanmasına karar verilmiştir.

- Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası (Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampusu)
- Feshane (Feshane Uluslararası Fuar, Kongre ve Kültür Merkezi)
- İspirtohane Binası (İTÜ Bakırköy İspirtohane Kültür ve Sanat Merkezi)
- Hasköy Tersanesi (Rahmi M. KOÇ Sanayi Müzesi)
- Lengerhane (Rahmi M. KOÇ Sanayi Müzesi)

Analiz Yöntemi

Tarihi yapıların yeniden kullanımında iç mekâna etkilerin tespit edilmesine yönelik geliştirilen analiz tabloları, morfolojik yaklaşım yöntemlerinden morfolojik kart tekniğinden yararlanılarak geliştirilmiştir. İki boyutlu tabloların, bir boyutunda mimari elemanlar diğer boyutunda ise yeni işlevleri nedeniyle mimari elemanlara olası müdahaleler yer almış, böylece her bir yapı için tercih edilen uygulama yaklaşımları tespit edilerek birbirleriyle karşılaştırılmalarına olanak sağlanmıştır.

Yapılara yeni işlevi nedeniyle yapılan müdahalelerin; yapıların özgün mekânsal kurgusu ile özgün mimari strüktür ve elemanlarına etkilerinin analiz edilmesi amaçlanarak geliştirilen yöntemde iki aşama belirlenmiş, birinci aşamada literatür çalışması ile yapıların tarihsel gelişimi, mimari özellikleri, yeniden kullanım programı ve bu kapsamda yapılan müdahaleler hakkında bilgiler derlenmiş (tablo 1), ikinci aşamada ise ilk aşamada elde edilen veriler, yapıların yeniden kullanımlarında maruz kaldıkları olası müdahalelere bağlı olarak hazırlanan tablolarla analiz edilmeye çalışılmıştır. Müdahaleler üç farklı tablo halinde incelenerek değerlendirilmiştir:

- Uygulanan müdahale yöntemlerinin analizi (Tablo 2)
- Mekansal kurguya müdahalelerin analizi (Tablo 3)
- Mimari strüktür ve elemanlara müdahalelerin analizi (Tablo 4)

Çalışma kapsamında incelenen yapıların hem farklı yapı gruplarından oluşması hem de birbirlerinden farklı işlevlerle yeniden kullanılmalarından dolayı; bulguların irdelenmesi aşamasında karşılaştırılabilmesi için, tablo 3 ve tablo 4'te işlevsel özelliklerine bağlı olarak aşağıda sıralanan 5 farklı mekân grubu açısından değerlendirilmiştir. Buna göre,

- Sirkülasyon Mekânları: Giriş ve mekânlar arasındaki bağlantıyı sağlayan ortak alanlar
- Ortak Kullanım Mekânları: İşlev programına bağlı olarak tüm kullanıcılara yönelik düzenlenen fuar, sergi, konferans salonu, kütüphane, çok amaçlı salonlar vb. gibi alanlar
- Özel mekânlar: İşlev programına bağlı olarak sadece belirli kullanıcılar için düzenlenen yönetim odaları, idari birimler vb. gibi kişiye özel alanlar
- Sosyal ve Rekreatif Mekânlar: Yapının işlevine katkıda bulunan sosyal aktiviteler için düzenlenmiş, dinlenme alanları, restoran, kafeterya vb. gibi alanlar
- Islak Mekanlar: Mutfak, Banyo, Lavabo vb gibi hizmet mekânları olarak sınıflandırılmıştır.

Yapıların Analizi

Çalışmanın ilk aşamasında 'Uygulanan Müdahale Yöntemlerinin Analiz Tabloları' doldurulmuştur. Her bir yapı için ayrı ayrı doldurulan ve aşağıda İspirtohane yapısı için doldurulmuş örneği bulunan bu İki boyutlu tabloların bir boyutunda yapıya ait restitüsyon, rölöve ve restorasyon projeleri, diğer boyutunda ise restorasyon çalışmaları sırasında uygulanması olası müdahale yöntemleri yer almıştır. İkinci aşamada ise aşağıda İspirtohane yapısı için doldurulan Mekansal Kurguya Müdahale Tabloları (Tablo 2) ve Mimari Strüktür ve Elemanlara Müdahale Tabloları (Tablo 3) ile analizler yapılmıştır.

Tablo 1. İspirtohane için Müdahale yöntemlerinin analiz tablosu

Yapıya Ait Çizimler		
Kat Planları	Kesitler	
<p>Restorasyon</p> <p>BODRUM KAT PLANI ZEMİN KAT PLANI 1. KAT PLANI BOY KESİTİ EN KESİTİ</p>	<p>Rölevé</p> <p>BODRUM KAT PLANI ZEMİN KAT PLANI 1. KAT PLANI BOY KESİTİ EN KESİTİ</p>	<p>Restitüsyon</p> <p>BODRUM KAT PLANI ZEMİN KAT PLANI 1. KAT PLANI BOY KESİTİ EN KESİTİ</p>

Uygulanan Müdahale Yöntemleri

Restitüsyon

Temizleme

Ekleme

Bütünleme

Temizlemeyen dönem ekleri

Kaldırılan özgün mimari elemanlar

Özgün mimari elemanlarda boşalmalar

Tablo 2. İspirtohane için mekansal kurguya müdahale analiz tablosu

Mekansal Kurguya Müdahaleler																			
Mekan Grubu	M. Adı ve Birim Sayısı	Mekandan Fotoğraf	Mekan Konumu	Mekan Oluşumu	Ekleme						Kald./Boşalt.								
					Kapı/Penc./İpt. Açıklık Dold.	Doğamede ek Yeni kot	Kısmi Düş. Böl.	Tümel Düş. Böl.	Kısmi Yat. Böl.	Tümel Yat. Böl.	Kısmi A. Tavan	Asma Tavan	Merdiven	Asansör	Rampa, Köprü	Sırk. El. Ekleri	Kısmi Boşalt.	B. El. Kald.	S. El. Kald.
Sirkülasyon Mekanları	Giriş Holü																		
	Koridor/Zemin kat																		
	Koridor/Üst kat																		
	Kor./Bođrum kat																		
	Ortak Kullanım Mekanları	Çok Amaçlı Salon																	
Çalışma Odaları																			
Derslikler																			
Çalışma Salonu																			
Gecici/Süreli Sergi																			

Tablo 2'nin devamı

Mekansal Kurguya Müdahaleler												Ekleme			Kald./Boşalt.			
Mekan Grubu	M.Adı ve Birim Sayısı	Mekandan Fotoğraf	Mekan Konumu	Mekan Oluşumu														
Özel Mekanlar	Yönetim																	
	Öğr.Üye Odaları																	
	Toplantı Odası																	
	Sosyal ve Rek. Mek	Dinlenme																
Islak Mekanlar	Wc / Lavabo																	

Tablo 3. İspirtohane için mimari strüktür ve elemanlara müdahale analiz tablosu

Mimari Strüktür ve Elemanlara Müdahale		Strüktürel Elemanlar																							
Mekan Grubu	M.Adı ve Birim Sayısı	Müdahale Şekilleri		Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi	Müdahale Var	Malzemesi		
		Özgün Eleman	Yeni Eleman	Duvar	Döşeme	Tavan	Kolon	Kiriş	C.Makası	Kemer	Kubbe	Tonoz	Merdiven	Kapı	Pencere	Diğ. Det.									
Sirkülasyon Mekanları	Giriş Holü	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.	Çelik	Çelik		Sıva					D.Demir	D.Demir									
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva						Sıva															
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.												Cam	Alümin.								
	Koridor/Zemin Katı	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.										D.Demir	D.Demir								
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva																					
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.												Cam	Alümin.								
	Koridor/Üst Kat	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Ahşap	Çelik		Ahşap																
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva						Ahşap															
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
	Kar./Badım Katı	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.	Çelik	Çelik								Tuğla									
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva												Tuğla									
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
Ortak Kullanım Mekanları	Çok Amaçlı Salon	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.	Çelik	Çelik																	
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva																					
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
	Çalışma Odaları	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.				Sıva															
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva						Sıva															
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
	Derslikler	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Volta D.																			
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva																					
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
	Çalışma Salonu	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Ahşap	Çelik		Ahşap																
		Bakım	Yeni Eleman	Sıva						Ahşap															
		Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																					
Geçici/Süreli Sergi	Özgün Malzeme	Özgün Eleman	Sıva	D.Mzaik	Ahşap	Çelik		Ahşap																	
	Bakım	Yeni Eleman	Sıva						Ahşap																
	Onarım	Yeni Eleman	Aynı M.																						

niteliğindeki ekler ve yan kanatların üzerine eklenen yeni katlar ve üst örtüsü temizlenmiş, Hasköy Tersanesinin Haliç kenarında sonradan eklenmiş 3 katlı betonarme N binası ve E binası yıkılarak yeniden yapılmıştır. Feshane'nin günümüze ulaşmayan Haliç cephesi ve Cümle Kapısı, Lengerhane'nin geçirdiği yangında yıkılan kubbe ve tonozları, Hasköy Tersanesinin bazı cepheleri ise restitüsyon projelerine dayanarak tamamlanmıştır.

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'na sonradan eklenen J Binası, Feshane'nin iç mekânına önceki restorasyonunda eklenen betonarme duvar ve İspirtohane'nin yine önceki restorasyonundan kalan betonarme merdivenleri, yeniden kullanımlarında işlevsel bulunmaları nedeniyle temizlenmeyerek kullanılması uygun görülmüştür.

Lengerhane'nin avlusunun zemin kotu altında, Hasköy Tersanesinin, kuzeybatı kısmında yapılara bitişik; yine Lengerhane ve İspirtohane'nin yakın çevresinde yapıların yeni işlev programıyla bağlantılı yeni ek binalar tasarlanmıştır.

Ayrıca yapıların tümünün iç mekânlarında, yeni işlevleri nedeniyle yeni bölücü eleman ekleri kullanılmış, özgün mimari strüktür ve elemanlara bakım ve onarım çalışmaları yapılmıştır.

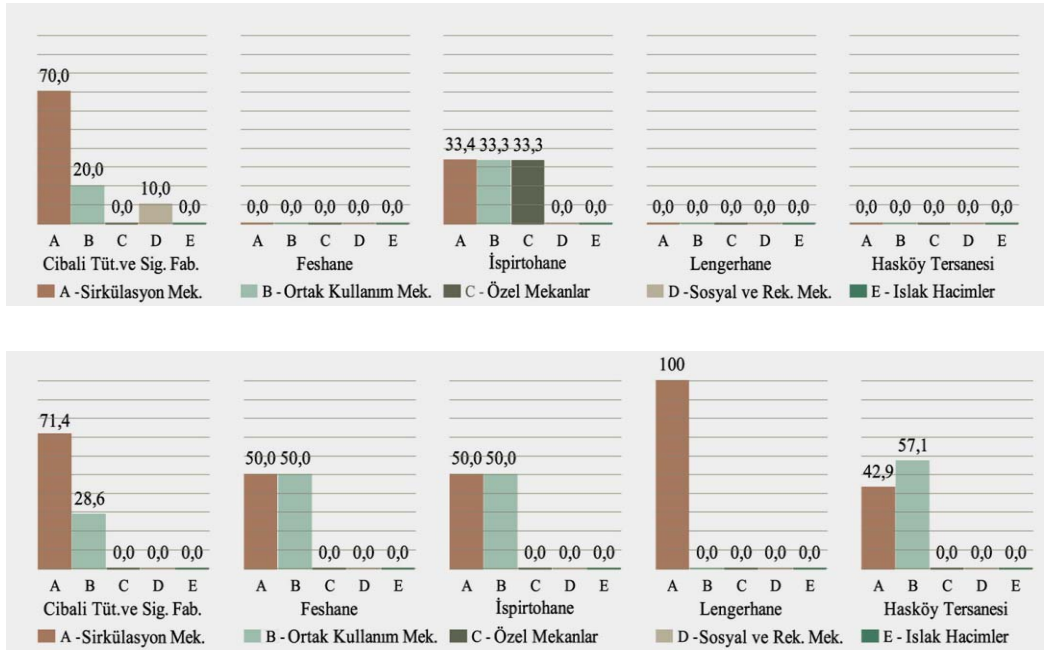
b. Mekânsal Kurguya Müdahaleler Açısından Değerlendirme

Araştırma kapsamında incelediğimiz bütün yapıların, yeniden kullanımlarına bağlı olarak özgün mekansal kurgularına bir takım müdahaleler getirildiği görülmektedir. Bu etkileri yapı ve mekan grupları açısından değerlendirecek olursak;

• Kısmi ekleme ve boşaltmalar:

Yapıların geneline baktığımızda özgün kapı ve duvar yüzeyindeki açıklıkların kapatıldığı; yeni kapı boşluklarının açıldığı, duvar ve döşeme yüzeylerinde boşaltmalar uygulandığı görülmektedir.

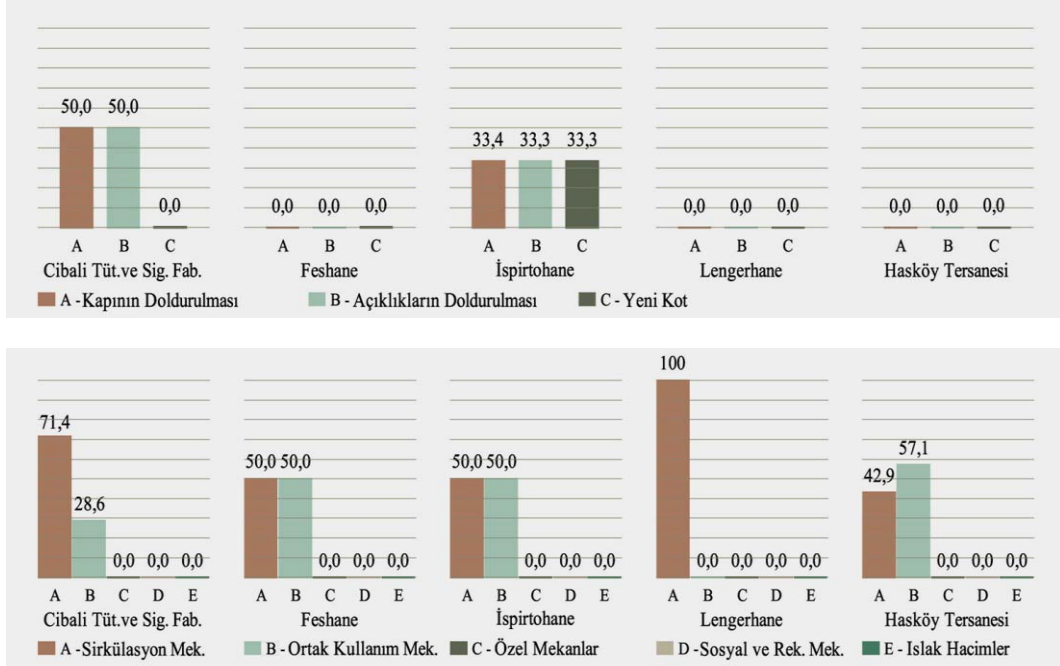
Bu tür müdahalelerin yapılara dağılımına baktığımızda, kısmi eklemelerin sadece Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve İspirtohane'de; kısmi boşaltmaların ise tüm yapılarda; ağırlıklı olarak sirkülasyon mekanları grubunda uygulandığı görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Kısmi eklemelerin (üstte) ve boşaltmaların (altta) yapılara ve mekân gruplarına göre dağılımı

Kısmi ekleme ve boşaltma uygulamaları yapıların özgün mekânsal kurguları ve yeni işlev programları dikkate alınarak irdelendiğinde, bu müdahalelerin yeni işlev program kurgusunun mevcut işlevsel kurgudan farklılaştığı durumlarda uygulandığı görülmektedir.

Kısmi ekleme ve boşaltmaların şekillerine göre dağılımına bakıldığında ise (Şekil 2); kısmi eklerin Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve İspirtohane’de özgün kapıların kapatılması şeklinde; kısmi boşaltmaların ise tüm yapılarda ağırlıklı olarak duvar yüzeyinde uygulandığı olduğu görülmektedir

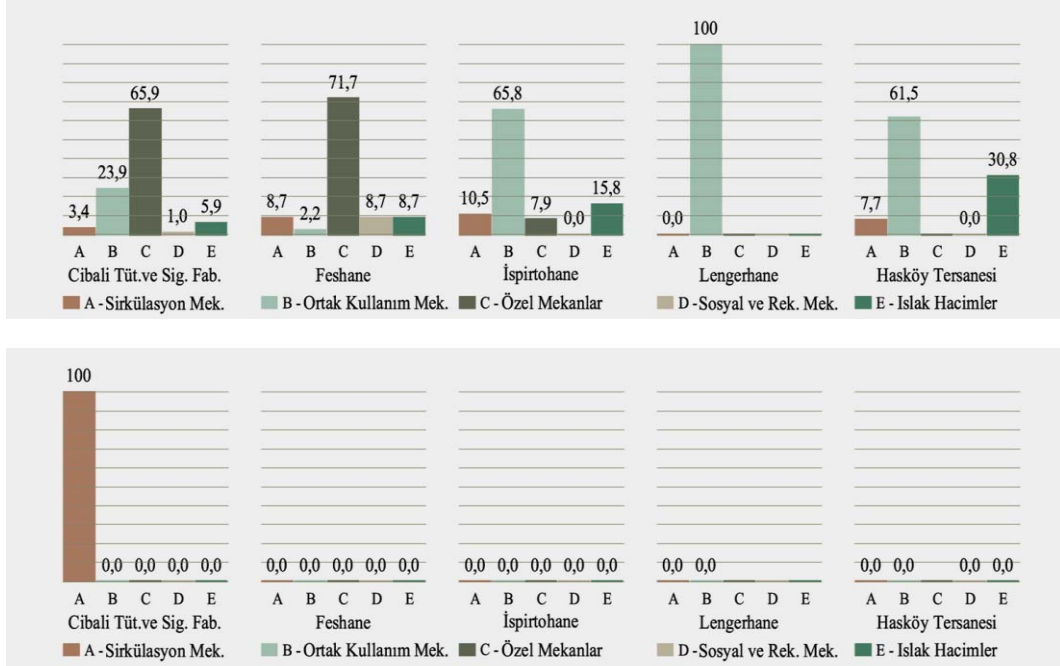

Şekil 2. Kısmi ekleme (üstte) ve kısmi boşaltma (altta) şekillerinin yapılara göre dağılımı

• **Bölücü eleman ekleri:**

Yapıların geneline baktığımızda tavana kadar ulaşmayan panel ya da kısmi duvarlar, galeri oluşturan ara katlar gibi kısmi bölücü ekleri; duvar, ara kat ve asma tavan gibi tümel bölücü eleman eklerinin uygulandığı; duvar ve döşeme gibi bazı özgün elemanların kaldırıldığı saptanmıştır.

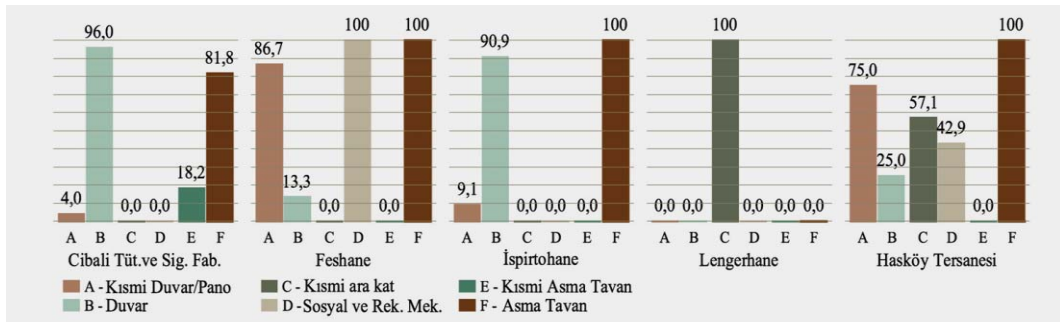
Yeni bölücü eleman eklerinin mekan gruplarına göre dağılımına bakıldığında ağırlığın Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve Feshane’de Özel Mekanlar grubunda; İspirtohane, Lengerhane ve Hasköy Tersanesinde ise Ortak Kullanım Mekanları grubunda uygulandığı, özgün bölücü elemanların kaldırılmasının ise sadece Cibali Tütün ve Sigara Fabrikasında, sirkülasyon mekanları grubunda uygulandığı görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3.Yeni bölücü eleman eklerinin (üstte) ve kaldırılan özgün mimari elemanların (altta) yapılara ve mekan gruplarına göre dağılımı

Bölücü elemanların yapılara göre dağılımına baktığımızda ise; bu eklerin yapıların yeniden kullanımlarına göre düşeyde ve yatayda farklılaştığını görmekteyiz. Feshane, Lengerhane ve

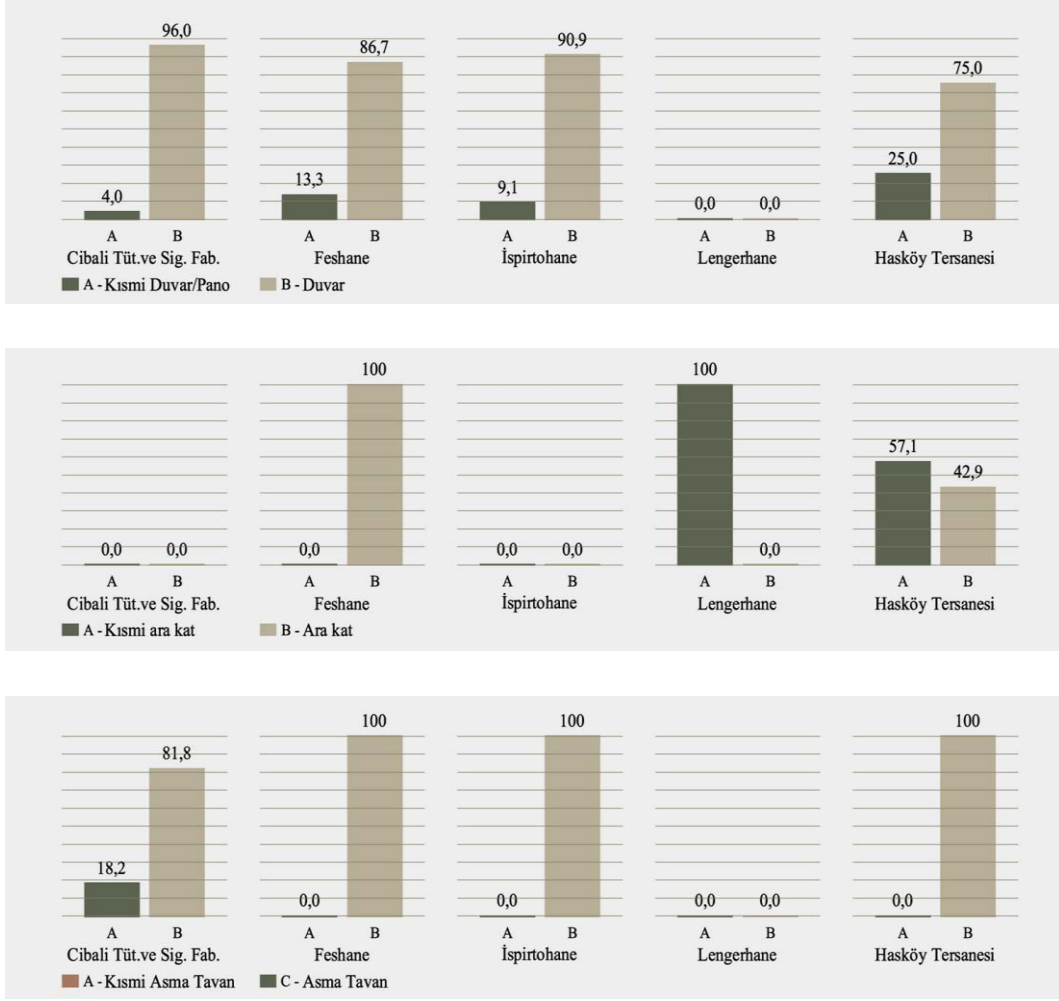
Hasköy Tersanesi'nde hem düşey hem yatay bölücüler kullanılırken, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ile İspirtohane'de yatay, Lengerhane'de ise düşey bölücü elemanlar kullanılmamıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Tercih edilen bölücü eleman eklerinin yapılara göre dağılımı

Yapıların tümü dikkate alındığında düşey bölücü elemanların ağırlıklı olarak, tavana kadar yükselerek mekânı tamamen böldükleri için, özgün algısını bütünüyle etkileyen duvar gibi tümel bölücü elemanların tercih edildiği gözlenmektedir. Tavana kadar yükselmeyerek mekân algısını fazla zedelemeyen alçak duvar, panel vb. gibi kısmi bölücülerin ise çok fazla tercih edilmediği görülmektedir. Yatay bölücülerde ise Hasköy Tersanesinin bazı mekanlarında ve Feshane'de mekânı boydan boya böldüğü için özgün algısını

tamamen kaybeden ara katların tercih edildiği; Lengerhane'de ve Hasköy Tersanesinin bazı mekanlarında ise galeri boşluğu bırakılarak kısmen mekân algısı korunduğu tespit edilmiştir. Özgün tavan dokusunu gizleyen ve özgün mekân hacim boyutlarının algısını etkileyen asma tavanların ise Lengerhane hariç tüm yapılarda uygulandığı görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Tercih edilen düşey bölücü eleman ekleri (üstte), yatay bölücü eleman ekleri (ortada) ve asma tavan türleri ve yapılarına göre dağılımı (üstte)

• Sirkülasyon ekleri:

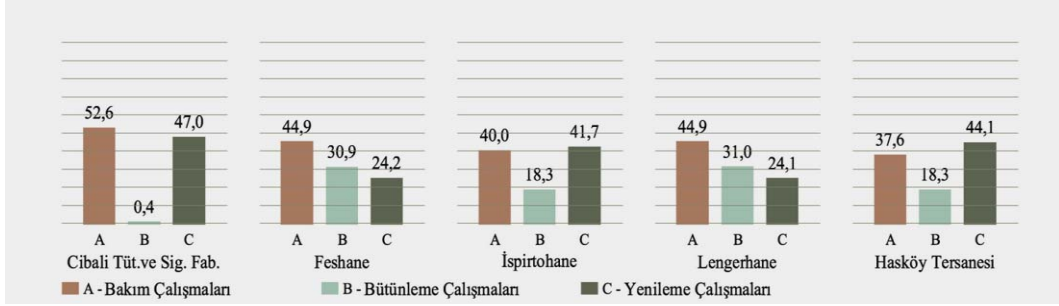
Bütün yapıların yeniden kullanım programları gereği merdiven ekleri aldığı görülmektedir. Hasköy Tersanesi, Lengerhane ve Feshane'ye eklenen ara katlara bağlantılar yeni merdiven ekleriyle sağlanırken, İspirtothane'nin üst katına ulaşan özgün merdivenin günümüze ulaşmaması nedeniyle farklı bir noktada yeni ek merdiven yapılmıştır. Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın oluşturulan atriyumunda katlar arasındaki bağlantı yeni merdivenlerle sağlanırken, yeni sirkülasyon kurgusu nedeniyle bazı özgün merdivenlerinde kaldırılması yoluna gidilmiştir. Yapıların genelde yüksek katlı olmamaları nedeniyle sadece Cibali Tütün ve Sigara Fabrikasına asansör eklendiği görülmüştür. Fakat Lengerhane ve Hasköy tersanesinin yeni eklenen ara katlarına

engellilerin ulaşımı için engelli asansörleri koyulmuştur. Feshane ve İspirtothane'ye ise asansör eklenmemiştir.

c. Mimari Strüktür ve Elemanlara Müdahaleler Açısından Değerlendirme

Yapıların yeniden kullanımına bağlı olarak özgün mimari strüktür ve elemanlara bakım çalışmalarının yanı sıra, bütünleme ve yenileme gibi onarım çalışmalarının yapıldığı, yeni mimari strüktür ve elemanlarında kullanıldığı görülmektedir.

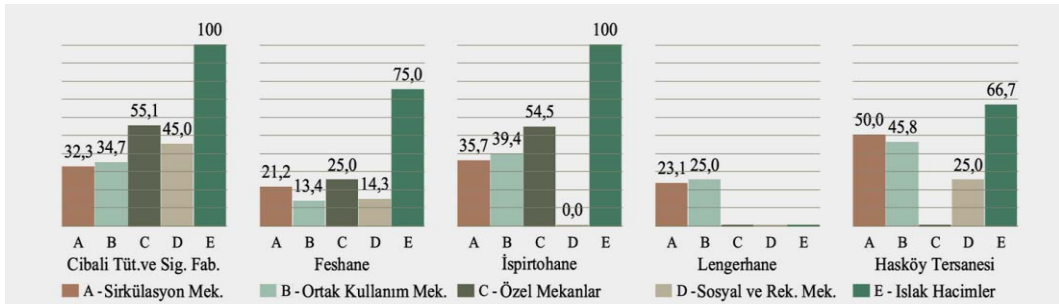
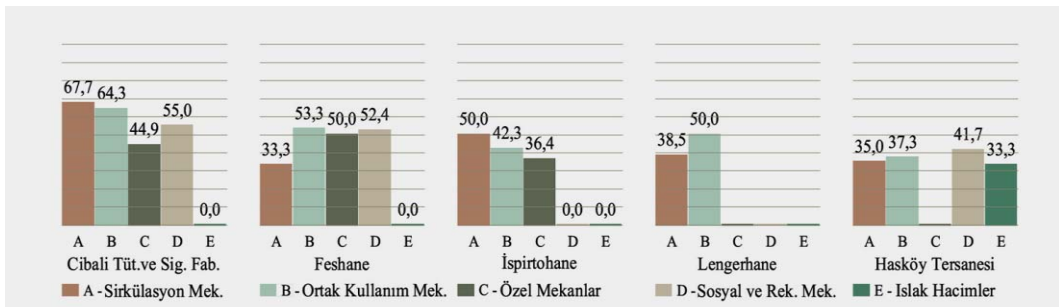
Özgün mimari strüktür ve elemanlara müdahale biçimleri değerlendirildiğinde Hasköy Tersanesi haricinde tüm yapılarda ağırlığın bakım çalışmalarında olduğu görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6.Özgün Mimari Strüktür ve Elemanlara Müdahale biçimlerinin yapılara göre dağılımı

Bakım çalışmaları mekan gruplarına göre değerlendirildiğinde ise yoğunluğun Sirkülasyon Mekanları, Ortak Kullanım Mekanları ve Sosyal ve Rekreatif Mekanlar gibi tüm kullanıcıların yoğun olarak kullandığı mekanlarda olduğu, Islak Mekanlarda ise Hasköy Tersanesi hariç tüm yapılarda bakım çalışmalarının olmadığı

görülmektedir. Onarım çalışmalarının ise ağırlıklı olarak Islak Mekan gruplarında yapıldığı görülmektedir. Özel Mekanlar grubu ise mevcut olduğu tüm yapılarda Islak hacimlerden sonra mimari elemanlarda en fazla yenilemenin yapıldığı mekanlardır (Şekil 7).

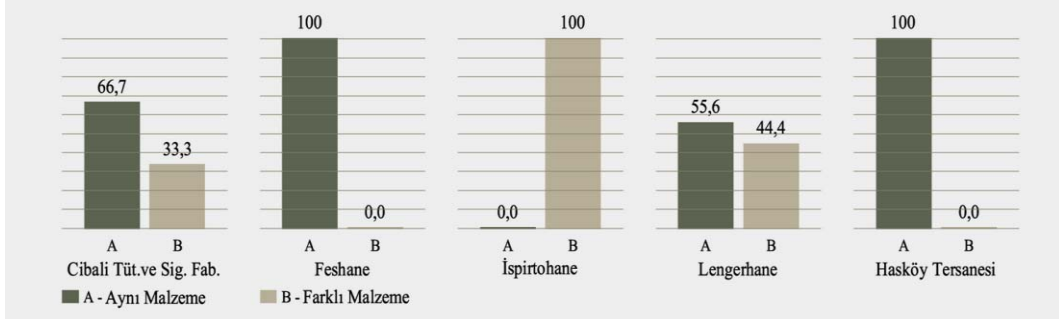
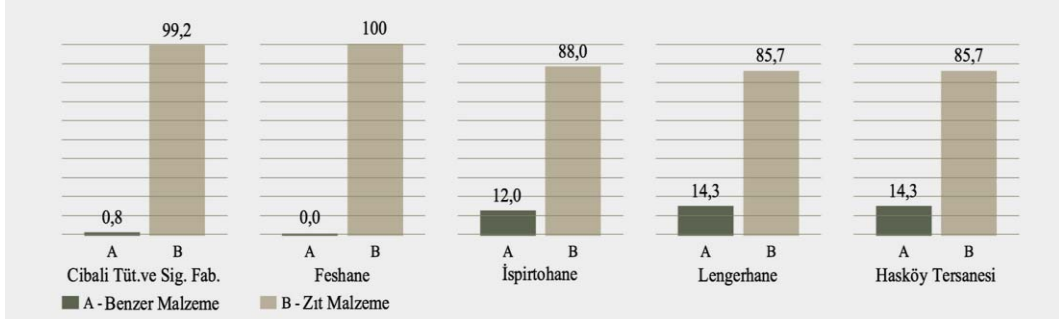

Şekil 7.Mimari Strüktür ve Elemanların bakım (üstte) ve onarım (altta) çalışmalarının yapılar ve mekân gruplarına göre dağılımı

Müdahale biçimlerinin mimari elemanlara göre dağılımına baktığımızda ise duvar, kolon, giriş, ç.makası gibi sanayi yapılarının kimliğini oluşturan özgün elemanlarda ağırlıklı olarak bakım çalışmaları yapılarak korunduğunu görmekteyiz.

Yapıların bütünleme ve yenileme gibi onarım çalışmalarında malzeme seçim

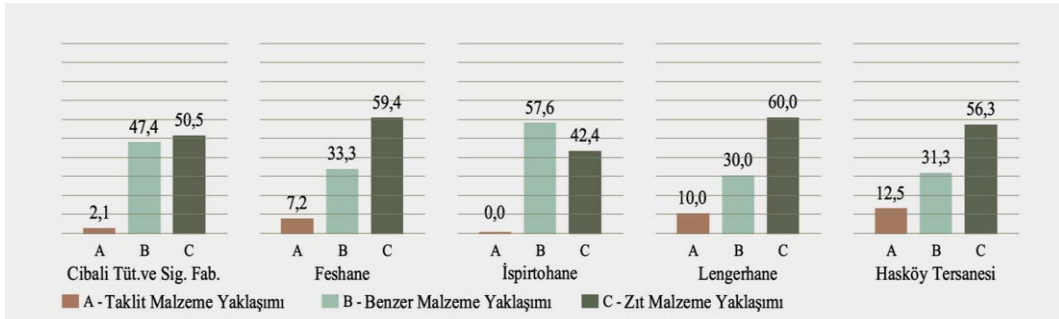
yaklaşımlarını değerlendirdiğimizde ise, İspirtothane haricinde tüm yapılarda bütünlenen elemanların özgün malzemeyle aynı olduğu görülmektedir. Yenileme çalışmalarında ise tüm yapıların yenilenen elemanlarının neredeyse hepsinde günümüz teknolojiyle uygulanmış özgününden zıt malzemelerin tercih edildiği görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8.Mimari Strüktür ve Elemanlarının bütünleme (üstte) ve yenileme (altta) çalışmalarında malzeme seçim yaklaşımlarının yapılara göre dağılımı

Yeni eklenen mimari elemanlara bakıldığında ise ağırlıklı olarak tüm yapılarda zıt malzemeler kullanılmasına rağmen benzer malzeme kullanımının

da fazla tercih edildiği bunun yanı sıra özgün malzemeyi taklit eden yaklaşımlarında olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Yeni mimari elemanların malzeme seçim yaklaşımlarının yapılara göre dağılımı

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Literatür çalışması sonrasında taranan kaynaklar ve incelenen uygulama örneklerinden derlenen bu genel kabul gören ilke ve yöntemler dikkate alınarak araştırma kapsamında önerdiğimiz yöntemle analizini yaptığımız İstanbul Endüstri Yapıları değerlendirildiğinde, maruz kaldıkları etkileri şu şekilde sıralayabiliriz;

a. Uygulanan müdahale yöntemleri açısından;

Yeniden kullanım çalışmalarında öncelikle kullanımından kaynaklı niteliksiz dönem eklerinin temizlendiği, yapısal bozulmaların engellendiği, sağlamlaştırma ve bütünleme işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca yeni işlev programlarına bağlı olarak yeni mimari elemanların eklendiği, yapıların önceki kullanımında eklenmiş ve yeni kullanım içinde işlevsel bulunan elemanların korunduğu saptanmıştır.

b. Mekânsal kurguya müdahaleler açısından;

Yapıların yeni işlevlerinin gereksinimlerine bağlı olarak ihtiyaç duyulan mekânların gerek hacim boyutlarının gerekse toplam mekân alanlarının yeterli olmadığı durumlarda mekânsal kurguya bir takım müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Bu müdahaleleri sıralayacak olursak;

- Yeni işlev program kurgusunun mevcut işlevsel kurgudan farklılaştığı durumlarda Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ile Haköy tersanesinde ağırlıklı olarak Sirkülasyon Mekanları grubunda, özgün kapıların iptal edilmesi, duvar yüzeylerindeki açıklıkların kapatılması; yeni kapı eklenmesi ve açıklıklar oluşturulması gibi kısmi eklerin yanı sıra özgün döşemenin kaldırılması

- Yeni işlev mekan hacim boyutlarıyla özgün işlev hacim boyutlarının birbirinden farklılaştığı durumlarda, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, İspirtohane ve Feshane'de ağırlıklı olarak Özel Mekanlar ve Islak Mekanlar gruplarında düşey bölücü elemanlar eklenerek özgün mekan boyutları algısının kaybedilmesi

- Düşeyde kullanılan bu bölücü elemanların, tavana kadar yükselmeyen duvar ya da paneller yerine mekânı boydan boya bölen, özgün mimari elemanlara temasları nedeniyle zarar veren duvarların tercih edilmesi

- Yeni işlev için gerekli alanların, mevcut mekân toplam alanının yeterli olmadığı durumlarda Feshane, Hasköy Tersanesi ve Lengerhane'de ağırlıklı olarak Ortak Kullanım Mekânları gruplarında yatayda ara katlar eklenerek özgün mekân yükseklik algısının kaybedilmesi

- Yatayda kullanılan bu bölücü elemanların Lengerhane'de ve Hasköy Tersanesinin bazı mekânlarında, ortasında galeri boşluğu bırakarak mekân yüksekliğinin algılanması kısmen sağlanmış olsa da, duvar yüzeyindeki mimari elemanların algılanmasını engellemesi,

- Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve İspirtohane'de ağırlıklı olarak Özel Kullanım Mekânlarında asma tavan uygulamaları nedeniyle özgün kat yüksekliklerinin ve tavan dokularının algılanmaması gibi

müdahalelerle yapıların mekansal kurgularına etkilerin olduğu tespit edilmiştir.

c. Mimari strüktür ve elemanlara müdahaleler açısından:

- Yapıların tamamında, işlevleri gereği tüm kullanıcılar tarafından yoğun şekilde kullanılan Sirkülasyon Mekanları, Ortak Kullanım Mekanları ile Sosyal ve Rekreatif Mekanları gruplarında, duvar, kolon, kiriş, çatı makası vb. gibi tarihi endüstri yapılarının kimliğini oluşturan özgün elemanların ağırlıklı olarak bakım yapılarak korunduğu,

- Yenilenen mimari elemanlarda ağırlıklı olarak günümüz malzemeleri tercih edilerek eski-yeni ilişkisinin kurulması, zıtlık oluşturularak özgün malzemelerden kolaylıkla ayrılabilirdiği,

- Yeni eklenen bölücü elemanların malzeme tercihlerinde de yine ağırlıklı olarak günümüz malzemeleri tercih edilerek eski-yeni ilişkisinin kurulması, zıtlık oluşturularak özgün malzemelerden kolaylıkla ayrılabilirdiği,

- Cibali Tütün, İspirtohane ve Feshane'de Özel Mekânlar grubunda mimari strüktür ve elemanların ağırlıklı olarak yenilenmeleri nedeniyle özgün mekân algısının zayıfladığı,

- Islak Mekânlar grubunda, gereksinimi ek bina içerisinde çözülen Lengerhane hariç diğer yapıların tamamında, mimari strüktür ve elemanların yenilenmesi ve yeni mimari eleman kullanımının ağırlıkta olması nedeniyle özgün mekan algısının tamamen kaybolduğu,

- Feshane, Lengerhane ve Hasköy Tersanesinde, bütünleme çalışmalarında ağırlıklı olarak özgün malzemelerle aynı malzemelerin tercih edilmesi nedeniyle, bütünlenen mimari elemanların özgün mimari elemanlardan ayırt edilemediği,

- Yapıların tamamında yeni eklenen mimari elemanların malzeme kullanım tercihlerinde benzer ve zıt malzeme yaklaşımlarının tercih edilmesine rağmen çok düşük oranda olsa da taklit yaklaşımının da tercih edildiği, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve Hasköy Tersanesinde yeni eklenen bazı mimari elemanların özgün olduğu yanılsaması yarattığı gibi etkiler tespit edilmiştir.

Sonuç olarak gelişen ve değişen teknolojiye bağlı olarak, üretim tekniklerinin de değişmesiyle işlevlerini kaybederek kullanım dışı kalan ve bu nedenle zamanla tahrip olarak yok olma tehlikesiyle yüz yüze olan İstanbul Endüstri Yapılarının, yeni işlevlerle değerlendirilerek toplum hayatına kazandırılması yeniden kullanımın yararlı bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yararın yanı sıra, çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi işlev seçimi ve uygulanan müdahale yöntem ve tekniklerden kaynaklanan bir takım olumsuz etkilere maruz kaldığı da görülmektedir.

Bu anlamda benzer uygulamalarda, yeni işlevin yapı iç mekânına olumsuz etkilerinin en aza indirilebilmesi için öneriler şöyle sıralanabilir:

a. Mekânsal kurgu açısından öneriler;

Yeni işlevin gereksinim duyduğu mekân hacim boyutlarının üretim yapıları olmaları nedeniyle büyük hacim boyutlarına sahip İstanbul Endüstri Yapılarının mekânlarıyla farklılık gösterdiğinde;

- Düşeyde bölücü elemanların kullanılması zorunlu olduğu durumlarda, sadece ihtiyaç duyulan mekân sınırlarını belirleyen, özgün mekânı tümünden bölerek algısını zedelemeyen, panel, alçak duvar, donatı vb. gibi elemanlar kullanılabilir,

- Yatayda ara kat kullanarak yeni alanlar kazanılması zorunlu olduğu durumlarda mekân algısını zayıflatmayacak yoğunlukta, galeri boşluğu bırakan ve özgün duvar yüzeyinden koparılarak duvar yüzeyinde yer alan kapı, pencere, niş vb gibi elemanların bütünle ilişkisinin algısını engellemeyen çözümler üretilebilir.

Yeni işlevin gereksinim duyduğu mekân toplam alanlarının İstanbul Endüstri Yapılarının toplam mekân alanlarından farklılık gösterdiği durumlarda;

- Yeni işlev programının gereksinim duyduğu mekânları oluşturabilmek için düşeyde ve yatayda çok sayıda bölücü elemanlar kullanarak özgün mekân algısını etkileyen uygulamalar yerine, özgün yapıyla uyumlu ek binalar içerisinde

çözümlelenerek ağır yükler getirecek birimlerin iç mekâna etkileri azaltılabilir.

b. Özgün Mimari Strüktür ve elemanlara müdahaleler açısından öneriler;

- İstanbul Endüstri Yapılarının mimari özelliklerini yansıtan mevcut mimari strüktür ve elemanları mümkün oldukça bakım yapılarak korunmalı, dönem özelliklerini yansıtan çözümler getirilmeli,

- Eksik mimari elemanların bütünleme çalışmalarıyla tamamlanması söz konusu olduğunda özgünle aynı malzemeler yerine günün teknoloji ve malzemeleri kullanılarak özgün olanından ayırt edilebilerek yapının mimari özelliklerine zarar vermeyen uygulamalar yapılmalı,

- Yeni eklenen mimari elemanların İstanbul Endüstri Yapılarının mimari özelliklerini yansıtan özgün elemanlarla aynı teknik ve malzeme kullanılarak taklit yaklaşımlarından kaçınılmalı,

- Yeni eklenen mimari elemanların yapıların mimari özelliklerini yansıtan özgün mimari elemanlarla temasından kaçınılması, hem geçmiş ve günümüz arasında bir ara kesit oluşturarak uyum sağlanmalı, hem de ileride ki restorasyon çalışmalarında kolayca temizlenerek özgün elemanlara zarar vermemesi sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Altınok, Ü., *Binaların Yeniden Kullanımı*, YEM yayınları, İstanbul, 1998.

Feilden, M.B., *Conservation of Historic Buildings*, Third Edition, Elsevier ; Architectural Press, 2003.

Kıran, S., Anıtsal yapılara Ek Yapı Tasarımı ve Ek Yapı Tasarımına Etki Eden Etkenler, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1993

Kuleli, E., Özgün İşlevini Sürdüremeyen Anıtların Yeniden Kullanım Sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 1998.

Madran, E. ve Özgönül, N., *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, TMMOB Mimarlar Odası yayınları, Ankara, 2005.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Modernleşme ve Mimarisi¹

Mukaddes ATAMAN^{II}, Şengül ÖYMEN GÜR

Avrasya Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Trabzon

Özet

'Modernleşme' ve 'çağdaşlaşma' ilkeleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, tüm ülke genelinde kökten bir yenilenme hareketi planlanmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinde yaşanan tüm değişimlerin, toplumsal gelişimlerin mimariye de yansımaları olmuştur. Merkez ve merkeze yakın kentlerde bu gelişmeler yakından takip edilirken taşrada kentlerin modernleşme ve çağdaşlaşma kavramları uzantısında yeniden nasıl inşa edildiği incelenmemiştir. Bu çalışma ile söz konusu sürece ilişkin, bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmış ve Doğu Karadeniz Bölgesi (DKB) için bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde; çalışmanın amacına değinilmekte ve sorunun belirlenmesine yönelik açıklamalar yapılarak Cumhuriyet öncesi ve sonrası modernite, sorgulanmaktadır. Modernleşme doğrultusundaki sosyo-kültürel-ekonomik gelişmelerin merkez ve taşra uzantıları anlatılarak, bu ayrımın ortaya koyulması sağlanmaktadır. Aynı bölümde; modernleşmenin taşra ve merkezde mimariye yansımaları anlatılmaktadır.

İkinci bölümde; çalışmanın metodolojisi ve pilot bölge seçimi yapılarak, hangi yapıların çalışmaya dâhil edileceğine yönelik ölçütlere yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde ikinci bölümde belirlenen ölçütlere göre çalışma kapsamına alınan yapıların her biri için oluşturulan kimlik kartları ile tanımları yapılmaktadır. Ayrıca çalışma kapsamındaki illerde seçilen yapıların sayısal değerlemeleri yapılarak illere göre dağılımları belirlenmektedir.

Çalışmanın son bölümünde; Tespit ve belgeleme sonucunda elde edilen bilgilere ve konuya ilişkin literatüre dayanılarak bölgenin mimari yapılanma süreci yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Modernleşme, Mimari Akımlar,

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Modernleşme ve Mimarisi" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale, daha önce yayınlanmamıştır.65

^{II} Yazışmaların yapılacağı yazar: Mukaddes ATAMAN. mukaddesataman@hotmail.com; Tel: (532) 387 65 42

Giriş

Modernleşme ve çağdaşlaşma ilkeleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde; tüm ülke genelinde kökten bir yenilenme hareketi planlanmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinde yaşanan tüm değişimlerin, toplumsal gelişmelerin mimariye yansımaları olmuştur. Merkez ve merkeze yakın kentlerde bu gelişmeler yakından takip edilirken taşrada kentlerin modernleşme ve çağdaşlaşma kavramları uzantısında yeniden nasıl inşa edildiği incelenmemiştir. Bu çalışma ile söz konusu sürece ilişkin, bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmış ve Doğu Karadeniz Bölgesi (DKB) için bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Modernleşme ve Mimarisi

Türkiye Cumhuriyeti için planlanan modernleşme sürecinde, Cumhuriyet'in ilanıyla, kavramsal olarak özdeşleşen modernleşme hareketleri yapılmıştır. Ancak; bu süreci tam olarak anlayabilmek için; yalnızca cumhuriyetin kuruluşundan sonrasını değil, Cumhuriyet öncesinden başlayan ve Osmanlı'nın Batılılaşma sürecine dayalı gelişmeleri de incelemek gerekmektedir. Osmanlı'daki teknolojiye dayalı olarak askeri ve sivil alanda uygulanmaya çalışılan, yeni bir anlayış ve dünya görüşüyle birlikte eğitim-bilim yapma eğilimi ve basın-çeviri hareketleri ile Avrupalı filozofların görüşlerine ulaşılması bu anlamda önemli gelişmeler olarak sayılmaktadır. Ancak; belirlenen hedeflere ne yazık ki ulaşılamamıştır. Devlet yöneticilerinin sık sık değişmesi, mevcutta olanların aldıkları yanlış kararlar, dış borçlar, siyasi olay-ayaklanmalar ve nihayetinde dünya devletleriyle girilen savaş ve sonucunda gelen yenilgi sonrasında modernleşme hareketlerinin yapılması bir yana adından söz etmek bile mümkün olmamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra köktenci bir modernite ve aydınlanma projesi uygulanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamaların; akılcı-evrensel bir

aydınlanma geleneği, ekonomik düzenlemelerin kapitalist gelişme-sanayileşme ve özel mülkiyette kurumsallaşma, ulus devlet ve temsili demokrasiyi kurumsallaştırma, kanun karşısında eşit toplum içinde haklarını bilen özgür yurttaşlar oluşturma gibi dört ana boyutta ele alındığı bilinmektedir. Modernleşme doğrultusundaki tüm bu sosyo-kültürel-ekonomik gelişmelerin ve bu sürecin mimariye yansımaları, merkez ve taşra uzantılarına bakıldığında bu ayrımın ortaya koyulmasını, merkezdeki bu gelişmelerin ve süreçlerin taşrada nasıl olduğu, hangi paralellikte ele alındığı ya da hangi ölçüde uygulanabildiği irdelenmektedir.

Kentsel anlamda süreç incelendiğinde Türkiye genelinde modernitenin; 19. yy'ın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilanına kadar sıkılgan, Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar köktenci, II. Dünya Savaşı'ndan 1960'a kadar popülist, 1960-1980 arası hızlı ve 1980 sonrası aşınan modernite olarak tanımlandığı görülmektedir.

Taşradaki modernleşmeye bakıldığında ise; Kurtuluş Savaşı sonrasında Anadolu'ya yönelik devlet ve özel sektör destekli 'dengeli kalkınma modeli' temeline kurulu planlar yapıldığı bilinmektedir. Bu amaç doğrultusunda beş temel stratejik hedefin seçildiği anlaşılmaktadır. İlk olarak; Osmanlı başkenti yerine tüm Anadolu'nun modernleştirilmesine olanak sunması bakımından Anadolu'nun tam orta yerinde olan Ankara'nın başkent olarak seçilmesi ile başlanmıştır. İkinci hedef olarak tüm ülkeyi demir ağlarla örme projesi gelmektedir. Üçüncü hedefte; kalkınmayı sağlayacak fabrikaların bu demir ağlar üzerindeki Anadolu kentlerinde kurulmasına yönelik belirlenmiştir. Dördüncü olarak; Anadolu kentlerinde halkevleri ve köy enstitüleri açılarak halkın yetiştirilmesi ve aydınlanması için amaçlanmıştır. Son olarak da bu kurumların kırsal alanlarda da olması gerektiği düşünülerek bu yönde adımlar atılmıştır.

Her ne kadar Anadolu'nun her bölümünün merkezle aynı uzantılarda gelişmesi ve modernleşmesi amaçlansa da ne yazık ki bölgelerin ticari-coğrafi avantaj ve dezavantajlarından dolayı pek başarılı olunamamıştır. Bu dengesizliğin giderilmesi için planlı kalkınma dönemine girilerek ülkenin tümü ve bölgeleri için dengeleme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.

Aynı sürecin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki uzantılarına bakıldığında bu ayrım irdelenmeye çalışılmıştır. Taşrada yapılması düşünülen hedefleri sağlayan kurulumlar anlatılmıştır. Böylelikle merkezden taşraya ve sonucunda Doğu Karadeniz Bölümü ölçeğine kadar modernite süreci sosyal-siyasal-ekonomik açıdan anlatılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan modernite sürecinin sözkonusu çalışma kapsamında sağlıklı bir şekilde irdelenmesi için mimari açıdan da sınıflama yapılması gereği duyulmuştur. Bu anlamda cumhuriyetin ilanından sonra onar yıllık periyotlar belirlenmiştir. Buna bağlı olarak da tezde de DKB için aynı onar yıllık süreçler esas alınarak sınıflama yapılması ve bu dönemlerin merkezle taşra arasındaki farklılıkları ve benzerliklerinin ortaya çıkarılması açısından benimsenmiş ve izlenmiştir. Okura tanıtılması ve hatırlatılması bakımından cumhuriyetin ilanı-1930, 1930-1940, 1940-1950, 1950-1960, 1960-1970, 1970-1980, 1980-1990, 1990-2000 Arası Dönem Mimarlıkları anlatılmıştır.

Alan çalışmasında; öncelikle çalışma alanını kapsayan pilot bölge seçimi yapılarak, hangi yapıların çalışmaya dahil edileceğine yönelik ölçütler belirlenmiştir. Bu anlamda; genel mimarlık tarihi yazımına bir tepki olarak göz ardı edilen Anadolu toprakları ele alınarak, tez kapsamında ulaşılabilir bir alan seçilmiştir. Merkezle bağlantıları, etkileşimleri, kendi içinde farklı etnik değerler taşıması nedeniyle, değişim ve gelişimlerin hızlı-kolay gözlemleneceği düşünülen Doğu Karadeniz Bölümü kıyı illerinden Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu şehirleri pilot bölge olarak seçilmiştir.

Pilot bölge belirlendikten sonra da çalışmanın metodolojisine karar verilmiştir. Yapıların tespiti ve eksper çalışma ve mimari yorumlama kısımlarından oluşan üç aşamalı yöntem belirlenmiştir. Yöntemin ilk aşamasında yapılar ampirik olarak gözlemlenmiş ve belirlenen pilot alanda hangi yapıların çalışmaya dahil edileceğine karar verilmiştir. Serbest belirlemelerde yapıların nitelikleri, belirli bir dönemi yansıtmaları ve sınıfları etkili olmuştur. İlk seçimle elde edilen yapıların kimlik bilgileri (yapım yılı, mimarı, planları v.b.) bulunarak asıl seçim aşamasına gelinmiştir. Burada; yapıların bulunduğu illerden akademisyen ve uygulamacı mimarların çoğunlukta olduğu uzman bir ekip oluşturulmuş, yapıların her biri için oluşturulan kimlik kartları ile tanıtımları eşliğinde anlamsal farklılaşım tabloları üzerinden anketler yapılarak, son seçimler belirlenmiştir.

Ayrıca çalışma kapsamındaki illerde seçilen yapıların sayısal değerlemeleri yapılarak illere göre dağılımları belirlenmiştir. Bu aşamada devlet eliyle yapılan yapılar, kentin ikonu haline gelen yapılar ve yarışma projeleri bu kapsam dışında tutulmuş, anket çalışması yapılmadan direkt çalışmaya dahil edilmişlerdir.

Tespit ve belgeleme sonucunda elde edilen bilgilere ve konuya ilişkin literatüre dayanılarak seçilen yapılar üzerinden bölgenin mimari yapılanma süreci yorumlanmıştır. Literatürde; yorumlamaya ışık tutması bakımından çalışmanın tarih aralığı Cumhuriyetin kurulumundan sonraki dönemi kapsadığından; tüm dünya genelinde olan modern öncesi, modern, post modern akımlarla birlikte ülke genelinde olan I. ve II. Milli Mimarlık akımları esas alınmıştır. Ayrıca; çalışma alanının taşrada yer alması nedeniyle de vernaküler mimarlık kriterleri de değerlendirmelere katılmıştır. Değerlendirmeler analiz tabloları şeklinde sunulmuş, içerik olarak kapsadığı akımın kısaltması içeriği ile birlikte verilmiştir.

Tablolarda ayrıca; yapıların mimarları, yılları, kat planları ve görünüşlerine de yer verilmiştir.

Tablo 1. Anlamsal Farklılaşım Tabloları İle Yapılan Anket Formu

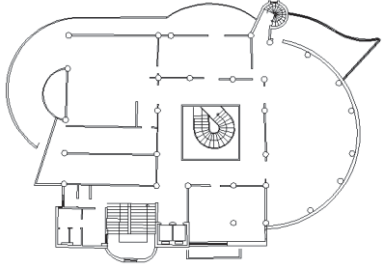
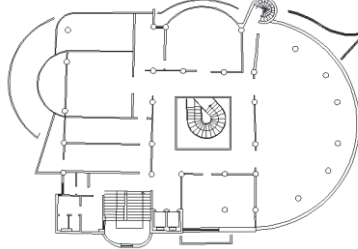
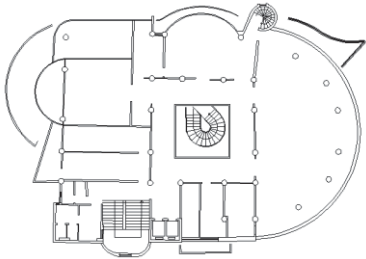
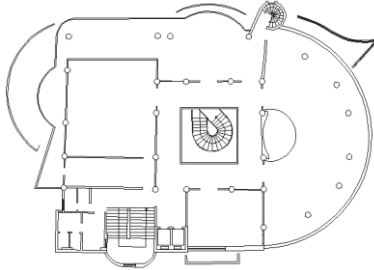
YAPI NO	İL: TRABZON								
	Bu bina olumlu yönleriyle bölge mimarlık tarihi kitabına girmeyi hak ediyor.	1	2	3	4	5	6	7	Bu bina olumsuz yönleriyle bölge mimarlık tarihi kitabına girmeyi hak etmiyor.
1									
2									
3									
4									
5									

Tablo 2. Rize İli Anket Sonuçlarını Değerleme Tablosu

YAPI NO	UZMAN GRUP SIRALAMASI														TOPL.	ORT.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
1	4	5	6	3	4	5	4	4	6	4	5	2	3	6	61	4,36
2	3	5	4	4	2	2	4	3	5	2	3	2	2	4	45	3,21
3	3	4	4	3	3	2	3	1	3	3	1	2	1	4	37	2,64
4	3	4	2	3	3	1	3	1	4	1	5	2	4	4	40	2,86
5	3	4	5	4	3	2	4	2	4	3	4	2	2	4	46	3,29
6	3	3	5	4	2	3	2	2	5	3	2	2	1	4	41	2,93
7	4	5	5	3	4	4	3	4	6	4	5	2	4	6	59	4,21
8	3	5	4	3	4	1	3	2	4	3	2	4	1	5	44	3,14
9	3	3	5	2	3	1	2	1	3	2	1	2	1	2	31	2,21
10	4	6	3	5	3	3	4	1	5	3	6	3	7	5	58	4,14
11	3	5	5	4	2	1	5	1	5	3	1	2	1	2	40	2,86
12	4	3	4	3	3	2	3	1	5	3	1	2	1	2	37	2,64
13	4	4	5	4	4	5	3	1	5	4	3	2	4	4	52	3,71
14	4	4	4	5	2	1	3	1	4	3	2	2	3	5	43	3,07
15	4	7	6	5	4	4	4	2	4	3	4	4	6	4	61	4,36
16	3	6	4	3	4	2	3	2	5	4	5	3	2	3	49	3,50
17	3	4	3	3	3	2	2	1	3	3	2	2	1	3	35	2,50
18	3	4	4	3	2	2	2	1	4	3	1	2	1	4	36	2,57
19	3	4	5	3	2	1	2	2	4	2	1	2	2	4	37	2,64
20	2	5	4	3	2	2	2	1	3	3	2	2	2	4	37	2,64
21	3	4	5	4	3	3	3	2	4	3	5	2	5	4	50	3,57
22	3	3	2	4	3	3	2	1	3	4	2	2	2	4	38	2,71
23	3	5	2	4	3	3	2	2	3	3	2	2	4	3	41	2,93
24	3	4	4	3	3	2	3	1	3	3	4	2	5	3	43	3,07
25	2	3	5	2	2	2	2	1	4	3	1	2	1	3	33	2,36
26	3	4	2	3	3	1	2	1	4	2	4	2	1	3	35	2,50
27	2	2	1	2	2	1	2	1	5	2	1	2	1	3	27	1,93
28	2	2	4	3	3	3	3	1	5	3	1	2	3	3	38	2,71
29	3	3	5	3	4	5	4	1	5	2	6	3	4	5	53	3,79
30	2	5	5	2	4	5	4	1	5	4	6	3	3	5	54	3,86
31	3	6	3	4	4	5	5	2	5	4	6	3	4	6	60	4,29
32	5	5	4	3	4	2	4	2	6	4	6	4	2	6	57	4,07
33	3	4	4	3	3	2	2	2	4	5	2	3	2	5	44	3,14
34	4	4	2	4	3	4	3	1	3	3	3	2	2	5	43	3,07
35	3	5	2	3	3	2	3	1	4	2	2	2	1	3	36	2,57
36	3	4	2	3	2	1	2	1	2	3	1	2	2	2	30	2,14
37	3	4	5	3	4	4	3	2	3	2	2	3	3	2	43	3,07
38	4	2	1	3	2	1	3	1	5	3	2	2	1	3	33	2,36
39	2	5	4	5	1	1	2	1	4	3	2	6	1	4	41	2,93
40	1	4	5	3	2	2	4	1	5	2	5	4	4	3	45	3,21

Tablo 3. Trabzon İli 1 No'lu Yapı Analiz Tablosu

YAPI ANALİZİ	TRABZON/Akçaabat
YAPI BİLGİLERİ: Yapı Nosu : 1 Yapı Mimarı : Ergun Subaşı Yapım Yılı : 2000 Yapının Türü : Belediye Binası Yapı Değ. Notu : 4,93	YAPI ÖZELLİKLERİ: Düz ve eğrisel formların birlikte kompozisyonu (Modernizm+PostModernizm) Bütüncül cephe anlayışı (Modernizm) Sağır ve cam yatay bantlar (Modernizm) Çatı katında doku değişikliği (Klasisizm+Post Modernizm) Süs kolonları (Post Modernizm) Cephede geri çekilerek boşluk yaratılması (Modernizm+Post Modernizm)

YAPI PLANLARI: (69)	
 Zemin Kat Planı	 1.Kat Planı
 2.Kat Planı	 3.Kat Planı

Tüm bu bulguların yorumlanması ve sonuçlanması aşamasında; 1923-2005 yılları arasında, bölgesel tarih çalışmasında incelenen Doğu Karadeniz Bölgesi'nde dünyada örneğine rastlanan bütün mimari tarzların örneklerine rastlandığı görülmüştür. Ayrıca; bölgenin kendi ürettiği Klasik (Erken), Modern ve Postmodern yorumlara da rastlandığı tespit edilmiştir. Örneklemek gerekirse; Rize ilinde Uluslararası stildeki yapı tarzına 1960-1970 yılları arasına tarihlendirilen tek bir yapıda-31 nolu fabrika yapısında rastlanırken, yapı örneğinin fazla olduğu Trabzon ilinde ise aynı zaman diliminde 59 nolu yapıda, 1970-1980 yılları arasında 62 nolu yapıda ve 1980-1990 yılları arasında 21 ve 61 nolu yapılarda örneklendiği gözlenmiştir.

Şekil 1. Rize ili Uluslararası Stil yapı örneği

Şekil 2. Trabzon ili Uluslararası Stilde Modern yapı örnekleri

Trabzon ilinde olduğu gibi, Giresun ilinde de Modern Mimarinin Uluslararası stil düzeyinde uygulandığı örneklere az sayıda olsa da rastlanmıştır. Bu örneklerin çoğu 1970-1980 yılları aralığında 21,25,71 nolu yapılar tespit edilirken 88 nolu örnekte de 2000'li yıllarda görülmüştür. Ordu ilinde ise; bu stile sadece tek bir yapı örneğinde

1980-1990 yılları aralığında 1 nolu yapı örneğinde rastlandığı belirlenmiştir.

Şekil 3. Giresun ili Uluslararası Stilde yapı örnekleri

Şekil 4. Ordu ili Uluslararası stil yapı örneği

Ülkemizdeki mimarlık tarihi araştırmaları; geniş bir coğrafi bölge yerine İstanbul, Ankara gibi merkezler ve yanısıra Bursa ve Adana gibi büyük kentlerde olup, ünlü mimarların yapıları referans verilerek sürdürülmüştür. Oysa önemli tarih kuramcılarının önerdiği şekliyle ideolojik ve keyfi bir öyküdür. Bu öykünün ülkemiz için ciddi bir şekilde kaleme alınması için Anadolu'daki mimarlığın göz ardı edilmemesi gerekir. Tez bu anlamda ele alınmış ve bir bölge bazında yöresel mimarlık tarihinin ülkenin genel mimari akışına gösterdiği paralellikler, gecikmeler, sorgular gözler önüne serilerek mimarlık tarihi yazısına referans bir kaynak şeklinde katkı yapılmıştır.

Kaynaklar

- Akbaş, T., *Gün Gün Cumhuriyet Tarihi: Türkiye'nin 77 yılı 1923-2000*, Tempo Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Alsaç, Ü., Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi, Doktora Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1976.
- Altunya, N. ve Başaran, İ.E., Köy Enstitülerinin Tarihçesi, Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri, Eğitim-Der Yayınları 2, Ankara, 1990.
- Anonim, Türk Mimarları 2000, Birinci Baskı, Türk Serbest Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
- Ashikender, B., Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Atay, M., Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Modernleşme Çabaları, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/4.htm> 12.12.2005.
- Balamir, A., Mimarlık ve Kimlik Temrinleri-I: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili, *Mimarlık*, 313 (2003) 18-23.
- Balamir, A., Mimarlık ve Kimlik Temrinleri-II: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili, *Mimarlık*, 314 (2003) 24-29.
- Battalgazi, A., Günümüz Türkiye'sinde Çağdaşlık Tartışmaları ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1989
- Batur, A., Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yayınları, (1983) 1380-1424.
- Bozdoğan, S., Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Birinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Cordan, Ö., Mimari Formun Kavramsal Analizi, Doktora Tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2002.
- Çağlar, N., Uludağ, Z. ve Dinç, P., 1980 Sonrası Türkiye'sinde İdeolojik, Toplumsal, Mimari Yapı Etkileşiminin Ankara Kenti Bağlamında İrdelenmesi, İdeoloji, Erk ve Mimarlık Sempozyumu, 1996, İzmir, Bildiriler Kitabı, 50-57.
- Çapa, M. ve Çiçek, R., *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Birinci Baskı, Serander Yayıncılık, Trabzon, 2004.
- DPT, www.ektup.dpt.gov.tr/plan/vii/plan8.pdf Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005 02.12.2008.
- Filiztekin, A., *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, TÜSİAD-T/2008-09/471, <http://ekutup.dpt.gov.tr> 25.08.2008 <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=49959> 10.03.2010.
- İnceoğlu, M. ve İnceoğlu, N., *Mimarlıkta Söylem Kuram ve Uygulama*, Birinci Baskı, Tasarım Yayın Grubu, İstanbul, 2004.
- Kortan, E., *1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi*, Birinci Baskı, Yem Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kortan, E., *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi: 1950-60*, Birinci Baskı, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1971.
- Sakaoğlu, N., *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sey, Y., *Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 25-39.
- Sözen, M., *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- Tanyeli, U., *Üç Kuşak Cumhuriyet*, Birinci Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tekeli, İ., *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 1-24.
- Ünügür, M. ve Ünlü, A., Türkiye'de Turizm Planlamasında Uygulanan Yaklaşımlar, Türkiye'de Son On Yılda Turizm Yapıları Uygulamaları Sempozyumu, Nisan 1989, İstanbul, Bildiriler Kitabı, 352-360.
- Yeşilkaya, G.N., *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Mimari Tasarımda Mimesis; Archiprix Projeleri Üzerinden Mimetik Bir Çözümleme Denemesi¹

Özgür HASANÇEBİ DEMİRKAN, Ayhan USTA

Giresun Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü 28049 Giresun

Özet

Son dönem mimari tasarlama pratiğinin genel çerçevesi irdelendiğinde; tasarlanan projeleri kritik etmenin, ona değer biçme ya da anlamlandırmanın bu işlerin sadece görsel değerleri ya da mimari imgeleri üzerinden yapıldığı görülmektedir. Özellikle medya ve internet aracılığıyla geliştirilen yaklaşımlar beraberinde mimari imgelerin benzerlikleri üzerinden tartışmayı ve projelere değer biçmeyi getirmektedir. Örneğin; balık figürüne benzer bir mimari imge, balığa analogik yaklaşımlı bir tasarlama pratiği olarak kabul edilirken, balığa benzer iki yapı bu bağlam ve içerikten kopartılarak benzerlikleri üzerinden tartışılmaktadır. Bu nedenlerle doktora çalışması mimari imgelerin etiklendiği taklit, kopya, benzerlik, farklılık gibi pek çok kavramı kapsayan 'mimesis' kavramı üzerinden şöyle şekillendirilmektedir;

1- Genel bilgiler; felsefe ve mimarlık disiplininde mimesis kavramına ilişkin literatür araştırması yapılmıştır. Mimesis kavramı üzerine düşünce üreten ya da çalışmalarında bir şekilde mimesise değinen düşünürlerin metinlerinden yola çıkarak felsefi söylemlerde mimesisin özetlendiği 'mimetik dizgeler' hazırlanmıştır. Dizgelerin genel çerçevesi; araştırmacıların, mimesisin, objesinin ve yöntemlerinin ne olduğu? gibi sorulara verdikleri cevapların derlenerek, mimesis kavramlarından oluşan bütünsel bir sistem elde edilmesidir.

2- Yapılan çalışmalar; çalışmanın sorunsalı ve çözümlenebileceği matematiksel bir yöntem geliştirilmiştir. Belirlenen yöntem çerçevesinde, mimetik dizgeler ile öğrenci projelerinin karşılaştırıldığı döngüsel bir algoritma mantığı şeklinde çalışan analiz tabloları hazırlanmıştır.3- Bulgular; analizlerinden elde edilen bulgular ışığında mimari imgelerin benzerlikleri, öğrenci projelerinin mimesis ile kurduğu ilişki üzerinden taklit ve kopya bağlamında tartışmaya açılmıştır. Bu kavramların eleman ve bileşenleri, mimari tasarlama pratiğinin görsel, kavramsal ve yaratıcı değerleri bağlamında değerlendirilmiş ve anlamsal çıkarımları yapılmıştır.

4- Sonuçlar ve öneriler; mimari tasarlama pratiğinin mimesis ve mimesis kavramları olan taklit-kopya ile kurduğu ilişki öğrenci projeleri bağlamında olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler mimarlık eğitimi bağlamında değerlendirilmiş ve tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mimari Biçim, Mimesis, Taklit, Kopya, Mimari Tasarım

¹ Bu tez, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Programı'nda 2010 yılında tamamlanmıştır.

Mekan, Algı ve Biliş Bağlamında Hastane Tasarım Dilini Anlamak: SDÜ Hastanesi Örneği ¹

Berna GÜÇ^{II}, Ayhan KARADAYI, Ziya GENÇEL

SDÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 32260, Isparta

Özet

Bu çalışma, çok-katlı karmaşık hastane yapılarının mimari tasarım dilini mekan, algı ve biliş bağlamında anlamayı amaçlamaktadır. Hastane yapılarındaki mekânsal konfigürasyonun sosyal yönünü matematiksel temellere dayandırarak kullanıcı üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi ve yeni hastane tasarımlarına girdi sağlayacak kavramsal öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Dinamik bir mekânsal analiz kuramı olarak geliştirilen mekânsal dizim (space syntax) yönteminden, bu mekânsal yöntemle karşılaştırma yapılabilecek görünürlük grafi analiz tekniklerinden ve bu analizlere girdi sağlayacak gözlemsel yöntemlerden faydalanılmıştır. Örneklem alanı olarak SDÜ Hastanesi seçilmiş ve çalışma mekândaki yoğunluk, mekândaki hareket ve mekânsal konfigürasyon(yapılandırma) olmak üzere üç ana hat üzerinde yürütülmüştür. Kullanıcıların mekânda kaybolduğunu hissettiği anlarda hem bütünleşme hem de bağlantılığı yüksek alanları tercih ettiği ve bu alanları bireysel çizimlerine yansıttığı izlenmiştir. Ayrıca hem dizimsel hem de dizimsel olmayan özelliklerin kullanıcılar üzerinde önemli etkilere sahip olduğu gözlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mekansal Dizim Yöntemi, Görünürlük Grafi Analizi, Davranışsal Analiz.

¹ Bu makale, birinci yazar tarafından KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı'nda tamamlanmış olan "Hastane Dolaşım Mekanlarının Kullanıcı Üzerindeki Etkileri: Süleyman Demirel Üniversitesi Hastanesi Örneği" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Bu tezde Yrd.Doç.Dr. Ayhan KARADAYI danışman, Prof. Dr. Ziya GENÇEL eş danışman olarak görev almıştır. Makale, daha önce Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (07.04.2013) Dergisinin Vol. 17(1) sayısında (pp.133-146) yayınlanmıştır.

^{II}Yazışmaların yapılacağı yazar Berna GÜÇ. bernaguc@hotmail.com; Tel: (505) 8264826

Giriş

Mekân; anlamsal ve fiziksel içeriğiyle karmaşık bir kavramdır. Faaliyetlerimizi kapsar, sınırlandırır, yönlendirir, bir araya getirir, şekillendirir ve diğerlerinden ayırır. Sosyal ve fiziksel iletişimin çok temel ve evrensel biçimdeki gereksinimidir. İnsanlar her nerede ve nasıl bir araya gelirse gelsin, mekânın dili gözlenebilir ve çeşitli kültürel varyasyonları izlenebilir. Dolayısıyla insanoğlu mekânın dilini hareket etmek ve diğerleriyle bağlantı kurmak yoluyla kullanır (Lawson, 2005) ve mekanın dilini mekanın sosyal yönüyle yorumlar (Pronshansky vd.,1970).

Mimari mekân; etkileşimli deneyim ortamı sağlayan, duyuşsal bir ortam oluşturan, tüm boyutsal ilişkileri sosyal yönüyle ele alan bir kavramdır (Lefebvre, 1991; Hillier, 1996; Lawson, 2005). Hillier (2001)'e göre; bir mekânın bütünü, durduğumuz noktadan tam olarak görülemez ve deneyimlenemez; kişinin sistem içinde hareket etmesi ve parçaları zaman içinde birleştirerek resmin bütününe elde etmesi gerekir. Bu bağlamda mimari mekânın çevreyle ve diğer mekânlarla ilişkisi, algısal süreci etkileyen önemli parametrelerdir. İnsanın çevreye ilişkin algısı, çevrenin kişiye sunduğu bilgiye göre şekillenir ve öğrenme sürecine katkı sağlar. Bu bilgi ise ancak hareketle sağlanır (Kaplan, 1973; Kaplan, 1976; Evans, 1980, Downs ve Stea, 1973; Foley ve Kohen, 1984).

Sosyalleşen bireyin mekânın sosyal yapısından etkilenmesi ve bunu yaşam sürecine yansıtmasıyla; mekânı sadece fiziksel yapısı değil, kullanıcı çeşitliliği de anlamlı kılmıştır (Hillier, 1996). Bu bağlamda, hastaneler gibi çok-katlı karmaşık mimari yapılarda yaşanan deneyimin önemi daha da artar ve mekân deneyimi daha karmaşık bir hal almaya başlar. Çünkü hastaneler sadece kalabalık çalışan grupları ve karmaşık mekanik aletleri ile değil, yardıma ihtiyacı olan kullanıcıları ve ziyaretçileri ile kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bu yapılarda kullanıcıların mekânları veya mekânlar arası ilişkiyi sağlayan koridorları

deneyimlemesi, algılaması ve bu bilinçle hareket etmesi zordur. Lemprecht (1996)'e göre; sağlık bakım sağlayıcılarının hastaların iyileşme sürecini hızlandırmak adına, ayakta bakım sürelerini artırmaya yönelik çabası hastanedeki hareketin artacağına önemli bir göstergesidir. Bu durum, hasta-merkezli hastane tasarım anlayışını gündeme getirmiş ve hastaların iyileşme sürecinde sunulan tasarım dilinin oldukça etkili olduğu anlaşılmıştır. Hasta-merkezli hastane tasarım anlayışında mekân kullanıcı ilişkilerinin değerlendirilmesini destekleyen öğelerden biri; erişilebilirlik, ulaşılabilirlik kapsamındaki "yol-yön bulma" öğesidir (Hag, 2001; Holscher, 2003; Ratti, 2004; Heo, 2009; Porras, 2001; Turner, 2004). Hastane tasarımı ve bu yapıların işleyişi ile ilgili literatür incelendiğinde; hastanenin geneline, birimlerine, kullanıcılarına yönelik birçok araştırmaya rastlanmakla birlikte, çoğunlukla bakım kalitesine yönelik çalışmalardan oluşmaktadır (Ulrich, 2004). Hastane tasarımı ile hasta-iyileşme süreci arasındaki ilişkiler ise daha çok hastanedeki kalış süreleri ve analjezik kullanımı ile ilişkilendirilmiştir (Ulrich, 1984). Bazı çalışmalarda; doğal manzara, ses düzeyi gibi faktörlerin ağrı kontrolünde ve cerrahi yöntemlerde rahatlatma sağladığı (Diette vd., 2003; Tse vd., 2002a; Tse vd. 2002b; Katcher vd., 1984; Frumkin, 2001), doğayla temasın stres ve hastanede kalış süresini azalttığı (Ulrich, 1999; Ulrich, 2003) tespit edilmiştir.

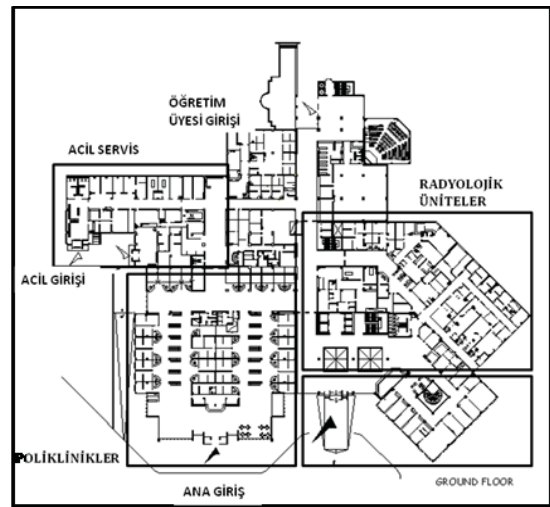
Bu çalışma, yukarıda özetlenen literatür bilgileri ve bu konuda geliştirilen kuramsal yöntemler ışığında, çok-katlı hastane yapılarındaki tasarım dilini mekan, algı ve biliş bağlamında anlamayı amaçlamaktadır. Hastane yapılarındaki mekânsal konfigürasyonun sosyal yönünü matematiksel temellere dayandırarak ve kullanıcı üzerindeki etkilerini değerlendirilerek yeni hastane tasarımlarına ve uygulamalarına veya bu yapıların revizyonlarına girdi sağlayacak kavramsal öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmayı gerektiren parametreler; değişen kütle anlayışına paralel olarak iç mekânda daha önce hiç

yaşanmamış deneyimlerin oluşması, değişen ve gelişen kullanıcı gereksinimlerinin karşılanması için yeterliliğin sağlanmasıdır. Bu parametreler, aynı zamanda, hastane mekânını öğrenme sürecine yansıyan değişkenler olarak da kabul edilebilir. Bu bağlamda, yürütülen araştırma sürecinde, her hedefin erişilebilir ve her erişilebilen hedefin de algılanabilir olup olmadığı sorularına yanıtlar aranmıştır. Bu temel soru paralel olarak da, hastane yapılarında mekânsal davranışı etkileyen mekânsal bileşenlerin neler olduğu, mekânda algılanan bilişsel sunumlara mekânsal bileşenlerin nasıl yansıdığı ve çevrenin bileşenleri ile bilişsel sunumlar arasında nasıl bir ilişkinin olduğu sorularına da yanıtlar aranmıştır.

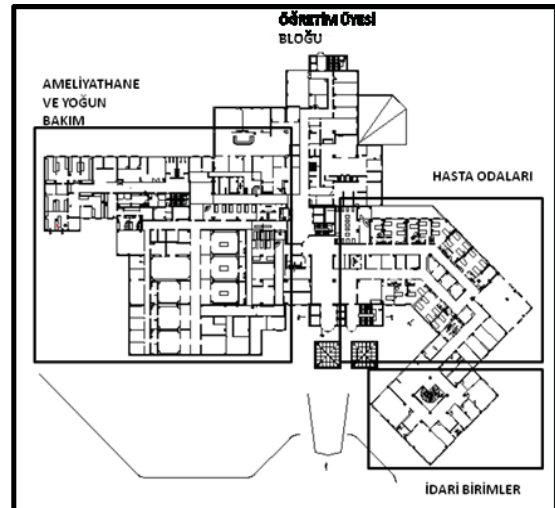
Materyal ve Metot

Bu çalışma bütün işlevleri tek bir yapıda barındıran çok-katlı karmaşık bir yapıya sahip Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında yapılan gözlemler ve takipler sonucunda, kullanımı en yoğun alanlar olarak belirlenen hastanenin zemin katı ve birinci katı içine alan dolaşım alanları, detaylı örneklem alanları olarak seçilmiştir. SDÜ Hastanesi Başhekimliğinden edinilen bilgiye göre; yaklaşık 40.000 m² kapalı alana, 400 kişilik yatak kapasitesine ve 37 polikliniğe sahip bu tam teşekküllü üniversite hastanesini günde ortalama olarak 1100 kişi ziyaret etmekte ve ziyaretçilere 120 öğretim elemanı ile birlikte toplamda 600 çalışanı ile hizmet vermektedir. Bu üniversite hastane yapısının çalışma alanı olarak seçilme nedeni; genel anlamda ağ ve gridal tipleri bir araya getiren karma dolaşım şemasına ve işlevlerine göre farklı genişliklerdeki dolaşım ağına sahip olmasıdır. Ayrıca hastane zemin katının ayaktan-hasta sistemine yönelik çözümü ve bu katın girişten itibaren farklı derinliklerde çözümlenmiş işlevsel bölgelere, bekleme alanlarına ve dolaşım mekânlarına sahip karmaşık yapı özellikleri taşımasıdır.

Hastane içerisinde radyoloji, röntgen, fizik tedavi ve rehabilitasyon, kan-idrar alma, hasta kabul üniteleri ve acil servis birimleri, polikliniklerle bağlantılı olarak yatayda çözümlenmiş ve bu birimler zemin katta konumlanmıştır. İdari birimler, hasta yatak katları ve öğretim üyesi odalarının düzeyde çözümlendiği, bodrum katın ise destek hizmetlerine ayrıldığı tespit edilmiştir. Detaylı örneklem alanı olarak seçilen birinci kat ise; ameliyathane, yoğunbakım bloğu, kadın-doğum hasta odaları, az sayıda öğretim üyesi odaları ve idari birimlerden oluşmaktadır (Şekil 1).

(a)

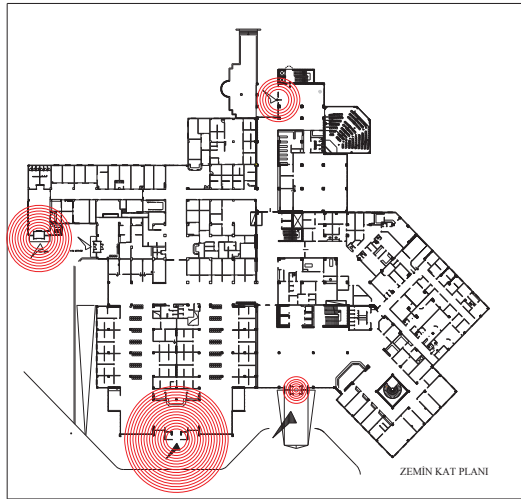

(b)

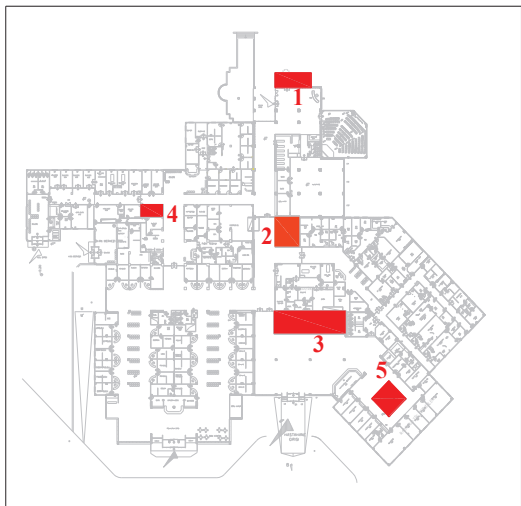
Şekil 1. Hastanenin zemin kat (a) ve birinci kat (b) planları.

Hastanenin dört girişi ve yoğun olarak kullanılan üç adet düzey sirkülasyon elemanı mevcuttur. Çalışma sürecinde yapılan sayımlardan; poliklinik girişinin en yoğun olarak kullanıldığı, en az yoğun

olanın ise protokol girişi olduğu tespit edilmiştir. Gün boyunca, özellikle ziyaret saatlerinde 3 nolu düşey sirkülasyon elemanının daha yoğun kullanıldığı, 2 nolu asansör ve merdiven kullanım yoğunluğunun bütün güne yayıldığı gözlenmiştir. Öğretim elemanları girişi ile bağlantılı olan 1 nolu asansör ve merdiven grubu ise, genelde hastane personeli tarafından kullanılmaktadır. Yoğun olarak kullanılan bu düşey sirkülasyon elemanları dışında; hastanenin zemin katını laboratuvarlara bağlayan 4 nolu merdiven elemanı, idari birimler bloğunu bodrum kat ve birinci kat ile bağlantısını yapan 5 nolu merdiven elemanı daha vardır (Şekil 2).

(a)

(b)

Şekil 2. Zemin kat giriş kapıları yoğunluğu (a) ve düşey sirkülasyon elemanları (b).

Bu çalışmada; dinamik bir mekânsal analiz kuramı olarak geliştirilen mekânsal dizim (space syntax) yönteminden, bu mekânsal yöntemle karşılaştırma yapılabilecek görünürlük grafi analiz tekniklerinden ve bu analizlere girdi sağlayacak gözlemsel yöntemlerden faydalanılmıştır. Mekânsal dizim yöntemi ve kuramı (Hillier, 1988; Hillier vd, 1983; Hillier, 1996; Hillier, 1993; Hillier ve Hanson, 1984; Hillier, Hanson and Graham, 1987); bir yandan pozitif bir nicelik analizi yapmaya olanak tanıyan, diğer yandan mekâna ait gerçek yaşamsal verilerin bilgisayar teknolojileri ile elde edilen konfigürasyona ait verilerle karşılaştırılmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Mekân geometrisinin kullanıcı üzerindeki etkilerini değerlendiren mekânsal dizim yöntemi aracılığıyla aksiyal analizler yapılarak mekânın erişilebilirliği etüt edilmiştir. Elde edilen aksiyal analizler, görünürlük grafi analizleri ile karşılaştırılarak mekânın okunabilirliğine yönelik veriler elde edilmiştir. Mekândaki algı, bunlara ek olarak, mekândaki davranış kapsamında yürütülen keşif çalışmalarıyla desteklenmiştir. Son olarak, yapılan biliş haritalarla her iki analiz sonuçları karşılaştırılarak mekândaki biliş tartışılmıştır.

Bu analizlere girdi sağlayacak yöntemler dikkate alınarak çalışma; genel olarak mekândaki yoğunluk, mekândaki hareket ve mekânsal konfigürasyon (yapılandırma) olmak üzere üç ana hat üzerinde yürütülmüştür. Çalışmanın ilk ana hattını oluşturan mekânsal yoğunluk kapsamında; gözlemsel yöntemlerden yararlanılarak kullanıcı hareketliliğine yönelik sayımlar yapılmıştır. Hafta içi 5 gün boyunca sabah saat 08.00'den itibaren her saatin ilk 10 dakikası belirlenen noktalar üzerinde gün boyunca sayımlar yapılmış ve elde edilen veriler bir saatlik verilere dönüştürülmüştür. Daha sonra bunların mekânsal dizim yöntemi ile analizi için belirlenen ve tanımlanan mekânsal değişkenlerle karşılaştırılmıştır. Mekândaki hareket kapsamındaki takipler ise işlevsel ilişkilerin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Farklı yaş gruplarından yaklaşık 250 kişi 15 dk süreyle takip

edilmiştir. Bu bağlamda, mekânsal davranışları ölçmeye yönelik yaya izlerinin takip edilmesi ile ilgili ilk çalışmalar 60'lı yıllara dayanmaktadır (Weiss ve Boutourline, 1962). Bu çalışmalarda takip eden araştırmacının takip edilen tarafından fark edilmesiyle oluşan davranış değişikliği önemli bir problemdir. Dolayısıyla, araştırmacı ve denek arasındaki işbirliği çerçevesinde, araştırmacının deneği birkaç adım arkadan takip etmesi esasına dayalıdır (Bechtel, 1967). Yani deneklere takip edildiği hissettirilmeden çalışmanın gerçekleştirilmesine daha çok önem verilmelidir.

Çalışmanın bir diğer ana hattını oluşturan mekânın konfigürasyonu ile ilgili veriler; mekânsal analizler, davranışsal analizler ve bilişsel analizler olmak üzere üç kısımdan elde edilmiştir. Bu analizler, mekânsal dizim yönteminden yararlanılarak Depthmap 4 programı aracılığıyla yapılmış ve yapılan analizler sonucu elde edilen mekânsal veriler, gözlemsel veriler ile SPSS ve Excel programı aracılığıyla karşılaştırılmıştır. Daha sonra mekândaki hareketle ilgili veriler iki kısımda değerlendirmeye alınmıştır: a) Gözlemlere dayalı veriler doğal hareket olarak değerlendirmeye alınmış ve mekânsal değişkenlerle karşılaştırılmıştır, b) mekânsal değişkenler denek grubu ile yürütülen keşif ve biliş çalışmasından elde edilen verilerle analiz edilmiştir.

Davranışsal analizler kapsamında; mekânın diğer kullanıcıları olarak dışarıdan bir kullanıcı grubuyla deneysel bir çalışma yapılmıştır. Daha önce bu mekânı deneyimlememiş, 17-25 yaş aralığında, 96 kişiden oluşan bir denek grubuyla; Peponis vd. (1990), Haq (2001), Haq ve Girotto (2003)'ün yol-yön bulma ve mekândaki algıyı ölçmek amacıyla kullandıkları açık keşif ve yönlendirilmiş keşif çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmanın verileri de mekânsal değişkenlerle karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Bu analizlere ek olarak Braaksma ve Cook (1980) tarafından uygulanan daha sonra Turner ve arkadaşları (Turner ve Penn, 1999; Turner vd. 2001) tarafından geliştirilen

Görünürlük Grafi Analizleri uygulanmıştır. Son olarak da denek grubundan gezdikleri alanlara ilişkin olarak daha önce birçok çalışmada uygulanan biliş haritalama yöntemi (Kaplan, 1973; Kaplan, 1976; Evans, 1980, Downs ve Stea, 1973; Foley ve Kohen, 1984) ile 1/750 ölçekli kâğıt üzerine akıllarında ne kaldıysa çizmeleri istenmiştir.

Mekân-kullanıcı ilişkileri bağlamında dolaşım mekânları; karşılama, yönlenme, toplanma ve dağılma işlevlerini gerçekleştiren alanlar olarak bu sürece katılır ve bir anlamda kullanıcıyı organize eder. Bu organizasyonel yapı ve süreçte mekândaki erişilebilirlik ve mekândaki algılanabilirlik kriterleriyle mekânın değerlendirilmesine fırsat veren değişkenler (bütünleşme, bağlantılılık, anlaşılabilirlik) aksiyal ölçümler, görünürlük ölçümleri ve dizimsel olmayan ölçümler olarak belirlenmiş ve bunların kullanıcı üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bütünleşme değeri (Hillier ve Hanson, 1984, Hillier, 1996) mekânsal bir sistemdeki mekânın, diğer bütün mekânlarla ilişkisini anlatan sentaktik bir ölçümdür. Yüksek bütünleşme değeri sistemdeki mekânların iyi şekilde bağlantılı ve kolay ulaşılabilir olduğunu gösterir. R-Max değeri tüm yerleşimin bütünleşme değerini verirken, R-3 değeri sistemdeki lokal bütünleşme değerini verir. Bağlantılılık veya bağlaşıklık; mekânsal dizim analizinin diğer önemli bir ölçümüdür. Sistem içerisinde mekânların direkt bağlantılı olduğu diğer mekânların sayısıdır. Anlaşılabilirlik bireysel çevre birimlerinin değil bütün mekân konfigürasyonunu ilgilendiren bir ölçümdür. Global ve lokal değişkenler arasındaki korelasyonla ölçülür, birey-mekan arasındaki algılanabilirlikle açıklanabilir. (Penn, 2001; Hillier, 2001; Hillier, Burdett, Peponis ve Penn, 1987) Anlaşılabilirlik parçaların birbiriyle bağlanabilmesi yoluyla bütünün çıkarılması olarak da tanımlanabilir. Dizimsel olmayan ölçümler bağlamında ise eşgörü ölçümleri; eşgörü alanı, çevresi, yoğunluğu ve okluzu (Benedikt, 1979) değerlendirilmiştir. Bu değişkenler,

mekansal davranış ve biliş çalışmasından elde edilen değerlerle karşılaştırılmış, SPSS ve Excel programı aracılığıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular aşağıda üç ana başlık altında sunulmuştur. Öncelikle gözlemler ve takipler sonucu elde edilen veriler açıklanmış, bunu takiben aksiyal analizler ve görünürlük grafi analizleri ve daha sonra davranışsal analizler sonucu elde edilen bulgular sunulmuştur.

Gözlemler ve takipler

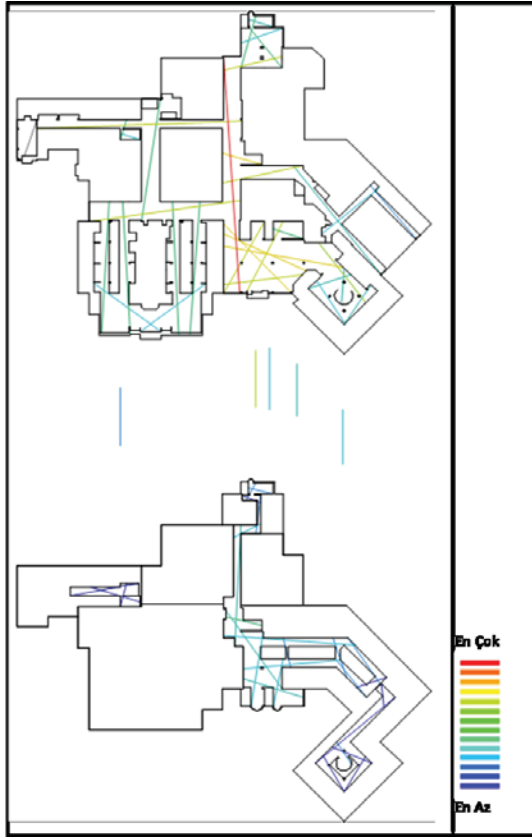
Gözlem alanında, herhangi bir günde, ortalama olarak 23.500 kişinin hareket halinde olduğu ve saatte 2000-2200 kişinin sadece poliklinikler giriş kapısını kullandığı tespit edilmiştir. Tedavi amacıyla hastaneye giriş yapan insanların yaptığı aktivitelerin ağırlıklı olarak yol-yön bulma, geçiş alanı olarak kullanma ve bekleme gibi eylemler olduğu saptandı. Yapılan gözlemlerden elde edilen sonuçlara göre; alanda sayılanların % 52'si erkek, % 48'i ise kadındır. Bunlardan orta yaşlı oranı % 51, genç oranı % 33, yaşlı oranı % 9 ve çocuk oranı ise % 7'dir. Hastaneye gelen çocukların hepsine aileleri refakat ederken, yaşlı grubunun da çoğuna yakınları refakat etmektedir. Hastane içerisinde çocukların en yoğun olduğu kısmın poliklinikler olduğu, en az geçiş yoğunluğuna sahip alanın idari kısım olduğu, en yoğun alanın ise poliklinik sirkülasyon alanları olduğu elde edildi.

Bir haftada ortalama olarak toplamda 250 kişi takip edildi. Hasta hareketinin en yoğun olduğu poliklinik sirkülasyon alanlarının personelin giriş çıkışlarının da sağlandığı hat üzerinde olması nedeniyle daha da yoğunlaştığı izlenmiştir. Hastane personelinin günlük takip ettiği yolun kantin önündeki koridordan başhekimliğe doğru olduğu, personel hareket dağılımının da başhekimlik tarafındaki merdivenden sağlandığı tespit edildi. Bunun dışındaki personelin, hastaneyi bilen kullanıcı grubu

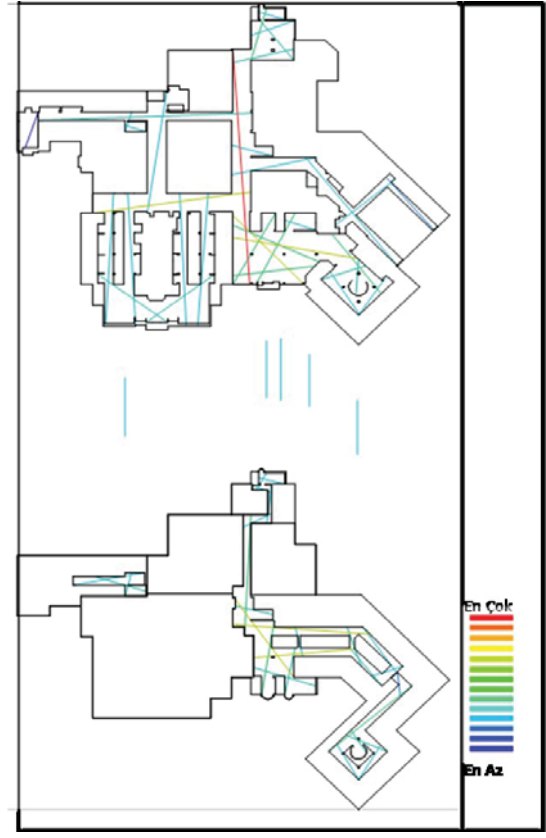
kategorisine göre, görev yerlerine en yakın alanları tercih ettiği ve üst katlara çıkan personelin % 95'inin ise 2 nolu asansör ve merdiven grubunu kullandığı yapılan takiplerden saptandı. Sabah saatlerinde polikliniği olan öğretim üyesi grubunun bir kısmının da bu kapıyı kullandığı tespit edildi. Yapılan uzun takiplerden elde edilen sonuçlara göre en uzun yürünen mesafenin 580 m, en uzun kalış süresinin de 317 dk olduğu görülmüştür. En kısa yürünen mesafe 127 m olmakla birlikte, en kısa kalınan süre ise 29 dk olarak saptandı.

Aksiyal ve görünürlük grafi analiz bulguları

Hastanenin zemin kat ve Birinci kat arasına elle çizilen akslar yardımıyla bağlanmış ve analiz edilmiştir (Chang ve Penn, 1998). Elde edilen R-Max analizinde zemin kat ana aksın en bütünleşmiş aksı olduğu ve yakın çevresiyle bütünleşme çekirdeğini oluşturduğu görülmüştür. R-3 analizine ait harita incelendiğinde; sistemin lokal olarak çok daha iyi bütünleştiği ve polikliniklerde özel muayene önü koridorun bütünleşme derecesinde önemli bir artış olduğu, birinci katta ise yatan hasta koridoruna ait bütünleşme derecesinde artış olduğu gözlenmiştir (Şekil 3). Sistemin lokal olarak çok daha iyi bütünleştiği açıktır. R-3 bütünleşme değerlerinin R-Max değerleri ile karşılaştırmaları incelenirse, her ikisinde global ilişkilerden etkilenme yüzdesinin düşük olduğu görülür. Bağlantılılık haritasına göre; sistemin en bağlantılı noktasının en bütünleşmiş aks olduğu anlaşılır. Bu akstan işlevsel bölgelere dağılım yapılacak bir yapıya sahip olması bağlantılılığı ile ilişkilidir. Katlara ait anlaşılabilirlik değerini veren bütünleşme-bağlantılılık ilişkisi $R^2=0,32$ gibi düşük bir değerdir (Tablo 1). Dolayısıyla, lokal bilgi ile sistemin öğrenilmesi güçleşmektedir.

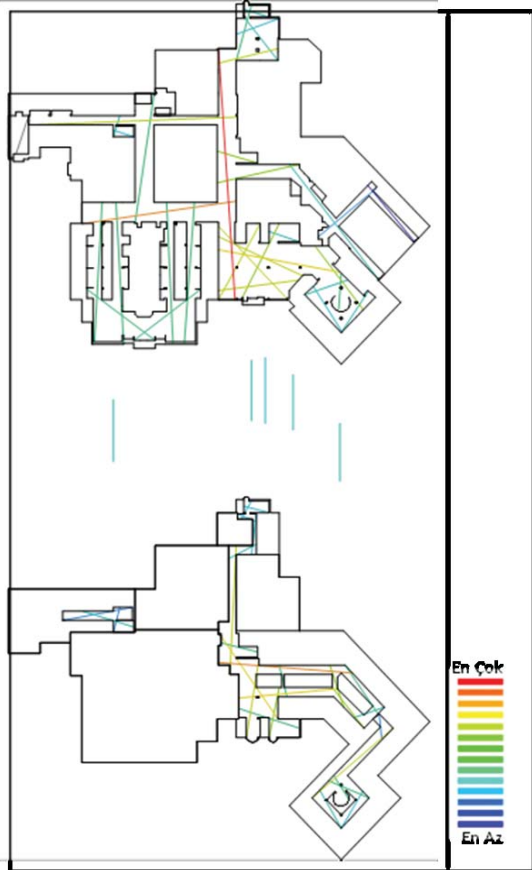

(a)

(c)

Şekil 3. Zemin kat ve Birinci kat birlikte: (a) R-Max Bütünleşme Haritası, (b) R-3 Bütünleşme Haritası ve (c) Bağlantılılık Haritası

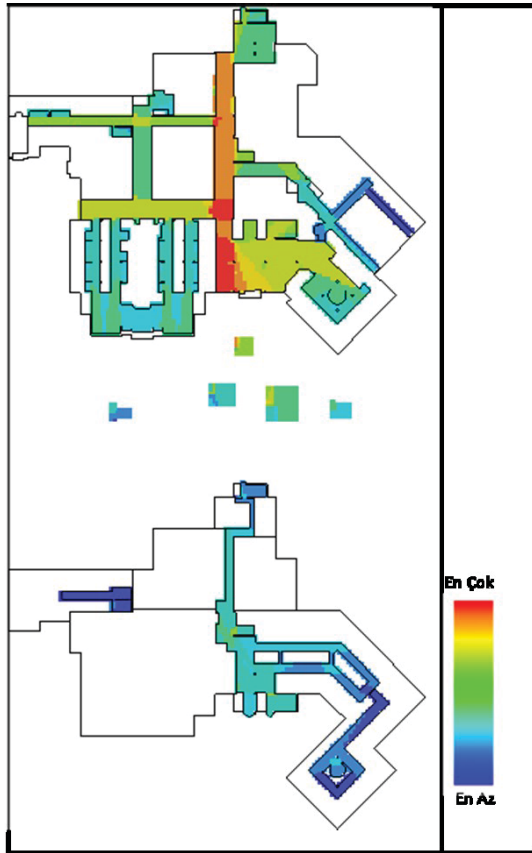
(b)

Tablo 1. Aksiyal Analizlerde bağlantılılık ve bütünleşme değerlerinin karşılaştırılması

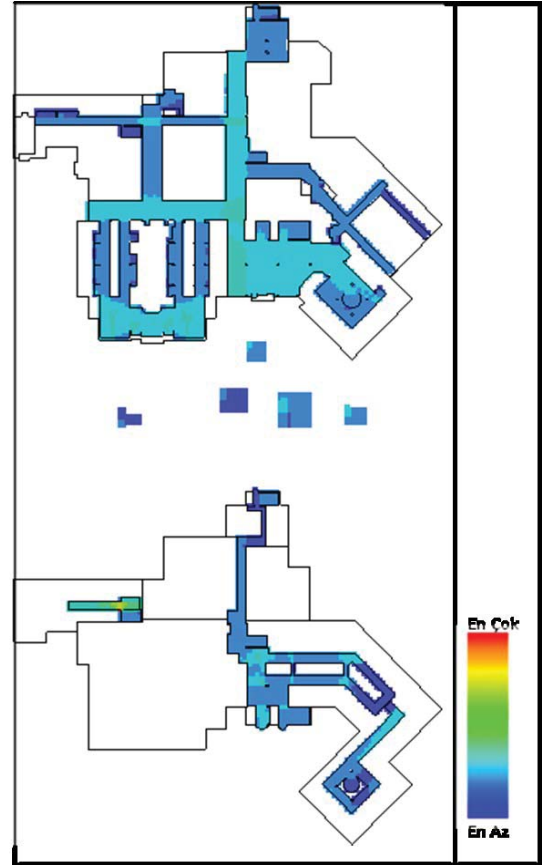
Zemin Kat ve Birinci Kat Birlikte	
R-Max	0,75
R-3	1,34
R-3 ve R-Max	$R^2 = 0,44$ $r = 0,66$
Ortalama Bağlantılılık	2,96
r	0,57
R^2 (R-Max ve Bağ.)	0,32

R-Max haritası incelendiğinde; en bütünleşmiş aksın yine ana aks olarak kaldığı ancak bütünleşme derecesinin yeni odak noktaları ile bağlanmasından dolayı arttığı görülmüştür (Şekil 4). R-3 lokal bütünleşme haritası incelendiğinde ise ayrışık harita göze çarpar. Yani sistem lokal olarak bütünleşme göstermemiştir. Ancak global bir sistem olduğu için derinlik artırıldıkça bütünleşme göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla, sadece R-4 analizinde bütünleşme görmek

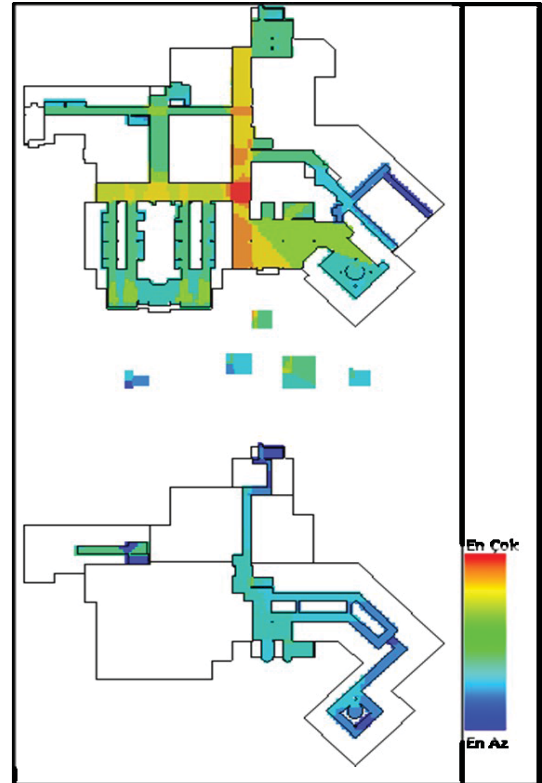
mümkündür. Bu analizlerin R-Max değerleri ile ilişkileri karşılaştırıldığında global ilişkilerden en etkilenen R-4 olduğu ve en iyi bütünleşme derecesinin de bu analizde olduğu anlaşılır (Tablo 2). Ancak bağlantılılığın en yüksek olduğu yerin VIP girişinin sol kısmında yer alan bölgenin olduğu görülür. Sistem içerisinde görsel bilginin en yoğun şekilde bu alandan elde edildiği açıktır ve yine koridorların birleştiği düğüm noktalarının görsel bilginin dağılımında önemli rol oynamaktadır.

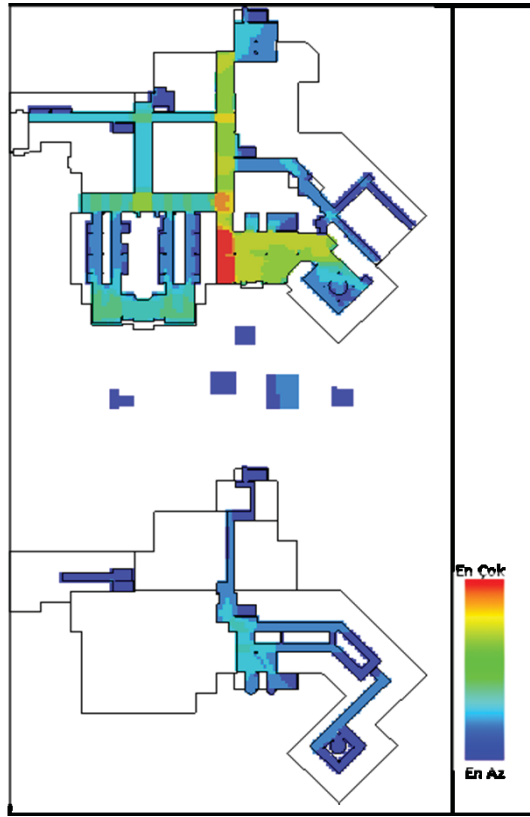
(a)

(b)

(c)

(d)

Şekil 4. Zemin kat ve 1. kat birlikte görünürlük grafi analizleri: (a) R-Max Bütünleşme Haritası, (b) R-3 Bütünleşme Haritası, (c) R-5 Bütünleşme Haritası (d) Bağlantılılık Haritası

Tablo 2. Görünürlük analizlerinde bağlantılılık ve bütünleşme değerlerinin karşılaştırılması

	Zemin Kat ve 1.Kat birlikte	
R-Max	3,19	
R-3	6,01	
R-3 ve R-Max	$R^2 = 0,30$	$r = 0,55$
Ort Bağlantılılık	245,234	
r	0,84	
R^2 (R-Max ve Bağ.)	0,70	

Davranışsal analiz bulguları

Kullanıcının kullandığı alanlar ile aksiyal analiz değerleri karşılaştırıldığında; Zemin kat gibi hareketin en yoğun olduğu alanlarda, bağlantılılık ile yüksek korelasyon (ilgileşim) gösterdiği görülmüştür. Birinci kat gibi aksiyal bütünleşme göstermeyen bir alanda kullanıcının hareketinde bağlantılılığı yüksek lokasyonlar etkili olmuş ve bu

ölçümle yüksek korelasyon göstermiştir (Tablo 3).

Topolojik açıdan da bütünleşme değerleri ile yüksek korelasyon vermeyen 1. kattaki hareket, bağlantılılık değeri ile anlamlı bir ilişki kurarak yüksek korelasyon vermiştir.

Tablo 3. Genel sayım değerleri ile mekânın birimlerinin karşılaştırılması

Görünürlük Grafi Analizleri	Z.kat	1. Kat
R-Max	$r = 0,52$ $p < 0,01$	$r = 0,47$ $p < 0,01$
R-3	$r = 0,586$ $p < 0,01$	$r = -0,19$ $p < 0,01$
R-5	$r = 0,535$ $p < 0,01$	$r = 0,38$ $p < 0,01$
Bağlantılılık	$r = 0,46$ $p < 0,01$	$r = 0,719$ $p < 0,01$
Aksiyal Analizler		
R-Max	$r = 0,22$ $p < 0,01$	$r = -0,21$ $p < 0,01$
R-3	$r = 0,28$ $p < 0,01$	$r = -0,044$ $p < 0,01$
R-5	$r = 0,236$ $p < 0,01$	$r = -0,21$ $p < 0,01$
Bağlantılılık	$r = 0,234$ $p < 0,01$	$r = 0,698$ $p < 0,01$

Açık keşif, zemin kat ve birinci katı içine alan, kullanıcıların herhangi bir yönlendirme olmadan kendi başlarına keşfe çıktıkları bir çalışmadır. Açık keşifte kullanılan alanların aksiyal analizi değerleri ile korelasyonu incelendiğinde; R-Max için $r = 0,69$ $p < 0,01$, bağlantılılık için $r = 0,72$ $p < 0,01$ korelasyonlarını vermiştir. Her iki analizde de kullanıcılar üzerinde bağlantılılık değerinin daha baskın olduğu görülmektedir. Tekrar edilen alanlar üzerinde yapılan çalışmada ise en etkili değerlerin R-Max ve bağlantılılık olduğu görülür. Yönlendirilmiş keşifte kullanılan alanların aksiyal analiz değerleri ile korelasyonu incelendiğinde ise; R-Max için $r = 0,67$ $p < 0,01$, bağlantılılık için $r = 0,59$ $p < 0,01$ korelasyonlarını vermiştir. Aksiyal analizlerle tekrar edilen alanların korelasyonu ise R-Max için $r = 0,69$ $p < 0,01$, bağlantılılık için $r = 0,79$ $p < 0,01$ değerlerini vermiştir (Tablo 4).

Bu çalışmada kullanıcıların gezdikleri alanların kayıtları yapılarak hastanenin görünürlük analizi değerleri ile karşılaştırıldığında; RMax için $r = 0.73$ $p < 0.01$, bağlantılılık için $r = 0.80$ $p < 0.01$ korelasyonlarını vermiştir (Tablo 4). Değerlerden de anlaşılacağı üzere her ikisiyle de güçlü bir korelasyona sahip olsa da bağlantılılık değeri kullanıcılar üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir. Kullanıcılar açık keşif sırasında bazı faktörlerden etkilenerek kullandıkları alanları tekrar kullanırlar. Bunlar, o alanların rengi, ışığı, dekorasyonu gibi faktörler olabilir. Ancak bu çalışmada bu gibi etkenler dikkate alınmayıp aksiyal ve görünürlük grafi analizlerinden elde edilen faktörler üzerinde durulmuştur. GGA' dan R_max $r = 0.77$ $p < 0.001$ için en güçlü korelasyonu vermiştir. Bunu takiben de bağlantılılık değeri gelmektedir (Tablo 5).

Tablo 4. Açık keşif ve yönlendirilmiş keşifte kullanılan alanların aksiyal analizlerle karşılaştırılması

Aksiyal Analz.	Açık Keşif		Yönlendirilmiş Keşif	
	Toplu Kul.	Tekrar Edilen Alanlar	Toplu Kul.	Tekrar Edilen Alanlar
R-Max	$r = 0,69$ $p < 0.01$	$r = 0,63$ $p < 0.01$	$r = 0,64$ $p < 0.01$	$r = 0,70$ $p < 0.01$
R-3	$r = 0,68$ $p < 0.01$	$r = 0,56.6$ $p < 0.01$	$r = 0,72$ $p < 0.01$	$r = 0,773$ $p < 0.01$
R-4	$r = 0,77$ $p < 0.01$	$r = 0,52.6$ $p < 0.01$	$r = 0,36$ $p < 0.01$	$r = 0,773$ $p < 0.01$
R-5	$r = 0,80$ $p < 0.01$	$r = 0,58$ $p < 0.01$	$r = 0,71$ $p < 0.01$	$r = 0,81$ $p < 0.01$
Bağlant.			$r = 0,75$ $p < 0.01$	$r = 0,83$ $p < 0.01$

Tablo 5. Açık keşif ve yönlendirilmiş keşifte kullanılan alanların görünürlük analizleriyle karşılaştırılması

Gör. Analz. (GGA)	Açık Keşif		Yön. Keşif	
	Toplu Kul.	Tekrar Edilen Alanlar	Toplu Kul.	Tekrar Edilen Alanlar
R-Max	$r = 0,73$ $p < 0.01$	$r = 0,77$ $p < 0.01$	$r = 0,62$ $p < 0.01$	$r = 0,64$ $p < 0.01$
R-4	$r = 0,56$ $p < 0.01$	$r = 0,58$ $p < 0.01$	$r = 0,56$ $p < 0.01$	$r = 0,52$ $p < 0.01$
R-5	$r = 0,70$ $p < 0.01$	$r = 0,67$ $p < 0.01$	$r = 0,56$ $p < 0.01$	$r = 0,65$ $p < 0.01$
Bağlant.	$r = 0,80$ $p < 0.01$	$r = 0,70$ $p < 0.01$	$r = 0,69$ $p < 0.01$	$r = 0,75$ $p < 0.01$

Yönlendirilmiş keşifte toplu kullanım ve tekrar edilen alanların eşgörü ölçümler ile karşılaştırılmaları yapılmış ve en etkili olanların her ikisinde de eşgörü alanı olduğu görülmüştür (Tablo.6) Daha sonra da yönlendirilmiş keşifte en çok durulan noktaların düğüm noktaları olduğu fark edilmiş ve bu noktalara odaklanılmıştır. Aynı zamanda yapılan takiplerden ve keşif görevleri sırasında elde edilen sonuçlara göre en çok kaybolunan düğüm noktalarının eşgörü ölçümleri ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Kullanıcılar üzerinde en etkili ölçümlerin eşgörü alanı ve eşgörü çevresi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, kaybolunan noktalar ve eşgörü ölçümleri değerlendirildiğinde; eşgörü alanı ile ters bir ilişki izlenmekte olup, kullanıcının görüş alanı daraldıkça kaybolma sayısının arttığı görülmüştür ($r = -0,88$, $R^2 = 0.77$, $p < 0.01$). Kişilerin kayboldukları noktaların gizlenmiş alanlar olmadığı okluzyon ile ortaya çıkan ters ilişkiden anlaşılmaktadır ($r = -0,74$, $R^2 = 0.54$, $p < 0.01$). Kullanıcılar üzerindeki etkili diğer bir ölçüm ise eşgörü çevresidir ($r = 0,64$, $R^2 = 0.40$, $p < 0.01$). Buradan da anlaşılacağı üzere, düğüm noktalarının mekanı öğrenmede ve yol-yön bulmada önemli etkileri vardır ve düğüm noktalarının görünür alanlarının özellikleri kullanıcılar üzerinde daha da etkilidir (Tablo 6, 7).

Tablo 6. Yönlendirilmiş keşifte kullanılan alanların eşgörü ölçümleri ile karşılaştırılması

Eşgörü Ölçümleri	Toplu Kul.	Tekrar Edilen Alanlar
Eşgörü Alanı	$r = 0,668$, $R^2 = 0.44$, $p < 0.01$	$r = 0,694$, $R^2 = 0.48$, $p < 0.01$
Eşgörü Okluzyonu	$r = 0,36$, $R^2 = 0.12$, $p < 0.01$	$r = 0,44$, $R^2 = 0.37$, $p < 0.01$
Eşgörü Çevresi	$r = 0,68$, $R^2 = 0.46$, $p < 0.01$	$r = 0,64$, $R^2 = 0.40$, $p < 0.01$
Eşgörü Yoğunluğu	$r = -0,43$, $p < 0.01$	$r = -0,31$, $p < 0.01$

Tablo 7. Yönlenmiş keşifte kaybolunan noktaların eşgörüş ölçümleri ile karşılaştırılması

Eşgörüş Ölçümleri	Kaybolunan Noktalar
Eşgörüş Alanı	$r = -0,88, R^2 = 0,77, p < 0,01$
Eşgörüş Okluzyonu	$r = -0,74, R^2 = 0,54, p < 0,01$
Eşgörüş Çevresi	$r = -0,62, R^2 = 0,38, p < 0,01$
Eşgörüş Yoğunluğu	$r = 0,45, R^2 = 0,20, p < 0,01$

Deneklere daha önce yaptırılan yol-yön bulma görevleri hastane içerisindeki her bölgeye ulaşmalarını sağlayacak niteliktedir. Her bölge biliş haritalarda belli sıklıkta çizilmiştir (Tablo 8, 9). Bu sıklık derecesinin gerçek haritanın aksiyal analizi ve görünürlük analizi değerleriyle korelasyonu yapıldığında; en yüksek korelasyonu aksiyal analizlerde lokal bütünleşme ve bağlantılılık değerleri ile vermektedir ($r=0.68 p<0.01$) (Tablo 10).

Tablo 8. Zemin kattaki lokasyonların tekrarlanma yüzdesi

	Maksimum Tekrar Sıklığı	Yüzdesi (%)
Poliklinikler 1	65	83
Poliklinikler 2	40	22
Radyolojik Üniteler	17	18
Kan ve Numune Alma	55	57
Laboratuvarlar	11	11
Başh. Ve İdr. Bir	45	47
VIP Girişi	86	90
Öğr. Üyesi Girişi	30	31
Ana Bağ. Koridoru	95	99
Merdiven 1	17	18
Merdiven 2	77	80
Merdiven 3	55	57
Merdiven 4	10	10
Merdiven 5	10	10

Tablo 9. Birinci kattaki lokasyonların tekrarlanma sıklığı ve yüzdesi

	Maksimum Tekrar Sıklığı	Yüzdesi (%)
Öğr. Üyesi Koridoru	41	42
Yatan Hasta Koridoru	75	78
Ameliyathane Önü	77	80
Bekleme Alanları	41	43
Merdiven 1	10	10
Merdiven 2	72	75
Merdiven 3	51	53
Merdiven 4	-	-
Merdiven 5	10	10

Tablo 10. Biliş haritalardaki sıklık ve analiz değerleri korelasyonları

Aksiyal Bütünleşme	
R-Max	$r = 0.62 p<0.001$
R-3	$r = 0.68 p<0.001$
R-5	$r = 0.68 p<0.001$
Bağlantılılık	$r = 0.715 p<0.001$
Görünürlük Grafi Analizi	
R-Max	$r = 0.60 p<0.001$
R-3	$r = 0.57 p<0.001$
R-5	$r = 0.69 p<0.001$
Bağlantılılık	$r = 0.65 p<0.001$

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, mekânsal dizim ve görünürlük grafi analizleri ile mekândaki öğrenme sürecini değerlendirmeye alarak, yeni hastane tasarımlarına veya revizyonlarına girdiler sağlayacak bazı önemli kriterleri belirlemeyi amaçlamıştır. Hastane tasarımlarının sağlık bakım kalitesini etkilediği yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir (Dickerman vd., 2005). Mekândaki hareketin mekândaki öğrenme sürecine etkisini destekleyen birçok çalışma, yani sağlık yapılarındaki kullanıcı hareketlerine yönelik çalışmalar, doktorlar ve hemşireler üzerinde yürütülmüştür. Bu çalışmada ise, dışarıdan bir kullanıcı grubu hastanenin gerçek kullanıcısı olarak değerlendirilmiştir.

Daha önceki çalışmalarda; hemşire ve doktor hareketlerinin, hasta yatak katlarındaki hareketlerinin görsel bütünleşme ve bağlantılılık değerleriyle anlamlı ilişkilere sahip olduğu gösterilmiştir (Lu vd., 2009; Setola, 2009; Heo vd, 2009). Ayrıca her iki analizin korelasyonundan ortaya çıkan anlaşılabilirlik değeri de mekânın anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Okunabilir sistemler; literatürde bütünleşmiş ve bağlantılı sistemler olarak anlatılmaktadır. Bugüne kadar gerek kentsel alanda gerekse müze, ofis, hastane gibi yapılarda mekânın veya

yapının anlaşılabilirlik değeri konfigürasyonun daha anlaşılır ve etkin kullanımıyla eşleştirilmiştir (Heo vd., 2009; Beck ve Turkienicz, 2009; Peponis ve Stansall, 1987, Rohloff vd., 2009). Haq (2001), hastanelerdeki çalışmasında davranış ve biliş çalışmalarını aksiyal ve düğüm analizleri ile hastanenin sadece bir katında yürütmüştür. Hastanenin genel sayımlarını değerlendirmeye almamış sadece keşif çalışmasındaki değerlerle karşılaştırmıştır. Bu çalışmada ise hastanenin iki katı aksiyal ve görünürlük analizleri ile değerlendirilmiş ve genel sayımlarla karşılaştırılarak mekânın geometrik yapısı değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalar sonucunda ise yoğunlukla yüksek korelasyonlar elde edilememiştir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda; bütünleşme değeri yüksek alanlar en yoğun alanlar olarak tespit edilmiştir (Hillier vd., 1993; Hillier, 1996; Kim ve Penn, 2004). Aynı zamanda bu konfigürasyonun geometrik yapısının olumlu etkileri olarak söylemiştir. Ancak bu çalışmada, hastanenin yoğun alanlarının bir kısmının aksiyal ve görünürlük bütünleşme değerlerinin düşük olduğu görülmüştür. Her iki analizin birlikte değerlendirilmesi; mekânın erişilebilirliği kadar, erişilebilen noktaların görünürlüğünün mekânı algılamadaki önemini ortaya koymuştur. Kullanıcıların takip ettikleri yolların bütünleşme ve bağlantılılık dokularıyla ilişkili bir yapı gösterdiğini, durakladıkları noktaların o noktadan gördükleri alan ve çevresiyle ilişkili olduğu, aynı zamanda kayboldukları noktaların da gördükleri alan ve çevresiyle ilişkili olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yani düğüm noktalarının görsel özellikleri kullanıcıların mekânı algılamasında ve öğrenmesinde etkilidir. Düğüm noktalarından görülen alanlar ne kadar geniş ve anlamlı yüzeylere sahipse kullanıcı bu noktaları daha iyi algılamakta ve bu noktadan yönlenebilmektedir. Mekânın dizimsel olmayan ölçümlerinin kullanıcılar üzerindeki etkilerini anlatan çalışmalarda ise eşgörüşün okluzyonunda kullanıcıların etkilendiği görülmüştür (Rohloff vd., 2009).

Bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere hem dizimsel hem de dizimsel olmayan özellikler kullanıcılar üzerinde etkiye sahiptir. Topolojik olarak bağlantılılık önemli olduğu kadar görsel olarak da bağlantılılık önemli bir kavramdır. Dolayısıyla, topolojik olarak erişilebilir alanların, görsel olarak da algılanabilir olması kullanıcıların mekândaki hareketlerini yönlendirmesinde, mekânı algılamasında önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Haq (2001) ve Peponis (1990)'da yol-yön bulma çalışmalarında aksiyal bağlantılılığın kullanıcılar üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermiştir. Mekândaki öğrenme, mekândaki yönelme ve mekânın okunabilirliğinin değerlendirilmesinde önemli olan düğüm noktaları birçok açıdan hem topolojik bağlantıları veren hem de görsel bağlantılar sağlayan noktalardır. Bu noktaların kaybolma ve kullanım açısından değerlendirmesinde de görülen alanların önemi ortaya çıkmıştır. Görülen alan ne kadar büyük ve net ise kaybolma oranı düşmekte ve tercih edilen noktalar olmaktadır. Dolayısıyla hastaneler gibi kullanıcıyı iyileştirme özelliğine sahip yapılarda, mekânın öğrenilmesi sürecinin hızlı ve etkin hale getirilerek mekânın algılanması önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da ancak mekânın erişilebilir ve algılanabilir olması ile sağlanabilir. Bu bağlamda hastane tasarımlarında;

•Farklı kullanıcılar için girişlerin belirlenmesi, bu alandan yönlendirmenin sağlanması önemlidir. Nitekim bu hastane için yapılan analizlerden anlaşılacağı üzere poliklinik alanının farklı kullanıcılara giriş ve geçiş alanı olması aksiyal analizlerde bağlantılılık ve bütünleşme değerlerinin düşmesine neden olduğu görüldü. Hastane tasarımlarında kullanıcıların, özellikle personel, hasta ve refakatçi grubunun birbiriyle denetimli olarak buluşturularak hedefe ulaştırılması gerektiği gerçeği saptandı.

•Farklı işlevleri birbirine bağlayan koridorların mekânı öğrenme ve algılamadaki önemi unutulmamalıdır. Özellikle hastaların kullandığı koridorların hiyerarşik bir yapıya sahip tasarlanması,

ana ve ara bağlantılar oluşturularak koridor genişliklerinin ve kullanıcı farklılıklarının dengelenmesi gerektiğinin, hastane tasarımıda önemli bir parametre olduğu izlendi. Görünürlük analizlerinde bütünleşme ve bağlantılılık değerlerindeki artış, VIP girişi olarak değerlendirilen alanın ana giriş görevi görmesi ve lineer bir koridorla bağlanması sonucuna bağlandı. Bu durumda ana girişin tasarlandığı alanın büyüklüğü, düşey elemanlarla ve ana koridorla ilişkisinin önemini gösterecek niteliktedir.

•Yapıyı öğrenme sürecinde, yapıya ilk girişteki mekanları ve buraya yakın sirkülasyon elemanlarını daha iyi algıladıkları, zaman geçtikçe ve gezilecek mekan sayısı arttıkça kafalarının karıştığı gözlemlerden ve biliş haritalardan tespit edilmiştir. Ana geometrik yapıya sahip mekânları biliş haritalarda daha sık tekrar etmelerine rağmen, açısı değişerek geometrisi değişen mekânları algılamakta ve çizmekte zorlandıkları izlenmiştir. Nitekim bu mekânların bütünleşme ve bağlantılılık değerlerinin de düşük olduğu görülmüştür. Özellikle tasarımda çıkmaz sokakların kullanıcıyı da çıkmaza soktuğu mekânın erişilebilirliğini olumsuz etkilediği görülmüştür. Özellikle bu alanların yönlenme bilgisine, diğer mekânlarla bağlantısına dikkat edilerek tasarlanmalı, bütün yapı dikkate alındığında derinliğin yüksek olduğu noktalarda bu tip mekânların tasarlanmamasına dikkat edilmelidir.

Çevrenin lokal ve global özelliklerine odaklanılan bu çalışma da; mekansal davranış dokularından, mekandaki öğrenme sürecine yönelik olarak, mekan konfigürasyonunun kullanıcı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmanın yeni tasarlanacak hastane projelerine veya revizyonlarına girdi sağlaması umulmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı hastane tipleri aynı yöntemle çalışılabileceği gibi, farklı faktörler (kullanıcı çeşitliliği, kültürel faktörler, işlevsel birimler vb.) ele alınarak çalışmaların yapılabileceği açıktır.

Teşekkür

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi sırasında değerli yardımlarını gördüğümüz Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Araştırma ve Uygulama Hastanesi Başhekimliği'ne ve alan çalışmalarına olan katkıları dolayısıyla SDÜ Mimarlık Fakültesi öğrencilerine teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Bechtel, R., 1967. Human Movement in Architecture. In H. M. Proshansky et al. (Ed), *Environmental Psychology*, 642-645, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Beck, M. P. ve Turkienicz, B., 2009. Visibility and Permeability Complementary Syntactical Attributes of Wayfinding, *Proceedings 7th International Space Syntax Symposium* Edited by Daniel Koch, Lars Marcus and Jesper Steen, Stockholm.
- Benedikt, M L, 1979. To Take Hold of Space: Isovists and Isovist Fields, *Environment and Planning B: Planning and Design*: 6(1), 47-65.
- Chang, D, & Penn, A. (1998). Integrated multilevel circulation in dense urban areas: the effect of multiple interacting constraints on the use of complex urban areas. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 25, 507-538.
- Dickerman, K., Nevo, I., & Barach, P. 2005. Incorporating patient-safe design into the guidelines. Retrieved May 25, 2006, from http://www.aia.org/aah_journal_current.
- Diette G. B., Lechtzin, N., Haponik, E., Devrotes, A., & Rubin, H. R. 2003. Distraction therapy with nature sights and sounds reduces pain during flexible bronchoscopy: A complementary approach to routine analgesia, *Chest*, 123 (3), 941- 948.
- Downs, R., ve Stea, D., 1973. *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior*. Chicago: Aldrine.
- Evans, G., 1980. Cognitive Mapping and Architecture. *Journal of Applied Psychology*, 65 (4), 474-478.
- Foley, J.E. ve Cohen, A.J., 1984. Working Mental Representations of the Environment, *Environment and Behavior*, 16, 713-729.
- Frumkin, H. 2001. "Beyond toxicity Human Health And The Natural Environment" *American Journal of Preventive medicine*, 20 (3), 234-240, USA.
- Haq, S. 2001. *Complex Architectural Settings: An Investigation of Spatial and Cognitive Variables Through Wayfinding Behavior*,

- College of Architecture, Georgia Institute of Technology.
- Haq, S., Giroto, S., 2003. Ability and Intelligibility: Wayfinding and Environmental Cognition in the Designed Environment, Proceedings, *4th International Space Syntax Symposium*, London.
- Heo, Y., Choudhary, R., Bafna, S., Hendrich, A. ve Chow, M. P., 2009. A Modeling Approach for Estimating the Impact of Spatial Configuration on Nurses' Movement, Proceedings of the *7th International Space Syntax Symposium*, Stockholm.
- Hillier, B., Hanson, J., Peponis, J. Hudson, J. ve Burdett, R., 1983. Space Syntax: a different urban perspective, *The Architects Journal*, 178(48), pp 48-63 London,.
- Hillier, B., Burdett, B., Peponis, J. ve Penn, A., 1987. Creating Life: or does architecture determine anything? *Architecture and Behaviour*, 3, 233-250.
- Hillier, B. ve Hanson, J., 1984. *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hillier, B., Hanson, J. ve Graham, H., 1987. Ideas are in things: an application of the space syntax method to discovering house genotypes. *Environment and Planning B: Planning and Design*, vol-14, p. 363-385.
- Hillier, B., 1988. *Against enclosure*, in *Rehumanising House* Eds N Teymur, T Markus, T Wooley, Buttersworths, London, pp 63-85.
- Hillier, B., 1993. Specifically Architecture Theory, *Harvard Architecture Review*, vol 9, pp.8-27.
- Hillier, B., 1996. Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture, Cambridge University Press.
- Hillier, B. ve Hanson, J., 1984. *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hillier, B., 2001. A Theory of the City as Object or, How Spatial Laws Mediate the Social Construction of Urban Space, Proceedings of the *3rd International Space Syntax Symposium*, Georgia Institute of Technology, Atlanta.
- Hillier, B., Penn, A., Hanson, J., Grajewski, T. ve Xu, J., 1993. Natural movement; or, configuration and attraction in urban space use, *Environment and Planning B: Planning and Design*, Vol. 20, 29-66, Pion, Brondesbury.
- Kaplan, S., 1973. Cognitive Maps in Perception and Thought. In R. Downs & Stea (Eds), *Image and Environment: Cognitive Mappings and Spatial Behavior*. Chicago: Adline.
- Kaplan, S., 1976. Adaptation Structure, and Knowledge. In G. T. Moore ve R. G. Golledge (eds), *Environmental Knowing* (pp.32-45) Stroudsburg, PA: Dowden, Hutchinsen ve Ross.
- Katcher, A., Segal, H., & Beck A., 1984, "Comparison of contemplation and hypnosis fort he reduction of anxiety and discomfort during dental surgery", *American Journal of Clinical Hypnosis*, 27(1), 14-21, USA.
- Kim, Y. O. ve Penn, A., 2004. Linking the Spatial Syntax of Cognitive Maps to the Spatial Syntax of the Environment", *Environment and Behavior*, 36;483.
- Lawson, B., 2005. *The Language of Space*, Architectural Press, Oxford, UK.
- Lefebvre, H., 1991. *The Production of Space*, Oxford: Basil Blackwell, çev. Donald-Nicholson-Smith.
- Lemprecht, B., 1996, The Gap Between Desing and Healing?, *Metropolis*, Vol:77, 123.
- Lu, Y., Peponis, J. ve Zimring, C., 2009. Targeted Visibility Analysis in Buildings Correlating Targeted Visibility Analysis with Distribution of People and Their Interactions within an Intensive Care Unit, Proceedings, *7th International Space Syntax Symposium*, Stockholm.
- Penn, A., 2001. Space Syntax and Spatial Cognition Or, Why the Axial Line?, Proceedings, *3rd International Space Syntax Symposium*, Georgia Institute of Technology, Atlanta.
<http://eprints.ucl.ac.uk/3419/1/3419.pdf>
21.03.2007.
- Peponis J. ve Stansall, P., 1987. *Spatial Culture*, *Designer's Journal*, London, p:52-56.
- Peponis, J., Hadjinikolaou, E., Livieratos, C. ve Fatouros, D.A., 1989. The Spatial Core of Urban Culture, *Ekistics*, 334/335, pp43-55.
- Peponis, J., Zimring, C. ve Choi, Y.K., 1990. Finding the Building in Wayfinding, *Environment and Behavior*, 22, no.5, 555-590.
- Proshansky H.M., Ittelson, W.H., Rivlin, L.G. (1970). *The Environmental Psychology of the Psychiatric Ward*. In Proshansky, H.M., Ittelson, W.H., Rivlin, L.G. (Eds.). *Environmental Psychology: Man and His Physical Setting*, pp. 419-439. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Rohloff, İ., Psarra, S. ve Wineman, J., 2009. Experiencing Museum Gallery Layouts through Local and Global Visibility Properties in Morphology An inquiry on the YCBA, the MoMA and the HMA, Proceedings, *7th International Space Syntax Symposium*, Stockholm, Sweden.

- Tse, M. M. Y., Ng, J. K. F., Chung, J. W. Y. & Wong, T. K. S., (2002a), "The effect of visual stimuli on pain threshold and tolerance", *Journal of Clinical Nursing*, 11(4), 462-469.
- Tse, M. M. Y., Ng, J. K. F., Chung, J. W. Y. & Wong, T. K. S., (2002b), "The effect of visual Stimulation via the eyeglass display and the perception of pain" *Cyber Psychology&Behavior* 5(1), 65-75.
- Turner, A. ve Penn, A., 1999. Making isovists syntatic: Isovist integration analysis", in *Proceedings of the 2nd International Symposium on Space Syntax*, Universidad deBrasil, Brasilia.
- Turner, A., Doxa, M., O'Sullivan, D. ve Penn, A., 2001. From isovists to visibility graphs: a methodology for the analysis of architectural space, *Environment and Planning B: Planning and Design*, vol.28 pp.103-121.
- Turner, A. (2004) *Depthmap 4: researcher's handbook*. Bartlett School of Graduate Studies, University College London: London, UK.
- Ulrich, R. S., 1999, "Effects of gardens on health outcomes: Theory and research", C. Cooper Marcus&M. Barnes (Eds), *Healing Gardens* John Wiley and Sons Inc. New York'tan alınmıştır.
- Ulrich, R. S., Giplin, L., 2003, "Healing arts: Nutrition fort he soul", In S. B. Frampton, L. Gilpin & p. Charmel (Eds), *Putting patients first: Designing and practicing patient-centered care* (pp.117-146): Jossey-Bass Publ.
- Ulrich, R., Zimring, C., Quan, X., Joseph, A., & Choudhary, R. (2004). The role of the physical environment in the hospital of the 21st century: A once-in-a-lifetime opportunity. Concord, CA: Center for Health Design.
- Ulrich, R. S. (1984). View through a window may influence recovery from surgery. *Science*, 224, 420-421.
- Weis, R. ve Boutourline, S. 1962. *Fairs, Exhibits, Pavilions and Their Audiences*, New York-IBM Corporation.

KTU Mimarlık Bölümü iç Avlu, 1983

Mustafa Reşat SÜMERKAN, Mustafa KANDİL, Fikret EVCİ, Veyis ÖZEK, Şinasi AYDEMİR, Bülent GÜNGÖR, Vehbi TOSUN, Okan ÇAĞAL, Tümerkan İBİŞ, Erden KARABOĞA / Nermin ÖKTEN, Bedia DOĞAN, Zerrin ENÖN, Saliha AYDEMİR, Mesut Birol ÖZDENİZ, Orhan KUNTAY, Lami ESER, Turan ILGAZ, Zafer ERTÜRK, İzzet GÖLDELİ, Gamze KAYMAK / Saliha ÖZTÜRK, Asiye PEHLEVAN, Sonay ÇEVİK, Sadi DİLAVER, Sevinç ERTÜRK, Şengül ÖYMEN GÜR, Gülnaz TEYMUR, Kutsal ÖZTÜRK, Kamuran ÖZTEKİN, İpek GÖLDELİ, Tülya HATİPOĞLU

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

SAYI: 1 (1976)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

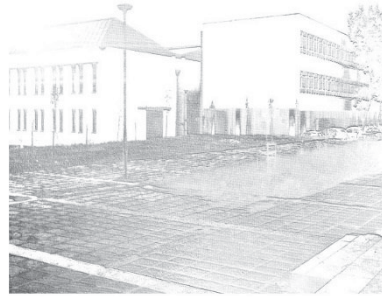
SAYI: 2 (1977)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

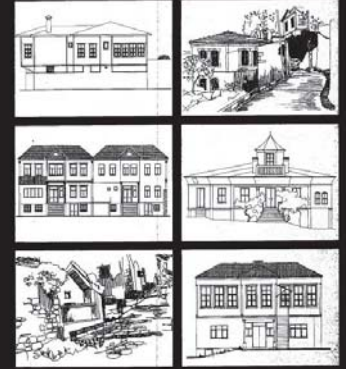
SAYI: 3 (1978)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

SAYI: 4 (1979)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

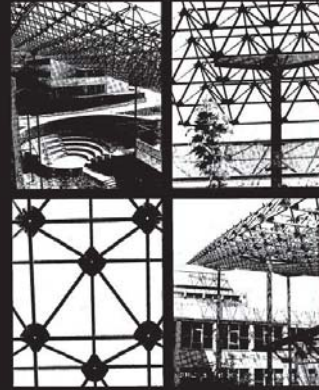
SAYI: 5 (1980)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

SAYI: 6 (1981)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK BÖLÜMÜ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY DEPARTMENT OF ARCHITECTURE

SAYI: 7 (1982)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ
MİMARLIK BÜLTENİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE
No: 2016 Sayı: 8

SAYI: 8 (2016)

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
61080 Trabzon / Türkiye
www.ktu.edu.tr